

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ПРАВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЕТНОЛОГІЇ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ
ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ**

*З нагоди
100-річчя початку Української революції
та національно-визвольних змагань
1917-1921 років*

АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ:

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ

**МАТЕРІАЛИ
VII МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

26 квітня 2017 р.

Миколаїв
МНУ імені В.О. Сухомлинського
2017

УДК 930.9 (075.8)
ББК 63.3
А-79

*Рекомендовано до друку рішенням Правління Миколаївської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України (протокол № 3 від 11 квітня 2017 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ДАНИЛЕНКО В.М. (член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор), РИЖЕВА Н.О. (доктор історичних наук, професор), ТРИГУБ О.П. (доктор історичних наук, професор), ШИТЮК М.М. (доктор історичних наук, професор), ПАРХОМЕНКО В.А. (доктор історичних наук).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

КІЯН О.І. (доктор історичних наук, професор)
МИХАЙЛУЦА М.І. (доктор історичних наук, професор)
ПОНОМАРЬОВА І.С. (доктор історичних наук, професор)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК: ГОСПОДАРЕНКО О.В.

А-79 Аркасівські читання: історичні дослідження на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції (26 квітня 2017 р.). – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. – 144 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей і повідомлень учасників VII Міжнародної науково-практичної конференції «Аркасівські читання: історичні дослідження на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки». Публікації присвячені актуальним питанням археології, історії України, всесвітньої історії, міжнародних відносин, етнології, історіографії та краєзнавства

Для археологів, істориків, археологів, краєзнавців, вчителів історії та учнів ЗОШ, викладачів і студентів ВНЗ, а також для тих, хто цікавиться історією.

Матеріали подаються мовою оригіналу. Відповідальність за подану інформацію несуть автори.

УДК 930.9 (075.8)
ББК 63.3

© МНУ імені В.О. Сухомлинського
© Автори статей

З М І С Т

АРХЕОЛОГІЯ

Бондаренко Денис	
<i>Нова напівземлянка класичного часу з розкопок поселення</i>	
<i>Велика Корениха-3 у 2016 році</i>	8
Горбенко Кирило, Олейніченко Євген	
<i>Розкопки на території «ближнього передмістя»</i>	
<i>городища Дикий Сад у 2016 році</i>	11
Губська Вікторія	
<i>Дослідження поселення Варварівка I</i>	14
Кайзер Эльке, Кашуба Майя, Кулькова Марианна, Гаврилюк Надежда	
<i>Комплексний метод дослідження древньої кераміки</i>	16
Коваленко Дмитро, Філатов Дмитро	
<i>Археологічні дослідження поселення сабатинівської культури Розанівка I</i>	18
Козленко Роман	
<i>Дослідження римського форту Кам'янка V у 2016 році</i>	22
Крутілов Валерій, Смирнов Олександр, Бондаренко Денис	
<i>Результати розкопок античного поселення Борисфен (о. Березань)</i>	
<i>на ділянці «ГШ» у 2016 р.</i>	24
Ласінська Маріанна, Варшавська Майя	
<i>Участь учнів і випускників Миколаївського юридичного ліцею</i>	
<i>в археологічних дослідженнях Миколаївщини</i>	26
Нездолій Олександр	
<i>Палеолітична стоянка Коробчине-курган у басейні Великої Висі</i>	28
Смирнов Олександр, Смирнов Леонід	
<i>Археологічні об'єкти на території Олександрівської</i>	
<i>сільської ради Білозерського району Херсонської області</i>	32
Шевченко Ігор	
<i>Рятувальні розкопки поховання періоду пізньої бронзи</i>	
<i>на Донеччині у зоні активних дій АТО</i>	35
Шевченко Тетяна	
<i>Від охорони до створення державного заповідника «Ольвія»</i>	37
Шейко Ірина	
<i>Коринфські світильники та їхні імітації з Ольвії</i>	38

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Вовчук Людмила	
<i>Інформаційна діяльність іноземних консулів.</i>	
<i>у азовсько-чорноморських портових містах Російської імперії (XIX – поч. XX ст.)</i>	43
Господаренко Оксана	
<i>Північне Причорномор'я XIV-XV ст. крізь призму теорії Фронтиру: пізнавальні</i>	
<i>можливості наукової проблеми</i>	45

Hubený David	
<i>Československý Župní Zákon A Podkarpatská Rus</i>	47
Delibaltova Julia	
<i>Školní politika na podkarpatské rusí ve 20. letech 20 století: k formulaci otázky</i>	49
Звездова Олеся	
<i>Позиція провідних міжнародних організацій щодо де-факто держав</i> <i>Південного Кавказу</i>	51
Кузовков Володимир	
<i>Візантія і Багдадський халіфат на межі IX-X ст.</i>	53
Мальшина Катерина	
<i>Словенія між Європою та Балканами</i>	55
Мезга Николай	
<i>Украина и Беларусь в польско-российском противостоянии 1919-1921 гг.</i>	58
Мілашич Марина	
<i>Зовнішня політика Ватикану та його роль у міжнародних відносинах</i>	60
Погромський Віктор	
<i>Особливості діяльності АРА в радянській Білорусі 1921-1923 рр.</i>	62
Смирнов Олександр	
<i>Деякі аспекти у динаміці українсько-німецьких відносин наприкінці XX ст.</i>	64
Федченко Вікторія	
<i>Місії ООН в африканських країнах протягом 2000-2012 рр.</i>	65
Чернишов Ігор	
<i>Діяльність ЕСКЗА на території Палестини</i>	68

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Гончар Михайло	
<i>Проблема періодизації підготовки кваліфікованих</i> <i>робітників в Україні у дорадянський період</i>	71
Калкутіна Наталія	
<i>Трудове використання іноземних військовополонених</i> <i>на відбудові підприємств Півдня УРСР (1944-1949 рр.)</i>	73
Матухно Юлія	
<i>Маніпулятивні механізми більшовиків у контексті реалізації</i> <i>святкової політики на Півдні України у 1920-х рр.</i>	74
Морозан Олена	
<i>Створення інститутів народної освіти та їх подальша діяльність</i> <i>у контексті підготовки педагогічних кадрів</i>	77
Огірко Олег	
<i>Патріарх Йосиф Сліпий – великий син українського народу</i>	80
Полякова Лариса	
<i>Стан Збройних Сил України 1991-2004 рр. Взаємодія органів державної</i> <i>влади у сфері державної безпеки</i>	82
Прокопенко Анастасія	
<i>Взаємовідносини Польщі й України на сучасному етапі</i>	84
Ревенко Віра	
<i>Організація навчання працюючої сільської молоді на Півдні України</i> <i>у повоєнний період</i>	85
Федоренко Михайло	
<i>Українська народна республіка та сучасна держава Україна:</i> <i>криза політичних еліт і державної ідеології</i>	87

Ярош Олег	
<i>Сучасні транснаціональні ісламські рухи на півдні України</i>	90

ЕТНОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Барсук Олена	
<i>Канфесійныя адносіны на беларускіх і ўкраінскіх землях у XVI-XVII ст. у працах беларускіх гісторыкаў у 10-20-я гг. XX ст.</i>	95
Венглевич Виктор	
<i>Польская историография интернированной Армии УНР в Польше в 1920-1924 гг. ...</i>	97
Довбня Ольга	
<i>Реабілітація жертв політичних репресій: історіографічний огляд</i>	98
Іванов В'ячеслав	
<i>Висвітлення військових кампаній на території Карелії та Заполяр'я у 1941-1942 рр. у працях радянської історіографічної думки</i>	100
Каюк Анна	
<i>Новий погляд на жовтневу революцію 1917 року у матеріалах журналу «Огонек» (1986-1990 рр.)</i>	102
Маринченко Ганна	
<i>Тенденції розвитку сучасної історичної науки</i>	104
Нефьодов Дмитро	
<i>Історіографічна розробка історії повоєнного робітництва УРСР у радянській історичній науці другої половини 1980-х – початку 1990-х рр.</i>	105
Рижева Надія	
<i>Документальні джерела про шляхи знищення Агро-Джойнту в Україні</i>	107
Степанова Анжеліка	
<i>Партизанський рух на Миколаївщині у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1944): до історіографії питання</i>	109
Хрящевська Людмила	
<i>Динаміка змін співвідношення населення України за статтю та віком у 90-х роках XX століття</i>	110
Якубова Тетяна	
<i>Енциклопедичні видання у матеріалах фонду літератури польською мовою НБУВ</i>	112

КРАЄЗНАВСТВО

Бобіна Олег	
<i>«Жовтнева революція»: «великі річниці» на сторінках миколаївської преси</i>	115
Василевич Андрій	
<i>Викладацький склад Миколаївського середнього механіко-технічного училища (1902-1918 рр.)</i>	117
Гузенко Юрій	
<i>Військові кораблі українського флоту періоду Гетьманату (квітень - листопад 1918 р.), збудовані у Миколаєві</i>	118
Кірчев Вадим	
<i>З історії дитячих аматорських кіностудій і кіностудій системи профтехосвіти на Миколаївщині</i>	121

Коваль Геннадій	
<i>Діяльність Миколаївської міської управи у справі регулювання автомобільним рухом на початку XX століття</i>	124
Коваль Ольга	
<i>Краєзнавчі студії Поділля наприкінці XIX – початку XX століття</i>	125
Кривенко Катерина	
<i>Миколаївщина у добу хрущовської відлиги</i>	127
Пархоменко Владислав	
<i>Українізація гарнізону Миколаєва у 1917 році</i>	129
Рябчикова Наталія	
<i>Краєзнавство на Миколаївщині у 40-50-х роках XX століття</i>	130
Степанова Вікторія	
<i>Чи існує альтернатива приватизації суднобудівних заводів Миколаєва?</i>	133
Третьякова Ольга	
<i>Політика радянської влади щодо польського населення Південної України у 20-х рр. XX ст.</i>	135
Тригуб Олександр	
<i>УАПЦ на Єлисаветградщині у першій половині 1920-х років</i>	138
Цубенко Валерія	
<i>Одеська школа десятників будівельної справи як об'єкт краєзнавчих досліджень</i>	140
Хроніка конференції	142

АРХЕОЛОГІЯ

НОВА НАПІВЗЕМЛЯНКА КЛАСИЧНОГО ЧАСУ З РОЗКОПОК ПОСЕЛЕННЯ ВЕЛИКА КОРЕНИХА-3 У 2016 РОЦІ

Денис Бондаренко

Миколаївський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді, методист.
НІАЗ «Ольвія»

Україна, 54055, м. Миколаїв обл., вул. Севастопольська, 63
e-mail: bondarenkod1987@gmail.com

Античне поселення Велика Корениха-3 розташоване у балці між північною та південною частинами Великої Коренихи (Заводський район м. Миколаєва) на низькому мисі першої тераси над заплавою, біля північного схилу балки у 0,3 км від берега Бузького лиману. Було відкрито В.В. Рубаном у 1968 р. й інтерпретоване, як поселення з матеріалом «черняхівського обліку» III-IV ст. Площу пам'ятки дослідник визначив у 10 000 м².

У 2015 р. почався новий етап дослідження Великої Коренихи-3. Загоном Миколаївської археологічної експедиції НДЦ «Лукомор'є» ОАСУ ІА НАН України (керівник експедиції О.І. Смирнов) за замовленням Управління з питань культури та охорони культурної спадщини Миколаївської міської ради на поселенні проведені охоронні археологічні роботи. «Розкоп № 1» розмірами 10х10 м, закладений у північній частині поселення дозволив виявити культурний шар античного часу, однак яких-небудь виразних будівельних залишків цієї доби зафіксувати не вдалось. Потужність виявленого культурного шару досягала 0,5 м. Матеріал, представлений переважно уламками амфор, сіроглиняного та ліпного посуду сумарно датується V ст. до н.е. – II ст. н.е. Кераміки, яку можна було б віднести до черняхівської культури, на дослідженій ділянці не виявлено.

У 2016 р. дослідження продовжились. На площі поселення був закладений ряд розвідувальних шурфів, фіксація культурного шару в яких дозволила зменшити заявлену В.В. Рубаном площу поселення майже вдвічі. Виходячи зі стратиграфічних спостережень, на площі поселення були закладені «Розкоп № 2» та «Розкоп № 3».

У ході робіт на «Розкопі № 3» розмірами 5х5 м, що був закладений у північній частині поселення, виявлено шар перевідкладеної вапнякової жорстви змішаний з гумусом із котловану несанкціонованого кар'єру. Культурний шар у цьому місці виявився повністю зруйнованим.

Результативнішими виявилися роботи на «Розкопі № 3» площею 8х8 м, який був закладений у 30 м на південь від «Розкопу № 2». Стратиграфія на цій ділянці виглядала наступним чином: дерен – до 0,1 м; гумус – до 0,25 м; рихлий, частково гумусований сіро-жовтоглинистий культурний шар – до 0,20 м; материк – глина жовтого кольору.

На рівні материка на глибині 0,45 м від сучасної денної поверхні виявлені контури напівземлянки (Мал. 1). Споруда на всю глибину впуску пошкоджена траншеєю від плантажного механізму шириною до 1 м. Траншея забутована дрібним і середнім вапняковим бутом з метою дренажного забезпечення винограднику, що тут розташовувалася.

Котлован напівземлянки викопаний у жовтій материковій глині. У плані має підпрямокутну (близьку до трапеції) форму. Орієнтована споруда по лінії Пн-Пд з невеликим відхиленням у напрямку Пн-Сх – Пд-Зх. Довжина північного борту по рівню впуску 5 м, південного – 5,40 м, західного – 5 м, східного 4,10 м. Глибина котловану до 0,46 м. Стінки рівні, дещо похилі. Біля південного борту напівземлянки на глибині 0,10 м від рівня впуску у котлован розкрита напівкругла материкова сходинка шириною 0,72 м, довжиною кроку до 0,30 м і висотою 0,40 м, що, можливо, використовувалася для входу у приміщення. На рівні дна котловану по його периметру фіксується материкове підвищення шириною 0,38-0,45 м і висотою 0,16-0,19 м. У північно-західному куті напівземлянки вдовж західного борту котловану на підвищенні збереглися залишки кам'яної стіни. Збережений фрагмент кладки має довжину 1,94 м, ширину – до 0,42 м і висоту – до 0,68 м. Слідів глиняної обмазки або штукатурки зафіксувати не вдалося. Кладка складена з полігональних блоків і необробленого середнього та дрібного буту вапняку. Розміри каміння 0,15~0,67 м х 0,15~0,32 м х 0,19~0,38 м. Конструкція кладки у вертикальному поперечному розрізі рядова (один

ряд), орфостатна. Конструкція кладки одношарова, однолицьова (внутрішній південно-східний фасад). Каміння між собою притесане нещільно, всією площею. Нещільність верхньої частини кладки компенсується шляхом застосування у конструкції середнього та дрібного буту. Сліди зв'язуючого розчину зафіксувати не вдалося.

Вірогідно, такою кладкою були укріплені всі борта напівземлянки, про що свідчать окремі камені, що фіксувалися на материковому підвищенні уздовж бортів котловану. Вона ж могла слугувати фундаментом для сирцевої стіни наземної конструкції споруди. Таким чином, розміри внутрішнього корисного простору напівземлянки складали 4,15 (Пн-Пд) x 4,90 (Сх-Зх) м, а його площа – близько 20 м².

На дні котловану місцями фіксуються залишки органічного тліну, що дає можливість припустити наявність на підлозі трав'яної підстилки.

У підлозі по центральній вісі приміщення у напрямку Пд-Зх – Пн-Сх розкрито 2 стовпові ямки діаметром до 0,25 м і глибиною – до 0,15 м, що розташовуються на відстані 2 м одна від одної. Можливо, вони були частинами несучої стовбової конструкції для утримання двосхилого перекриття приміщення.

Ще одна ямка незрозумілого призначення відкрита у західній частині котловану біля кладки західної стіни. Розміри ямки – 0,27 (Пн-Пд) x 0,25 (Сх-Зх) м, глибина – 0,07 м.

Інших конструктивних особливостей або деталей інтер'єру зафіксувати не вдалося.

Заповнення напівземлянки – рихлий золистий ґрунт, насичений середнім і дрібним бутом вапняку.

У заповненні напівземлянки знайдено доволі чисельний археологічний матеріал. Серед артефактів традиційно переважають уламки керамічного посуду, поміж яких домінують фрагменти амфори тарі. Серед останньої виділяються фрагменти хіоських (пухлогорлих розвинутого та пізнього варіантів, конічного типу з ковпачковою ніжкою),

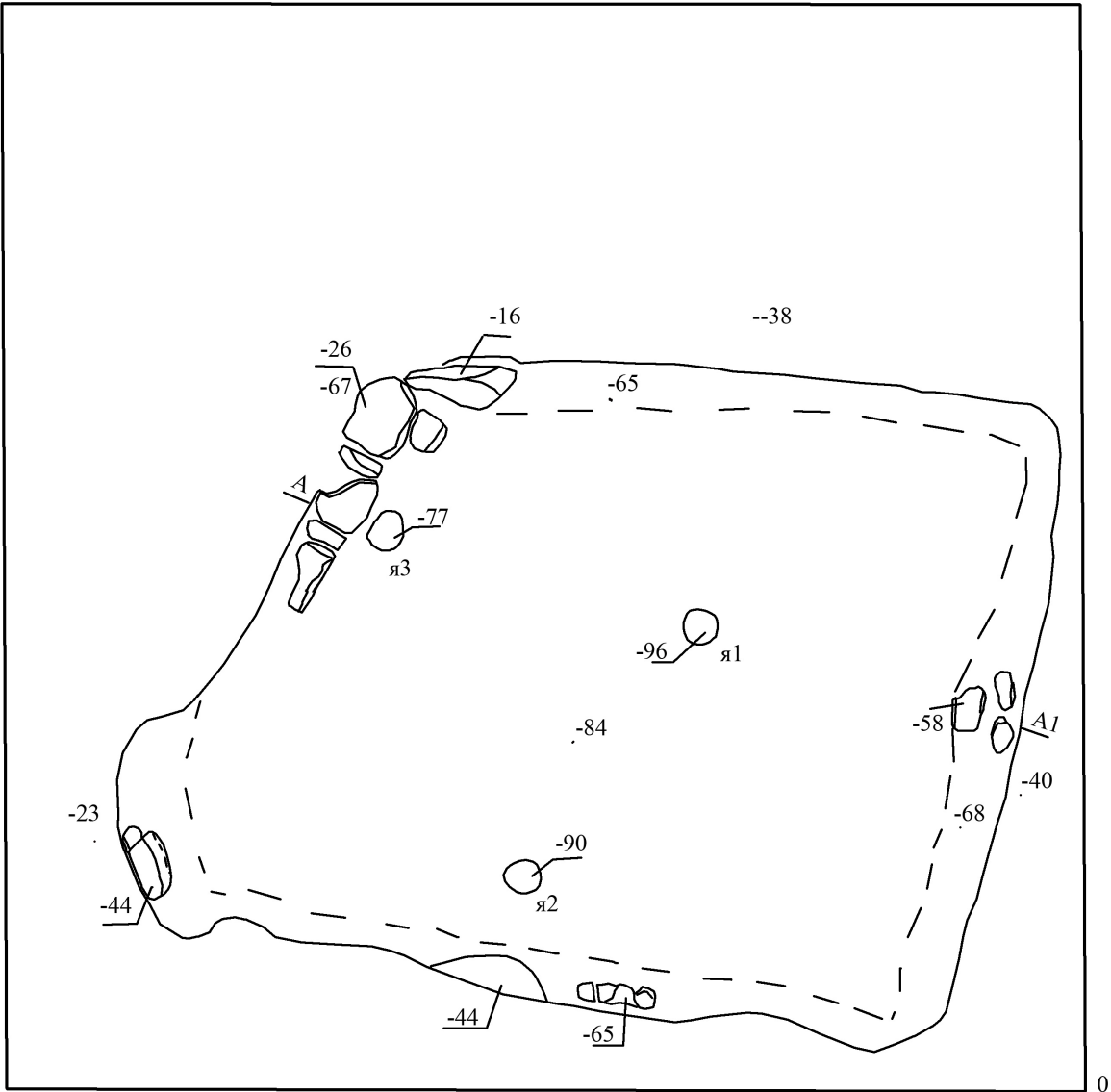
«протофасоських», лесбоських (сіроглиняних надлиманського типу), клазоменських (?), фасоських (конічно-біконічного типу), гераклеїських (типу I-III) амфор та амфори невідомого центру. Червоноглиняний столовий посуд представлений уламками двох глечиків і миски. Серед сіроглиняної столової кераміки з лощеною поверхнею виділяються уламки глечика та миски. Кухонна гончарна кераміка представлена фрагментом каструлі. Серед ліпної кераміки виділяються фрагменти горщиків, мисок, корчаги та друшляка; серед аттичної чорнолакової – фрагменти мисочок і кіліка. Керамічні поробки представлені вотивами зі стінок гончарних посудин, ліпними прясельцями рибальським грузилом; вироби з бронзи – вістря стріли та цвяхом; з каміння – кришкою та зернотеркою (?). Цікавий фрагмент напівкруглого ліпного виробу з отвором по центру та пальцевими зачіпами по периметру (можливо, ручка ліпної посудини). Також у заповненні напівземлянки зустрічалися уламки печини та чисельні кістки тварин.

Серед знахідок з рівня підлоги варто відмітити фрагменти фасоської тарної амфори конічно-біконічного типу, ліпних миски з ручкою й округлої жаровні; вотив зі стінки світлоглиняної гончарної посудини; грузило (?) з черепашника й уламок черепиці.

Аналіз матеріалу із заповнення відкритої напівземлянки вказує на її функціонування у межах першої чверті IV ст. до н.е.

Напівземлянкові споруди останньої третини V – першої чверті IV ст. до н.е. відомі у Нижньому Побужжі з розкопок поселень Куцуруб-1, Петухівка-1, Козирка-12, Радсад-1, Варварівка-1, Лімани-5, Скелька-1 та Глибока Пристань. Підпрямокутна форма котловану напівземлянок також типова для зазначеного часу.

Таким чином, нова напівземлянка з розкопок Великої Коренихи-3 добре ілюструє добу реколонізації ольвійської хори класичного часу та відповідає концепції С.Б. Буйських і В.М. Отрешко щодо етапів розвитку сільської округи Ольвії.

Мал. 1. Велика Корениха-3, 2016 р. План і розріз напівземлянки № 1.

РОЗКОПКИ НА ТЕРИТОРІЇ «БЛИЖНЬОГО ПЕРЕДМІСТЯ» ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД У 2016 РОЦІ

Кирило Горбенко¹, Євген Олейніченко²

¹Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
старший викладач

Україна, 54001, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24

e-mail: dikiysad@ukr.net

²Миколаївська загальноосвітня школа I-III ступенів № 35

вчитель

Україна, 54029, м. Миколаїв, вул. Морехідна, 10-а

e-mail: nikolaev35@gmail.com

У 2016 р. на території «ближнього передмістя» городища Дикий Сад розпочалися дослідження нового археологічного об'єкту – приміщення № 21, що розташовувалося уздовж оборонного рову «цитаделі».

Приміщення № 21, західною частиною примикало до приміщення № 13 та орієнтувалося практично за сторонами світу (9,0х7,0 м із заглибленням у материк на 0,4-0,5 м). Перепад рівня підлоги приміщення складав орієнтовно 0,20 м (у західній частині 20,70-20,65 м; у східній – 20,50-20,45 м над рівнем моря). Ймовірно, при будівництві об'єкта враховувався природний перепад денної поверхні (Рис. 1). Вхід до приміщення, у формі невеликого коридору, розташовувався у південно-східному куті.

Враховуючи характер і структуру верхнього заповнення приміщення й особливості глинистих завалів можливо припустити, що три стіни приміщення (західна, східна та північна) були глинобитними з домішками середнього та мілкого вапняку, особливо яскраво це простежувалося при дослідженні східної та західної частини приміщення (завали, що склалися з понад сотні вапнякових каменів у кожній стіні). Південна стіна мала фундаментальну кам'яну конструкцію, що складалася з великих рваних по слою вапнякових каменів зі слабкими слідами обробки (Рис. 1).

Верхнє заповнення приміщення складалось із залишків будівельного сміття ХХ ст. Основний матеріал знаходився практично на рівні підлоги. Серед зафіксованих артефактів необхідно відзначити: фрагменти керамічного посуду (Рис. 2: 1-11), серед них: горщики різних типів, келихи, миски-сковороди, плаські жаровні, із заглаженою та лощеною структурою поверхні та різноманітним орнаментом (прокреслені лінії, канелюри, округлі й овальні вдавлення тощо);

кам'яні знаряддя праці (куранти, грузила-якоря антропоморфної форми й у формі фалоса, фрагменти зернотерок) (Рис. 2: 17-20); заготівки та предмети (псалії, свайка, гарпун, знаряддя для нанесення орнаменту) (Рис. 2: 12-16) з рогів і кісток тварин (бик, сайга, коза). Окремо треба відзначити, що у заповненні приміщення у великій кількості (понад 100 фрагментів) зафіксовано рога оленя, кози та сайги зі слідами обробки (кв. 9, 10, 11), кістки тварин і риби (95 і 64 фрагмента відповідно).

На рівні підлоги приміщення зафіксовано 12 ям (Рис. 1) різної функціональної приналежності (стовбові – 1; 3; 4; 7; господарчі – № 2; 6; 9; 10; господарче-виробнича – № 8; господарче-ритуальні – № 5; 11; 12).

У заповненні ям зафіксовано вироби з глини, каміння, бронзи, кісток і рогів тварин (Рис. 2: 21-31). Серед них: керамічний посуд (горщики, миски-сковороди, келихи, черпаки); вироби з глини (прясельце); кам'яні предмети (куранти, ковадла, ложила, антропоморфні стели); фрагмент бронзової скрученої пластини (пронизка); кістяні знаряддя праці та вироби з рогу оленя та сайги (ритуальна накладка, заготівка для псалія, котушка); кістки тварин, риби та панцири черепахи. Усі артефакти є характерними для колекції матеріальних предметів Дикого Саду.

На жаль, у ході польового сезону 2016 року повністю завершити розкопки приміщення № 21, за об'єктивними обставинами, не вдалося.

Однак, незважаючи на це, структура дослідженої площі приміщення, розташування та характер заповнення ям, особливості матеріальних предметів, наявність оброблених кісток і рогів тварин дозволяють охарактеризувати даний об'єкт як косторізну майстерню зі складною та багатофункціональною системою ям.

VII АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ

Ймовірно, у приміщенні проживала велика родина (наявність чоловічого та жіночого інвентарю, прикрас), яка спеціалізувалася на

виробництві предметів з рогу та кісток тварин, а також виготовляла керамічний посуд і займалася ткацтвом і рибним промислом.

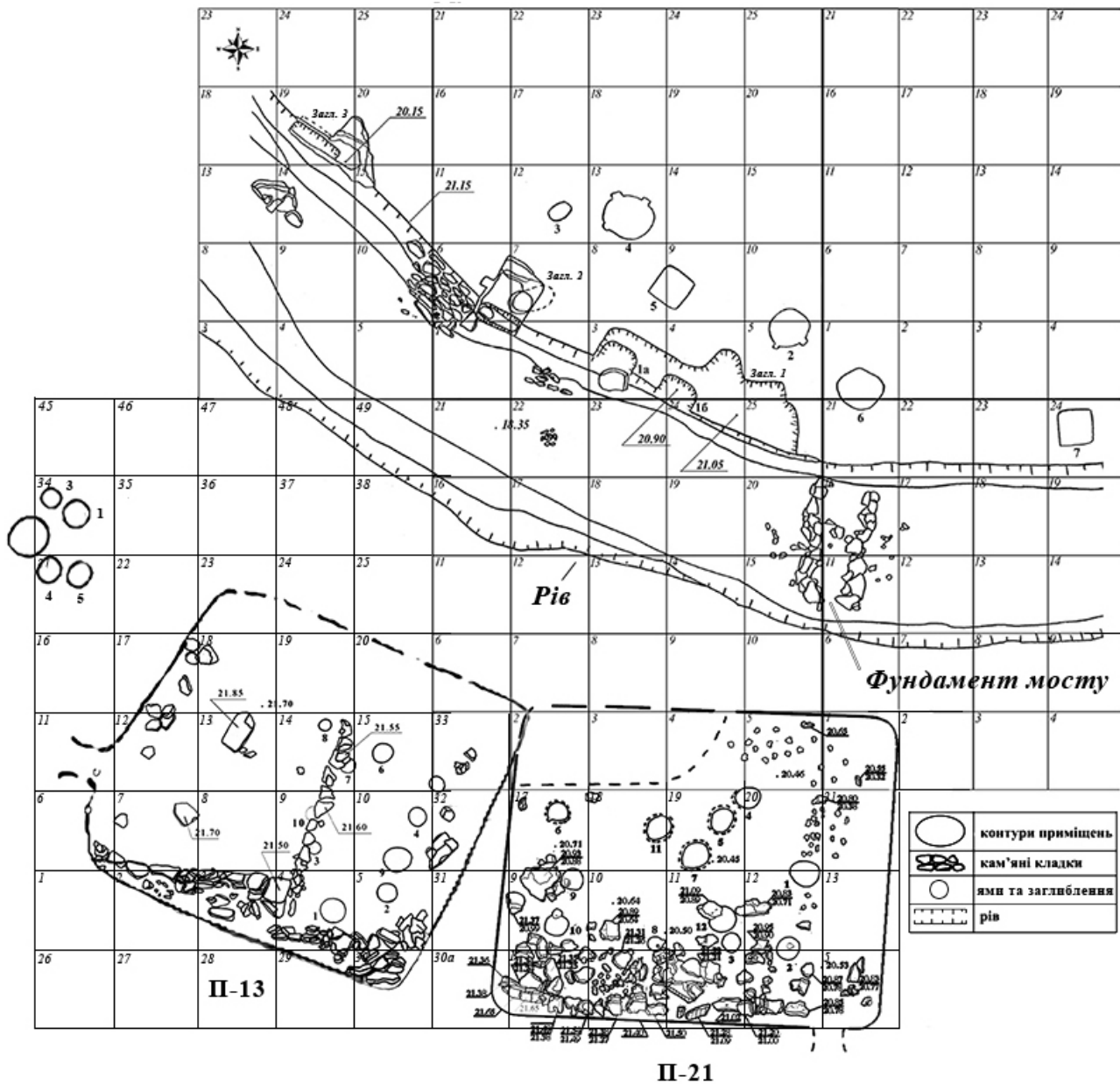

Рис. 1.
План приміщень № 13; 12 та рову з кам'яним фундаментом мосту.

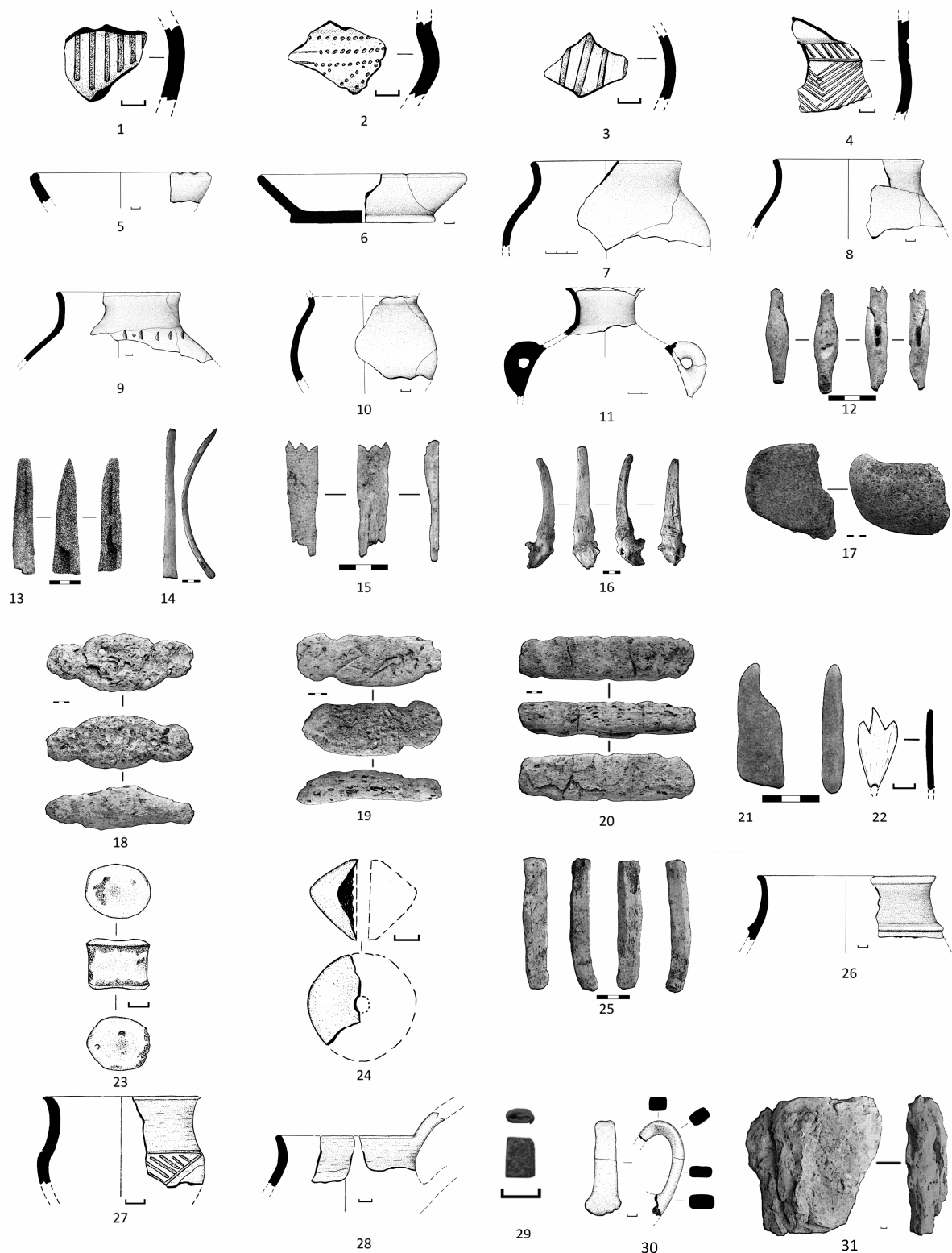

Рис. 2. Артефакти з приміщення № 21 (1-11, 26-28, 30: керамічний посуд; 12-16, 22, 23, 25 – предмети з рогу та кістки тварин; 17-21, 31 – предмети з каменю; 24 – керамічне пряслице; 29 – бронза):

1 – 20: заповнення приміщення: 1-4 – стінки кубків з орнаментом; 5-6 – миски-сковороди; 7-10 – фрагменти келихоподібних горщиків; 11 – корчага з ручками; 12 – псалій; 13 – заготівка гарпуна; 14 – фрагмент свайки; 15 – знаряддя для нанесення орнаменту або для обробки пряжі; 16 – заготівка для псалія; 17 – фрагмент зернотерки (розтирач); 18-20 – грузила.

21-31: заповнення ям приміщення: **яма 3:** 22 – ритуальна накладка; **яма 5:** 25 – заготівка псалія; **яма 6:** 21 (кам'яний предмет), 26 (горщик), 27 (келих), 28 (черпак); **яма 8:** 29 (бронзова пронизка); **яма 11:** 23 (котушка), 24 (пряслице); **яма 12:** 30 – ручка лощеного черпака, 31 – антропоморфна стела.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ ВАРВАРІВКА I

Вікторія Губська

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Навчально-науковий інститут історії політології та права
магістрант

Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24

e-mail: hubska@outlook.com

Упродовж майже п'яти століть на берегах Буго-Дніпровського та Березанського лиманів розвивалася Ольвійська хора. Тема територіального поширення ольвійського економічного впливу на берегах Бузького лиману, на сьогодні, є актуальною.

Грецька колонізація на території Північного Причорномор'я проходила з VI ст. до н.е. – III ст. н.е., в якій Ольвія стала однією із найважливіших колоній. Вона включала не тільки місто, а й прилеглі сільськогосподарські території, а саме – хору.

Сучасне місто Миколаїв розташовується на півдні області. Основна частина знаходиться на півострові, який утворився при впадінні р. Інгул до Бузького лиману. Саме на цьому півострові знайдено залишки поселення, котрому надано назву Варварівка. З 1965 р., ця місцевість входить в один із мікрорайонів Миколаєва, отже, археологічні пам'ятки, що тут розташовані, є об'єктом охорони Управління з питань культури та охорони культурної спадщини Миколаївського міської ради.

На території колишнього поселення, на сьогодні, відомо три археологічних пам'ятки місцевого значення. У даній роботі буде йти мова про одну із них – поселення елліністичного часу «Варварівка I».

Двохшарова пам'ятка археології розташовується у південно-східній частині мікрорайону Варварівки, на високому плато урвистого корінного правого берега Бузького лиману й у 42 км від самої Ольвії.

Із заходу на схід пам'ятка оточена невеликими балками. На початку XX ст., площа об'єкта сягала 25000 м², у 90-х рр. – 3000 м², а на сьогодні, у результаті сильних зсувів, залишилось приблизно 1500 м². Загальна потужність культурного шару поселення сягала приблизно 1,55 м й архайчного – 0,75 м, але зараз він майже зруйнований будівлями.

Вперше пам'ятка знайдена миколаївським школярем Т. Шевченком. У 1938 р. розкопки проводились Миколаївським історико-археологічним музеєм на чолі з С.М. Сініциним, який заклав два розкопи із загальною пло-

щею у 275 м². Це дозволило з'ясувати тогочасні межі пам'ятки та датувати її серединою IV–III–II ст. до н.е.

Під час дослідження знайдені вимощення й обривки кам'яних кладок, які час від часу розкрадалися мешканцями с. Варварівка. Зафіксовано 35 ям різних форм, розмірів і призначень.

Ями №№ 30, 31, 38 та 34 простягалися у ряд – з півночі на південь. Між собою, вони об'єднувалися підземним ходом у вигляді арки, а це було примітним і цікавим рішенням побудови житлових приміщень. На глибині 3 м, від стародавньої денної поверхні, перші три ями мали куполоподібну форму – вузьке горло та широке рівне дно.

В ямі № 38, на глибині 0,90 м, розташована піч зі склепінчастими нішами та частково викладеними плитами із вапняка. А рукав димаря виходив до ями № 34.

Дослідження дозволило С.М. Сініцину припустити, що ями, які з'єднуються між собою підземним ходом і піччю – є підземними будинками. Оскільки це припущення дискусійне, постало питання про його уточнення польовими дослідженнями.

Це припущення дозволило у 1939 р. створити Варварівський загін, що входив до складу Ольвійської експедиції, керівником якого став Л.М. Славін. Загін очолював П.М. Шульц. Його розкоп складав 675 м² і в нього входили попередні розкопки С.М. Сініцина за 1938 р. Під час вивчення пам'ятки по центру поселення, знайдений колодязь глибиною на 11 м. Ширина його сягала від 7 м зверху та 3,5 м знизу. Крім того, зверху зафіксовані збережені пази балок, а навкруги – «гнізда» різних форм і призначень.

Всього на двошаровому поселенні зафіксовано понад 70 ям, більшість округлої у плані форми. Три ями мали прямокутну форму та були схожі на підвальні приміщення. Дві ями – № 37 та 46, входили у систему наземних кам'яних споруд, що відносились до III ст. до н.е. та перекривали більш ранні круглі ями. Круглі ями № 29 та 52 за формою та наявністю

довгастих ступінчастих спусків можна віднести до землянок з основною круглою частиною.

На Варварівському поселенні знайдені також господарські циліндричні у перерізі ями, що були заповнені уламками каменів, викидами золи, кістяними та керамічними залишками. Зафіксовані також ями, з широким і рівним дном, що заповнені попелом і забиті зверху «пробкою» із вапнякових каменів. А в ямі № 42, знайдено, притулений до стіни, обвуглений скелет з приваленими каменями ногами.

Частина ям мали у повздовжньому перерізі грушоподібну форму та були призначені для зберігання зерна. Ця думка з'явилася після знахідки в одній із них уламків зернотерок.

Найцікавішими спорудами, зафіксованими на поселенні, вважаються ями-житла. До них входять шість ям, а саме: № 30, 31, 38, 34, 46, 48. Перші три, з'єднувалися між собою. Основний хід зі східчастим спуском знаходився в ямі № 38, виходячи із № 46, додатковий – в № 48 з дуже добро вираженою рівною горизонтальною підлогою.

Окрім печі з димарем, в ямі № 38 знайдена глибока ніша у західній стіні та невелика, за розміром, але глибока, підвальна яма. В ямі № 31 підлога та стіни у нижній частині мають ознаки обпалення, скоріш за все, від соломи. В ямі № 30 знаходились ніші у північно-західній і західній стінах.

Заповнення приміщення підтверджує його житлове використання. Заповнення ями, особливо знизу, складалося з домішків золи та молотих кісток тварин, а саме вівці, корови, коня, свині та невеликою кількістю риби. Крім того, знайдена незначна кількість грузил для рибальських сіток, зроблених зі стінок амфор, зернотерок, точильних каменів та уламків, ліпної та сіроглиняної кераміки; амфор: хіосських пухлогорлих і з астиномним херсонеським клеймом на ручці; чорнолакової кераміки – кілики та канфари.

Дані знахідки синхронні будівельним матеріалам, знайденим на пам'ятці, і датуються, приблизно, кінцем IV ст. до н.е. та виступають доказом зовнішньоекономічних відносин поселення з елліністичним світом, зокрема і Херсонесом.

Подальші розкопки зафіксували ще дві житлові ями № 44, 58, об'єднані одна з одною та збереженою давньою піччю. Яма № 44 на поселенні вважалася однією із найглибших – 1,05 м при діаметрі дна 2,15 м. На рівній підлозі зафіксовані покриття із волокнистих ре-

човин, декілька вапнякових плит. У 0,90 м від полу знайдена добре збережена округла піч. Оточене кам'яне жерло поставлене на ребро та виходить до сусідньої ями № 58. «Черінь» – потрісканий, верхня частина вимазана глиною, яку підстилає пісок з дрібними мушлями, а нижня частина вимощена річковими дрібними гальками. З північної сторони розташовується яма для викиду золи з печі, вимощена вапняковими плитами. Таким чином, вони об'єднані між собою виритою ямою для печі, але без димаря, лише з жерлом, у котре, скоріше за все, і виходив дим. Також, під час дослідження, у деяких місцях ідентифікували сліди мотики, що була використана при ритті ями. Глибина сягала від 0,1 м до 0,22 м, у залежності від ґрунту та направленості удару у лівий бік.

У 1974 р. Варварівське поселення досліджувався Ольвійським загonom на чолі з В.В. Рубаном. Археологи зафіксували майже зруйнований культурний шар цієї пам'ятки місцевого значення, що розтягнутий уздовж берега на 150 м. У ньому знайдені уламки гостродонних амфор, а цікавою знахідкою вважається вінчик кружальної червоноглиняної посудини з орнаментом по краю пальцевими вдавленнями. На основі артефактів виокремлено два періоди існування поселення: нижній – пізньоархаїчний, і верхній – IV-III ст. до н.е.

Отже, на об'єкті археології зафіксовано понад 70 ям різного призначення, а саме: житлових, господарських і сміттєвих. Більша частина знайдених ям була круглої форми. Велика кількість кісток тварин, свідчила про те, що люди, більш всього, займалися скотарством і час від часу рибальством. У результаті чого дані ями використовували лише у зимовий час, а у літній період – відходили на пасовиська.

Окрім скотарства та рибальства, поселенці займалися землеробством, про що свідчать господарські ями грушоподібної форми та знайдені уламки зернотерок і точильних каменів. На поселенні знайдено також фрагменти амфор, сіроглиняних, червоноглиняних і ліпних посудин, декілька монет і теракота Деметри. На основі артефактів виокремлено два періоди існування поселення – нижній горизонт відноситься до пізньоархаїчної доби, а верхній горизонт – до IV-III ст. до н.е.

На сьогоднішній день пам'ятка археології місцевого значення «Варварівка I» потребує рятувальних і консерваційних робіт для збереження унікальних споруд, зафіксованих на пам'ятці.

КОМПЛЕКСНЫЙ МЕТОД ИССЛЕДОВАНИЯ ДРЕВНЕЙ КЕРАМИКИ*

*Эльке Кайзер¹, Майя Кашуба²,
Марианна Кулькова³ Надежда Гаврилюк⁴*

¹Институт преисторической археологии Свободного университета Берлина. Германия
14195, Берлин, Фабекштрассе, 23-25
e-mail: ekaiser@zedat.fu-berlin.de

²Институт истории материальной культуры Российской Академии наук
Россия, 191186, г. Санкт-Петербург, Дворцовая набережная, 18
e-mail: mirra-k@yandex.ru

³Государственный педагогический университет им. А. Герцена
Россия, 191186, г. Санкт-Петербург, набережная Мойки, 48/12
e-mail: kulkova@mail.ru

⁴Институт археологии Национальной Академии наук Украины
Украина, 04210, г. Киев, Героев Сталинграда, 12
e-mail: gavr51@mail.ru

Предлагается междисциплинарный подход к изучению лепной посуды конца бронзового – начала раннего железного века. Он дает возможность сопоставить естественно-научные данные с археологической классификацией и типологией. Источниковой базой для таких исследований являются материалы из степных памятников оседлости периода поздней бронзы, керамика из степных погребений позднейшего предкифского периода, поселений и кочевнических погребений, обнаруженных на территории лесостепи.

Сравнение этих керамических комплексов и отдельных находок керамики из названных регионов позволит определить подобие или различие набора керамики, выявить особенности производства и распространения лепной керамики (центры изготовления, возможно, места сбыта, ареалы распространения сосудов некоторых категорий, особенности их функционального использования). В конце концов комплексное исследование керамического комплекса населения большой территории в широких хронологических рамках позволит проследить тенденции в формировании новых культурных стандартов в Северном Причерноморье в раннем железном веке.

Комплексное исследование керамики, помимо археологических методов исследования, включает в себя ряд современных аналитических методов (петрографический, геохимический методы, микротомографию), используемых в естественно-научных дисциплинах.

Петрографический метод исследования древней керамики. Петрография древних керамических изделий является одной из важных аналитических техник для современного изучения керамики. Она применяется для определения структуры глинистых материалов, исследуя ее в тонких срезах под микроскопом. Различные материалы и их характеристики можно отличить на основании деталей микроструктуры, которая не может быть определена визуально или при увеличении с помощью оптического микроскопа. Главная цель петрографического исследования керамики – это характеристика структуры и материала изделий из глины в тонком керамическом срезе (шлифе) под поляризационным микроскопом. Этот тип микроскопа пропускает поляризационный свет через тонкий срез керамики, что позволяет оценить два главных компонента керамики: пластичную (глинистую) и непластичную составляющие. Кроме того, важной характеристикой керамики является оценка степени пористости, размер, форма пор и информация об обработке поверхности. Внешний вид и технические свойства конечного продукта определяются этими характеристиками. Петрографическое исследование позволяет на основе представленных данных сделать выводы о технологических особенностях формовочной массы керамики и источниках минерального сырья.

Информация, полученная с помощью петрографии по керамической структуре и материалам, используемым для создания

глиняного изделия, позволяет выяснить принципы, которые древний гончар применял для выбора и переработки глинистого сырья, лепки сосуда, условий обжига и создания окончательного изделия. Полученные данные по микроструктурным характеристикам минеральных включений и изменений в процессе термической обработки дают возможность оценить температуру и условия обжига глиняного изделия. Условия обжига или атмосфера может быть установлена по цвету черепка. Красная до красно-оранжевого цвета окраска предполагает окислительные условия с большим содержанием кислорода, в то время как окраска от темно-коричневого до темно-красно-черного и черного (или черно-серого) свидетельствуют об уменьшении кислорода и преобладании восстановительных условий.

Петрографический анализ позволит установить не только состав и источники сырья, которые использовались для изготовления керамической пасты, но и некоторые технологические особенности изготовления керамики (температура и условия обжига), позволяющие, в итоге, определить местное или импортное производство посуды.

Геохимический метод изучения древней керамики применяется с 50-х годов прошлого столетия для выявления «импортной» керамики и установления возможных источников глинистого сырья. Для доказательства местного производства керамики могут быть использованы следующие способы сравнение керамического материала: по химическому составу с составом местных источников; сравнение по химическому составу материала отощителя керамики с возможным материалом из местных источников; сравнение по химическому составу сосуда с другими сосудами, о которых достоверно известно, что они являются сосудами местного производства; сравнение изменчивости химического состава внутри одной группы сосудов. Таким образом, эти спосо-

бы позволяют также выявить: источники глинистого сырья; источники происхождения материалов, используемых в качестве отощителя модели и способы обмена и торговли глиняной посудой. Для исследований в этом направлении определяется химический состав керамических фрагментов и образцов возможных источников сырья методом рентгено-спектрального флуоресцентного анализа. Данные по химическому составу обрабатываются методом главных компонент факторного анализа и корреляционным анализом (Statistica 8.0), а также кластерным анализом.

Микротомография для исследования древней керамики. В большинстве случаев параметры состава формовочной массы древней керамики могут быть определены с помощью петрографического метода исследования, но этот метод является разрушающим. Определение характеристик глиняного теста для изготовления керамики может быть проведено неразрушающим методом – методом микротомографии. Он позволяет выявить основные оценочные параметры керамического вещества по его плотности.

Полученные М.А. Кульковой и А.М. Кульковым результаты использования метода X-Ray microtomography (μ-СТ) формовочной массы неолитической керамики, показали, что он не только применим для изучения керамического вещества, но и более выгоден, поскольку это неразрушающий экспресс метод, который позволяет быстро установить основные параметры керамической массы – объем пор (закрытых и открытых), количество отощителя, количество и плотность глинистой массы. Он дает возможность реконструировать технологические особенности изготовления керамики, выбор исходного сырья и состав формовочной массы. Эти параметры могут быть использованы для оценки функционального использования не только неолитической глиняной посуды, но и лепной керамики периода поздней бронзы – раннего железного века.

* Работа выполнена в рамках проекта № 90 216, поддержанного Фондом Фольксваген (Германия).

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ САБАТИНІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ РОЗАНІВКА I

Дмитро Коваленко¹, Дмитро Філатов²

¹Миколаївська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 6

вчитель

Україна, 54000, м. Миколаїв, вул. Рибна, 35

e-mail: tonali@i.ua

²Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Навчально-науковий інститут історії, політології та права

Лабораторія археології та етнології

фахівець

Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24

e-mail: filatovdv@ukr.net

Епоха пізнього бронзового віку (друга половина II тис. до н.е.) у степовій смузі Надчорномор'я, репрезентована племенами сабатинівської та білозерської археологічних культур. Саме ця епоха стала за багатьма ознаками переломною для людства у цілому та племен Степового Побужжя зокрема. Це, насамперед, розвиток комплексного господарства з коливанням у різні періоди питомої ваги землеробства та скотарства, розвиток металургійної справи, гончарства, ткацького та косторізного ремесел, демографічний вибух, розвиток соціально-економічних відносин, поступова диференціація та стратифікація суспільства, зміцнення інституту вождів, трансформація релігійних та ідеологічних уявлень.

Центром сабатинівської культури вважається регіон Поінгулля-Побужжя, де зафіксовано понад 200 поселень сабатинівців.

З різних джерел ми бачимо, що люди у той час оселялися у низовинах, іноді на узбережжях рік, морів, лиманів на невисоких терасах, краях плато, ближче до водних артерій.

Площа поселень коливається від 0,5 до 20 га. За характеристикою культурного шару виділяються довготривалі – з вираженим культурним шаром ы залишками домобудівництва (72%), і сезонні стоянки (18%). За формою розташування споруд поселення розподіляються на прямокутні (Ташлик IV, Новобогданівка II), овальні (Балабанівка VII) і підтрикутні (Ташлик I). Найкраще досліджені поселення у с. Сабатинівка, Анатоліївка, Новорозанівка, Степове, Ташлик, Бузьке й інші.

У результаті археологічної розвідки у 2008 році у районі с. Розанівка на плато лі-

вого берегу р. Березівка у місці злиття з р. Інгул було зафіксоване поселення пізньої бронзи Розаніка I.

Поселення виявляється на поверхні у результаті формування у його межах V-подібної балки глибиною 6-7 м. На протилежному схилі балки на вищих рівнях урвища прослідковуються виходи гранітів потужністю біля 30 м із майже повністю змитими ґрунтами. Культурний шар сягає від 0,15 до 0,8 м. Артефакти відносяться до сабатинівської археологічної культури XVI-XIII ст. до н. е.

За період дослідження поселення зафіксовано 4 приміщення різного функціонального призначення (Мал. 1). Виходячи із внутрішньої структури та заповнення, приміщення можна віднести до господарсько-промислових та житлових.

Особливостями забудівель поселень сабатинівської культури є існування поселень з чітким вуличним плануванням, житлами прямокутної форми та поселеннями з багатокамерними забудовами нечіткого планування з різноманітними прибудовами господарського та житлового призначення. Забудова простору здійснювалась відповідно до стану рельєфу. Вздовж річок і балок житлово-господарські комплекси розміщувались у лінію. Іншою була гніздова система планування, яка складалася з декількох поселень. Поселення, які не відносяться до лінійної чи гніздової, утворюють дисперсну систему.

Основні архітектурні принципи доби пізньої бронзи у регіоні Степового Побужжя розвивалися у рамках як місцевих традицій попередніх племен, зокрема бабинської культури, так і відчувався вплив архітектур-

них традицій з інших регіонів ойкумени.

На сабатинівських поселеннях дослідники виділяють декілька типів приміщень – заглиблений, напівземляночний і наземний. Житла мали різну площу та систему внутрішньої будови. Вони поділялися на однокамерні та багатокамерні.

Характерною рисою будівель сабатинівського часу є широке використання каменю. У побудові жител застосовувалось каміння, деревина та глина.

У приміщеннях на поселенні Розанівка I збереглися залишки кам'яних конструкцій. Кам'яні кладки слугували фундаментами для глинобитних стін та облицюванням стін приміщень. При спорудженні кладок використовували постелісто-ложковий принцип, тобто каміння клали в один ряд, від двох до дванадцяти шарів із елементами перев'язки, що є характерною рисою принципів домобудівництва для сабатинівської археологічної культури.

Для укріплення кутів стін у приміщеннях використаний контафорс. Такий прийом будови кам'яних конструкцій використовувався на поселеннях Анатоліївка, Новорозанівка, Степове. Про встановлення дверей свідчать кам'яні підп'ятники, зафіксовані у приміщеннях № 2, 3, 4.

У приміщеннях зафіксовані залишки вогнищ та ям різного функціонального призначення. Виходячи з розмірів і характеру заповнення їх можна поділити на стовпові та господарські.

Серед досліджених приміщень особливий інтерес викликають залишки господарчо-промислового комплексу. Структурно він складається з основного приміщення, з південного та західного боку до нього приликають дві добудови господарчого призначення. Зі східного боку – наземна добудова промислового призначення із залишками купольної печі.

Матеріальна культура поселення Розанівка I представлена такими групами знахідок: керамічний матеріал, вироби з кісток тварин, кам'яні знаряддя праці, металеві вироби (Мал. 2).

Керамічний матеріал представлений віnciaми, стінками та донцями горщиків різних типів, фрагментами мисок-сковорід,

керамічними виробами. Колір поверхні – чорний, сірий, коричневий, світло-червоний і теракотовий.

За функціональним призначенням кераміка розподіляється на такі групи:

- кухонна – 63,74%;
- тарна – 21,65%;
- столова – 13,23%.

За технічними ознаками – на просту та лисковану.

Основним видом орнаментації кераміки є пружок, як наліпний, так і відтягнутий, косі насічки й округлі вдавлення. Також були зафіксовані вироби зі стінок посудин із обробленими краями. Цілком ймовірно, такі вироби могли носити вативний характер, тобто вони могли використовуватися у певних магічних ритуалах.

Окрему групу знахідок складають кістяні знаряддя праці.

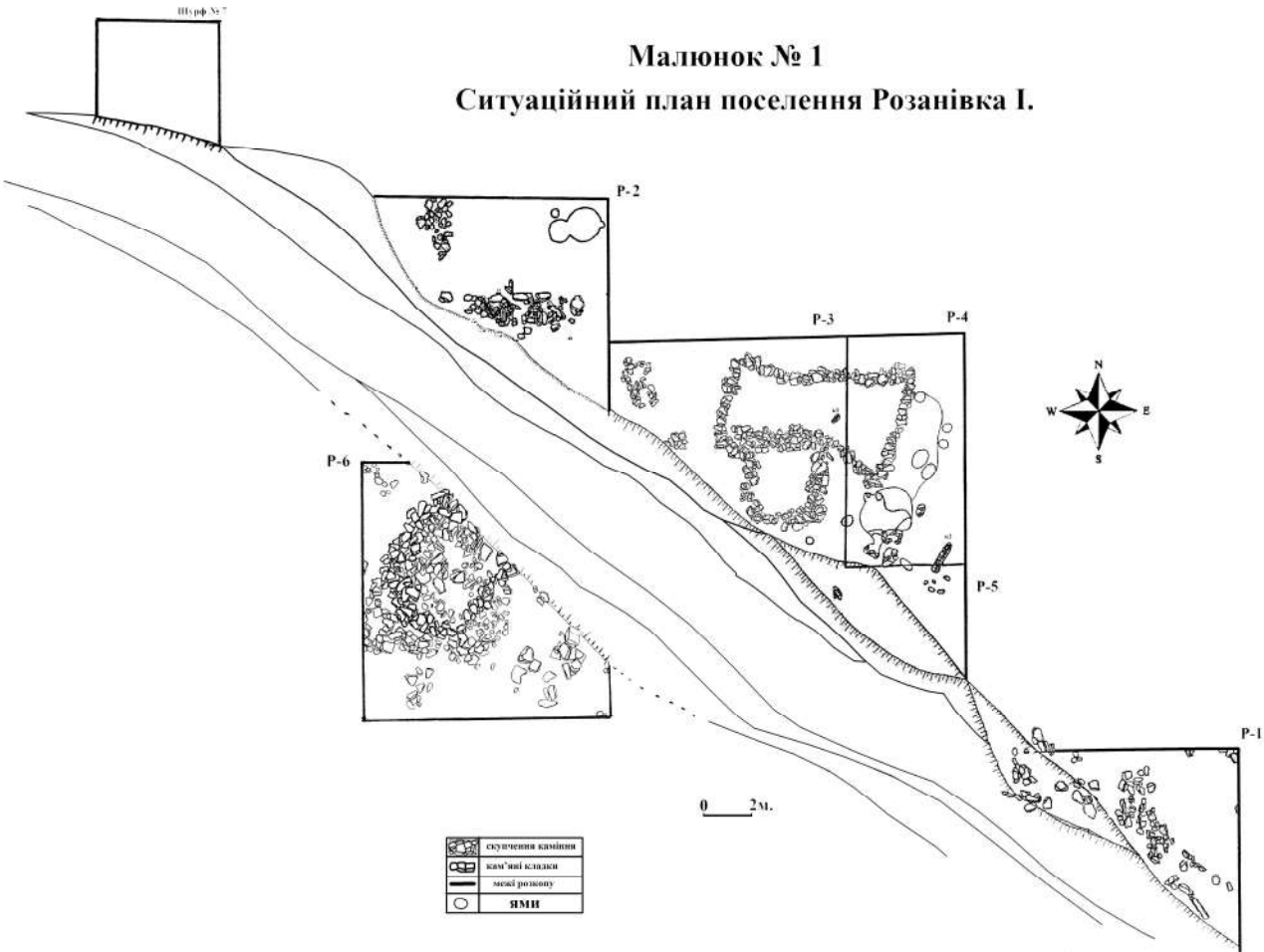
Кістяні вироби у технологічному аспекті розділяються на відходи, напівфабрикати та готові вироби. У функціональному аспекті за царинами використання на: 1) знаряддя та посередники, 2) озброєння, 3) приладдя, 4) прикраси та фурнітура.

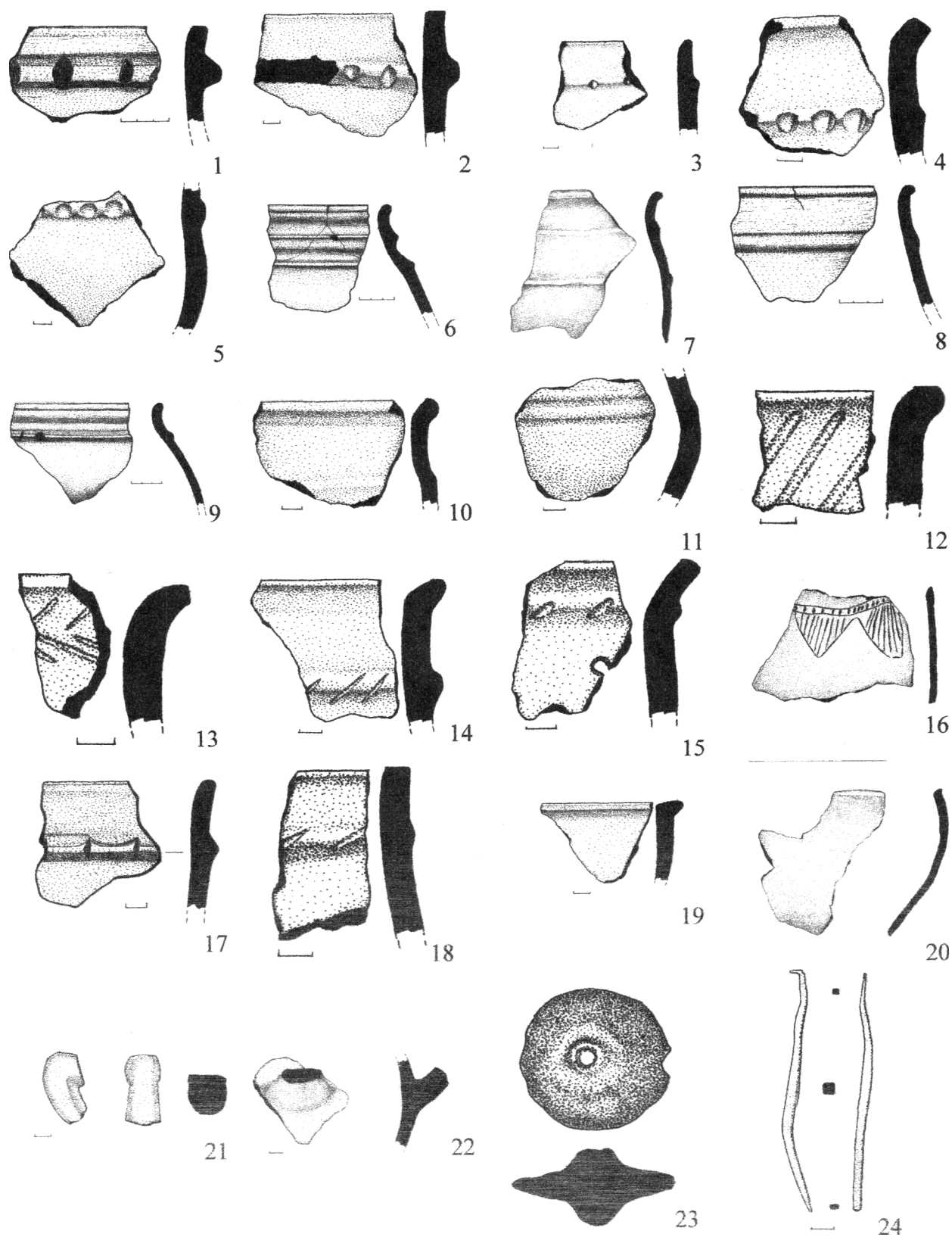
Кам'яні знаряддя праці представлені наковальнями та курантами, які могли використовуватися для обробки готових металевих виробів, а також знаряддя для обробки зерна – зернотерки та розтиральники зі спрацьованою робочою поверхнею.

Металеві вироби представлені знахідками бронзових шил і фібул. Бронзові шила є традиційною приналежністю домашнього начиння носіїв сабатинівської культури.

Характер всіх знахідок на території поселення Розанівка I свідчить про розвинуту економіку населення сабатинівської культури, яка базувалась на основі комплексного землеробсько-скотарського напрямку ведення господарства.

Отриманні відомості щодо розмірів і планування поселень, техніки житлобудівництва, особливостей архітектури житлових і господарських споруд, розвитку ремесел, дають можливість для історичної інтерпретації та розширення уявлення про поселення сабатинівської культури Розанівка I.

Малюнок 2. Артефакти з поселення Розанівка I.

ДОСЛІДЖЕННЯ РИМСЬКОГО ФОРТУ КАМ'ЯНКА V У 2016 РОЦІ

Роман Козленко

Национальный историко-археологический заповедник «Ольвия»

м. н. с. відділу археології Нижнього Побужжя

Україна, 54003, м. Миколаїв, Адміралтейська пл., 1

e-mail: rknoval@ukr.net

У 2016 році було продовжено дослідження римського форту Кам'янка V розташованого біля с. Кам'янка Очаківського р-ну. Об'єкт площею 7 га, з чотирьох сторін обнесений валом шириною 10-15 м (який через багаторічне зорювання дуже розплився) та ровом. У плані прямокутної форми (260x270 м), де у північно-західній частині існує проїм. Усередині він має два додаткових укріплення розмірами 65x65 м, які по окремість ідентичні римському табору Дідова Хата III.

Другий, за час дослідження форту, розріз рову східного внутрішнього укріплення, у вигляді траншеї довжиною 15 м і шириною 2 м, показав, що його глибина від рівня материка – 2,60 м. Ширина по верху – 6,50 м, по низу – 2 м. Північна стінка рову, звернена усередину, доволі крута, з кутом підйому близько 50° (Рис. 1, 1). Стратиграфія рову: гумус, похований гумус, темно-сірий золистий шар, темно-коричневий шар, світлий глиняний шар, материк. У заповненні були знайдені кістки тварин, у тому числі щелепа коня й оброблені залишки рогів малої рога-тої худоби. З глибини 1,75 м – знайдено багато фрагментів (переважно стінок) червоноглиняних і світлоглиняних амфор I ст. н. е. типу Син III, C IVA₁ за С.Ю. Внуковим (Рис. 1, 4) і фрагменти ліпної посудини. Серед керамічного матеріалу слід виділити стінку світлоглиняної пізньогераклейської амфори із процарапаним графіті у вигляді сарматської тамги (Рис. 1, 3).

Серед металевих виробів знайдених при дослідженні поверхні форту викликає інте-

рес бронзова пластина з двома отворами – скоріше за все елемент лускатого обладунку, який відомий як на озброєнні сарматів, так і солдатів римської армії (Рис. 1, 2). Також знайдені частини залізної (Рис. 1, 5) і гостро зрізаний фрагмент мідної пластин, залізні скоби, невеличкі цвяхи (Рис. 1, 6-7), металеві рештки ливарного виробництва. Це може свідчити про польову обробку металу та ремонт виробів у межах форту, що є характерним для нетимчасових римських військових таборів.

Судячи з планування та площі, табір був розрахований на вексиліцію (допоміжне з'єднання, що згадується в ольвійському декреті другої половини I ст. н. е. з-під Мангупу) чисельністю близько когорти римської армії (400-600 чоловік).

Загалом, проведені дослідження дозволяють датувати спорудження фортеці др. пол. I ст. (60-і рр. н. е.), та пов'язати її появу із діяльністю у Північному Причорномор'ї намісника римської провінції Мезія Т. Плавтія Сильвана Еліана.

Розташування форту у степовому просторі, між городищами римського часу вздовж лиманів, на північно-західному кордоні Ольвійської держави, остаточно підтверджує точку зору про існування у цьому регіоні системи фортифікаційних споруд на кшталт римського лімесу. До того ж, найбільший за своєю площею серед відомих у Північному Причорномор'ї, римський форт Кам'янка V є унікальною за своєю фортифікаційною складовою пам'яткою археології.

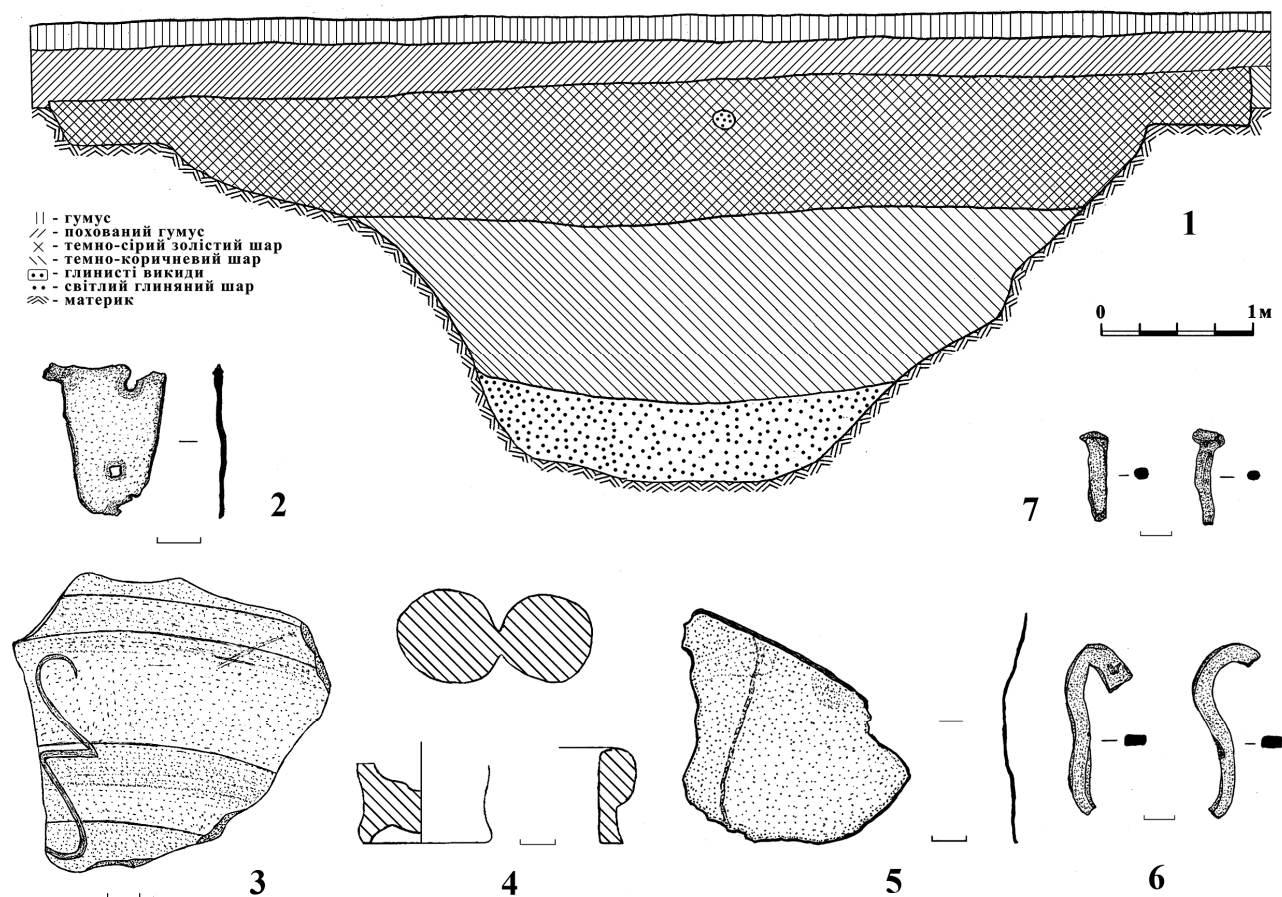

Рис. 1.

- 1 – розріз рову;
- 2 – бронзова пластинка;
- 3 – стінка амфори із нанесеною сарматською тамгою;
- 4 – профілі ручки, вінця та донця понтійських амфор;
- 5 – фрагмент залізної пластини;
- 6 – частини залізних скоб;
- 7 – залізні цвяхи.

РЕЗУЛЬТАТИ РОЗКОПОК АНТИЧНОГО ПОСЕЛЕННЯ БОРИСФЕН (о. БЕРЕЗАНЬ) НА ДІЛЯНЦІ «ГШ» у 2016 р.

Валерій Крутілов¹, Олександр Смирнов², Денис Бондаренко³

¹Інститут археології НАН України,
молодший науковий співробітник
Україна, 04210, м. Київ, пр. Героїв Сталінграду, 12
e-mail: krutilov70@mail.ru

²Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
старший викладач. НІАЗ «Ольвія»
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: smyrnovl@ukr.net

³Миколаївський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді
методист. НІАЗ «Ольвія»
Україна, 54055, м. Миколаїв, вул. Севастопольська, 63
e-mail: bondarenkod1987@gmail.com

Розкоп «ГШ» був закладений у 2006 р. на місці грабіжницького шурфу у центральній частині античного поселення на о. Березань. На даний час площа розкопу складає біля 283,5 кв. м.

З метою проведення планомірних розкопок архітектурних залишків і нашарувань архаїчного та класичного періодів, а також поховань доби середньовіччя, у кв. Б-IV 350, 370, 390, 391 (3х) була закладена західна прирізка, загальною площею 91 кв.м. Розкриття площі прирізки у кв. № Б-IV 350, 370 доведено до давнього античного гумусу (польовки), у кв. Б-IV 390, 391 (3х) – знятий лише шар гумусу. Ґрунтові об'єкти у 2016 р. не досліджувалися.

Внаслідок археологічних робіт були розкриті залишки трьох основних будівельних періодів.

Ранній будівельний період (кін. VI – I пол. V ст. до н.е.) представлений залишками наземного кам'яно-сирцевого будинку – «Будівельний комплекс № 2» (Рис. 1). Одне приміщення комплексу на сьогодні розкрито повністю, друге – частково. За період функціонування будинок пережив, щонайменше, одне перепланування. На ранньому етапі будівельний комплекс утворювали кладки №№ 5, 8 та 29. Кладки – постелисті, дво-тришарові, середній шар закладений дрібним і середнім вапняковим бутом. Пізніше на кладках №№ 5, 8 був надбудований ще один ряд постелистої одношарової кладки з великих добре оброблених вапнякових квадратів. Такий самий ряд, вірогідно, існував і на кладці № 29, але він не зберігся. Швидше за все, у цей же час з'являється і кладка № 90, що

поділяє розкриту частину будинку на два приміщення. Приміщення № 1 займало північно-східну частину споруди. Має прямокутну у плані форму розмірами по внутрішньому простору 5,90 (Пд-3х-Пн-Сх) x 5,45 (Пд-Сх-Пн-3х) м. Глинобитна підлога у приміщенні збереглася дуже погано. На її рівні *in situ* зафіксовані зернотерка, два розвали нижніх частин амфор і невелика вимостка біля кладки № 29 із середніх розмірів вапнякових плиток розмірами 1,18 x 0,47 м. Приміщення № 2 знаходилося на південний-захід від першого. Воно утворено кладками №№ 29 та 90. На сьогодні розкрита лише його північно-східна частина. На північ від будівельного комплексу № 2 досліджена ділянка вимостки вулиці (?) синхронна йому за часом. Вимостка складалася з утрамбованих у глиняний розчин уламків кераміки, кісток і дрібного вапнякового буту.

До другого будівельного періоду відноситься кут приміщення, який був утворений кладками № 86 та № 87. Вся площа будівлі, окрім зазначеного кута, скрита північним бортом розкопу, тому про призначення та датування споруди говорити ще рано.

Дуже цікаві матеріали дало дослідження могильнику доби середньовіччя (XI-XII ст.).

У 2016 р. досліджено 7 поховань, одне з яких групове. Поховання № 79 – скелет укладений у витягнутому на спині положенні головою на південь. Поховання №№ 80, 81 вміщали частково розчленовані скелети. У першому випадку зберігся корпус і права рука, у другому – вся нижня частина скелету до поясу. Верхніми частинами скелети були орієнтовані на захід. Поховання № 83 являло

собою повне розчленування. Поховання № 84, одне з небагатьох на острові, де прослідковано поховальну яму. Вона мала прямокутну форму, кістяк укладений у витягнутому на спині положенні головою на захід, руки покладені на груди та на живіт. У голові похованого була орфостатно встановлена вапнякова плита. У похованні № 85 збереглися залишки дерев'яної домовини. Похований знаходиться у витягнутому на спині положенні головою на захід, руки укладені на животі. У районі грудей зафіксована бронзова кулькова підвіска.

Найбільший інтерес являє групове поховання № 82 (Рис. 2). У підпрямокутній ямі розмірами 3,10 x 2,50 м і глибиною до 0,35 м було поховано 45 людей різного віку та статі. Тут виявлено декілька видів трупопокладення: витягнутий на спині (варіанти: руки

витягнуті вздовж тулуба, на животі, на животі та на грудях, підігнуті під плечі), на спині з підігнутими ногами, на спині у позі вершника, витягнуті на боці, скорчені на боці. Переважна більшість похованих орієнтована головою на захід. Деякі з похованих мають явні сліди насильницької смерті. Супровідний матеріал представлений залізним кільцем, сережкою білого металу, бронзовим натільним хрестиком і двома залізними вістрями стріл. Один з останніх був знайдений застряглим у лопатці одного з похованих.

Таким чином, під час польового сезону 2016 р. на ділянці «ГШ» були досліджені залишки наземних кам'яно-сирцевих споруд і вимостки вулиці (?) архаїчного та класичного періодів античної історії існування Борисфена, а також поховання доби середньовіччя.

Рис. 1. Будівельний комплекс № 2.

Рис. 2. Групове поховання № 82 у процесі розкриття. Вид з півдня.

УЧАСТЬ УЧНІВ І ВИПУСКНИКІВ МИКОЛАЇВСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ЛІЦЕЮ В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ МИКОЛАЇВЩИНИ

Маріанна Ласінська¹, Майя Варшавська²

¹Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
кандидат історичних наук, доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: lasmarur@mail.ru

²Миколаївський юридичний ліцей
вчитель історії вищої категорії, методист
Україна, 54056, м. Миколаїв, пр. Миру, 23-Г
e-mail: Nikurist@gmail.com

Протягом останніх двох десятиліть активно розвивається та дає вагомі наукові результати регіональна археологія. Створюються археологічні центри та формуються археологічні наукові школи. У цій царині не

становить винятку археологічне вивчення старожитностей Миколаївщини, надзвичайно багатой на матеріальні пам'ятки історії людства різних епох. Сьогодні регіональна археологія являє собою інституціонально

складну та багаторівневу наукову структуру. Частиною Миколаївської археологічної школи вже по праву можна назвати учнів і випускників Миколаївського юридичного ліцею Миколаївської міської ради Миколаївської області. Вони регулярно приймають участь у польових дослідженнях у межах м. Миколаєва та Миколаївської області. За результатами отриманого досвіду та набутих знань пишуть наукові роботи, з котрими виступають на різнорівневих конкурсах учнівських і студентських робіт.

Археологія стала одним з найважливіших напрямків позакласної роботи у Миколаївському юридичному ліцеї. Керівництвом студій ліцеїстів у галузі археології займається вчитель історії Варшавська Майя Юхимівна, котра проводить зазначену роботу шляхом прищеплення учням навичок наукових досліджень за допомогою організації дослідницької діяльності з використанням різноманітних методів і форм навчання. При цьому вчителем ініціюється проведення, як теоретичних, так і практичних польових досліджень у галузі археології.

Наукові консультації академічного рівня та безпосередню участь у розкопках учні Миколаївського юридичного ліцею здійснюють під керівництвом професорсько-викладацького складу кафедри історії та археології Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серед таких слід відзначити Н.О. Рижеву, К.В. Горбенко, М.Ю. Ласінську, О.І. Смирнова, В.В. Кузовкова, О.В. Господаренко.

З 2015 року між Миколаївським юридичним ліцеєм і кафедрою історії та археології Миколаївського національного університету укладено угоду про співпрацю. Основними напрямками співробітництва, згідно цієї угоди, стали: дослідження актуальних проблем історичної науки та археології у контексті Болонського процесу та професійного

розвитку вчителя; розробка наукових і видавничих проектів; спільне проведення наукових конференцій різного рівня, лекторіїв, вебінарів, методичних засідань; апробація новітніх інноваційних підручників. Обов'язками, котрі покладають на себе співробітники кафедри є: підготовка студентів Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського до проходження археологічної практики за участю учнів і вчителів ліцею; допомога в організації та проведенні археологічної науково-дослідницької роботи учнями та педагогами; залучає учнів до участі у студентських науково-практичних конференціях, наукових читаннях, святах, творчих зустрічах тощо.

Учні ліцею займаються польовими археологічними дослідженнями на базі Миколаївської археологічної експедиції під керівництвом К.В. Горбенка на поселенні доби фінальної бронзи «Дикий сад» у м. Миколаєві. Плідна співпраця призводить до того, що кожного року кілька випускників Миколаївського юридичного ліцею обирають, в якості закладу вищої освіти для продовження навчання Навчально-науковий інститут історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Дехто з них відзначився перемогами у всеукраїнських конкурсах наукових робіт студентів, турнірах та олімпіадах з історії. Зокрема хотілося б підкреслити досягнення студентів, колишніх ліцеїстів, В. Довбні та В. Луценко. Не відстають від випускників і теперішні ліцеїсти, котрі захищають роботи у Малій академії наук у галузі археології, на базі напрацьованих під час проходження археологічної практики матеріалів. Таким є В. Білий, науковий інтерес, котрого торкається вивчення фортифікаційних споруд поселення «Дикий сад». Археологічні роботи ліцеїстів є плідними та перспективними.

ПАЛЕОЛІТИЧНА СТОЯНКА КОРОБЧИНЕ-КУРГАН У БАСЕЙНІ ВЕЛИКОЇ ВИСІ

Олександр Нездолій

Інститут археології НАН України
молодший науковий співробітник відділу археології кам'яного віку
Україна, 04210, м. Київ, пр. Героїв Сталінграда 12
e-mail: oleksandr_nezdolii@ukr.net

Археологічна експедиція Національного університету «Києво-Могилянська академія» упродовж останніх семи років проводить регулярні польові дослідження палеолітичної стоянки Коробчине-курган, що знаходиться у Центральній Україні.

Стоянка розташована за 10 км на захід від міста Новомиргород Кіровоградської області. Пам'ятка локалізована на найвищій ділянці плато (абсолютна висота 191-192 м) лівого берега р. Велика Вись, басейн якої належить до ареалу Середнього Побужжя. Висота стоянки над рівнем води у заплаві становить 60 м. Пам'ятка знаходиться на половині шляху ґрунтової дороги, що з'єднує східну околицю села Коробчине із шосе Новомиргород-Коробчине. Поруч дороги розташована група з двох курганів, яка маркує центральну частину стоянки.

Пам'ятка була відкрита місцевим краєзнавцем П.І. Озеровим у 1983 р. У різний час палеолітичну стоянку відвідували О.В. Цвек, Л.В. Кулаковська, С.М. Рижов і В.М. Степанчук. З 2010 р. пам'ятка досліджується Археологічною експедицією НаУКМА на чолі з Л.Л. Залізником.

Протягом семи польових сезонів було досліджено 99 м² площі основного розкопу, 21 м² північного розкопу та закладено 10 шурфів у різних частинах стоянки.

Згідно зі стратиграфією відкладів, згори знаходиться шар чорного ораного гумусу потужністю близько 0,4 м, який підстиляє сіре підґрунтя голоценового ґрунту. На глибині близько 1,0-1,7 м залягає бурий суглинок, який поступово, на рівні 1,7-1,8 м, змінюється світло-палевим лесом. У 2010-2011 рр. співробітниками Інституту географії НАН України проводилися палеопедологічні дослідження стоянки. Палеогеографи визначили нашарування як сучасний ґрунт, відклади витачівського й удайського горизонтів. Сучасний ґрунт представлений чорноземом типовим, який перекриває світу похованих витачівських ґрунтів. Відклади лесів між ними відсутні, що характерно для

найбільш піднятих ділянок рельєфу регіону. Світу було визначено, як бурий ґрунт пізнього кліматичного оптимуму та темно-бурий ґрунт раннього оптимуму середнього пленігліціалу, що сформований на лесоподібних суглинках удайського часу. Особливості мікробудови витачівської світи ґрунтів свідчать про доволі контрастні, змінно-волого-посушливі, аридніші за сучасні, кліматичні умови часу їхнього формування.

Зважаючи на відсутність лесів між ґрунтами та крихкість плейстоценових відкладів, останні у різній мірі були пошкоджені кротовинами, що зумовило окреме розсіювання культурного шару по вертикалі. Найбільша концентрація крем'яних артефактів простежена у межах бурого витачівського ґрунту, особливо на рівні залягання 1,3-1,5 м. На цьому рівні знаходився шар вкритих потужною вапняковою кіркою найбільш масивних артефактів, які поза контекстом кротовин залягали переважно горизонтально, без значних кутів нахилу та мали гострі неушкоджені краї. Артефакти сильно патиновані, патина має як молочно-білий колір, так і темно-жовте з фіолетовим відтінком забарвлення. Крем'яні вироби у стратифікованому положенні здебільшого вкриті вапняковою кіркою, щільність і потужність якої особливо зростає на нижній поверхні артефактів. Під вапняковою кіркою артефакти слабо патиновані, в окремих випадках сліди патини відсутні. Поверхня архаїчних виробів має сліди різного ступеню вилущення та корооданості. Значна кількість виробів ушкоджена внаслідок криогенних чинників. Криогенний фактор разом із діяльністю землерийних тварин сприяли вертикальному переміщенню частини невеликих артефактів та їхніх уламків до верхніх горизонтів і денної поверхні. У голоценовому шарі зафіксовані окремі знахідки розвиненого верхнього палеоліту та пізніших часів. Ці артефакти значно менше патиновані та морфологічно досить відмінні від архаїчного комплексу. Основний ком-

плекс крем'яних виробів, що залягав у світі бурих витачівських ґрунтів, не містить вагомої домішки пізніших епох із верхніх горизонтів, простежене проникнення лише окремих дрібних пізніх артефактів, зафіксованих у контексті наявних кротовин.

Найдавніші мешканці стоянки використовували місцеву крем'яну сировину, яка, вірогідно, походить із відслонень крейдяного періоду мезозойської ери, наявних у розташованих за кілька сотень метрів ярах на схилах крутого вигину лівого борту долини р. Велика Вись. Інше відоме родовище крем'яної сировини з доступними відслоненнями знаходиться на відстані близько 3 км від пам'ятки. Місцезнаходження подібних родовищ у межах басейну річки належать до виходів осадово-діагенетичних кременів малопотужних кремневісних вапняків верхньої крейди (орієнтовно верхньосенноманського часу), що вкривали у давнину Український кристалічний щит.

Архаїчна колекція кременю з основного розкопу нараховує понад 20 тис. артефактів. Серед категорії нуклеусів комплексу виразно домінують одноплощинні ядрища з підпаралельним розщепленням сплоснених і слабо випуклих повздовжніх робочих поверхонь. Переважають одноплощинні нуклеуси, двоплощинних біполярних ядрищ зустрічного зняття дещо менше. Простежено допоміжний характер другої полюсної площини у окремих нуклеусів. Зафіксовані як гладкі, так і оформлені площадки ядрищ, наявні підправлені ударні площини. Випуклість робочих поверхонь нуклеусів підтримувалася за допомогою повздовжніх крайових сколів з ударної площини та поперечних підправок із бокових сторін.

Серія ядрищ із радіальним ограненням за кількістю виробів займає підпорядковане положення. Серед нуклеусів цього типу однібічні варіанти переважають над двобічними.

Присутні окремі підпризматичні нуклеуси та кілька варіантів із торцевим розщепленням робочої площини.

Виявлені фрагменти конкрецій зі слідами оббивки. Спроби розщеплення не мали системного характеру та обмежувалися кількома сколами. Знайдені відбійники виготовлені переважно з округлих жовен кременю.

Серед категорії знарядь за чисельністю домінують скребла (рис. 1, 7). Вони представлені одинарними, подвійними, потрій-

ними та конвергентними варіантами. Однолезові та трилезові скребла здебільшого виготовлені на первинних відносно масивних відщеплах. Переважають повздовжні скребла, для оформлення робочих лез яких використовувалася крута/напівкрута східчаста лускова та багаторядна ретуш. У частини виробів простежені сліди вентрального потоншення. Дволезові та конвергентні скребла переважно виготовлені на пластинчастих заготовках або видовженої форми відщеплах.

Типологічно поряд із колекцією скребел знаходиться група обушкових ножів комплексу. Знаряддя представлені виробами із природними та штучними обушками. Артефакти в основному виготовлені на масивних видовженої форми відщеплах або пластинчастих заготовках. Природні обушки являють собою первинні ділянки вкриті жовневою кіркою, а у ножів зі штучним обушком в якості акомодативної частини здебільшого використаний широкий негатив попереднього сколу або фрагментації. Більшість обушків мають сліди підправок. Ле-за знарядь оформлені як альтернативним, так і біфасіальним пласким/напівкрутим фасетажем.

Наявні в комплексі гостроконечники, виготовлені як на відщеплах, так і на пластинчастих заготовках. Конвергентна форма знаряддям надавалася переважно за допомогою дорсальної крутої/напівкрутої лускової та східчастої лускової ретуші.

Виразною серією представлені вістря на пластинчастих сколах (рис. 1, 3-4). Серед них присутні вироби оформлені суцільною крутою лусковою ретушшю з обох повздовжніх кінців. Частина вістер має подібну ретуш лише з одного краю, а у окремих артефактів оброблені ретушшю лише дистальні кінці. Також до категорії вістер/гостроконечників морфологічно тяжіє частина знарядь із фрагментованими в давнину дистальними кінцями.

У колекції присутня виразна серія видовжених сколів із підтескою протилежних кінців зі сторони черевця (рис. 1, 8). Група виробів має ретушовані повздовжні краї, що ототожнює її з *bi-truncated-faceted tools*. Частина артефактів нагадує фронтальні сколи передньої частини сплоснених біполярних нуклеусів.

Наявна у колекції серія виїмчастих стругів із білатеральними сколами з черевця (рис. 1, 9). Це відносно масивні відщепи з

круто ретушованими виїмками на кінцях, що використані в якості площадок, з яких по краю відщепів з боку черевця були зняті видовжені сколи. В окремих артефактів видовжений скол знятий по одному повздовжньому краю.

Серед знарядь присутня серія скобелів і група відщепів та пластинчастих сколів із зубчастим краєм. Біфасіальні вироби поодинокі.

У комплексі знарядь наявна виразна серія верхньопалеолітичних типів артефактів. Вона представлена кінцевими скребачками на відщепі та пластинчастих заготовках (рис. 1, 1-2), оріньяцькими скребачками високої форми (рис. 1, 10-11, 13), як з носиком, так і карене, у тому числі з ламінарною ретушю. Присутні в комплексі різці (рис. 1, 5-6) й перфоратори. Виявлені окремі переважно фрагментовані мікроплатівки (рис. 1, 12).

Колекція артефактів пам'ятки не має прямих аналогій серед стоянок кам'яної доби й її виділено в окремий тип палеолітичних пам'яток. Для неї характерне поєднання типово муст'єрських виробів (деякі типи нуклеусів, численні скребла, ножі й гостроконечники) з артефактами, що традиційно ототожнюються з періодом верхнього палеоліту (окремі різновиди нуклеусів, кінцеві скребачки, оріньяцькі скребки високої форми, різці та проколки). Частина виробів однаково характерна як для періоду пізнього середнього палеоліту, так і для ранньої пори верхнього палеоліту.

Окремі паралелі комплексу Коробчине-курган можливо простежити в матеріалах стоянок фінального середнього палеоліту, у техніці обробки кременю яких переважає підпаралельне зняття пластинчастих заготовок зі сплоснених, переважно біполярних нуклеусів. Подібні особливості первинної пластинчастої технології, разом з окремими показниками набору знарядь комплексів наближують до колекції Коробчине-курган

матеріали пізньомуст'єрських колекцій із шарів стоянок Донбасу (Білокузьминівка, Курдюмівка), Середнього Дону (Шлях), Нижнього Дону (Бирюча Балка 2) та Гірського Криму (Кабазі II).

Комплекс Коробчине-курган зближують зі стоянкою Кабазі II окремі подібності в техніці отримання заготовок, відсутність біфасів, домінування скребел, гостроконечники, сколи з підтескою кінців, нечисленні різці, перфоратори.

Колекції зі стоянки Коробчине-курган і пам'яток басейну Дону мають певні паралелі в техніці первинної обробки кременю, їх уподібнює значна роль пластинчастих заготовок, переважання скребел і ножів, наявність гостроконечників, сколів із підтескою кінців, окремі різці та проколки. Також у комплексі Шляха наявні муст'єрські скребачки із зубчастим лезом, а у колекції Бирючої Балки 2 виявлені скребки, окремі виготовлені на масивних заготовках.

Стоянки Донбасу пов'язують із комплексом Коробчине-курган окремі подібності техніки первинного розщеплення, переважання однієї обробки знарядь, помітна роль скребел і ножів, наявність сколів із підтескою кінців. У комплексі Курдюмівки представлені виразні гостроконечники. На обох стоянках Донбасу виявлені атипові скребки, а у Білокузьминівці присутні нечисленні різці й атипові проколки.

Однак на пам'ятках Донбасу, Криму та басейну Дону відсутні показові серії оріньяцьких високих скребків, як із носиком, так і карене, кінцевих скребачок верхньопалеолітичних типів і виїмчастих стругів із білатеральними сколами, які наявні у колекції Коробчине-курган.

Зазначені обставини вказують на особливості крем'яного інвентарю найдавніших мешканців стоянки, комплекс артефактів якої виділений у коробчинський тип палеолітичних пам'яток.

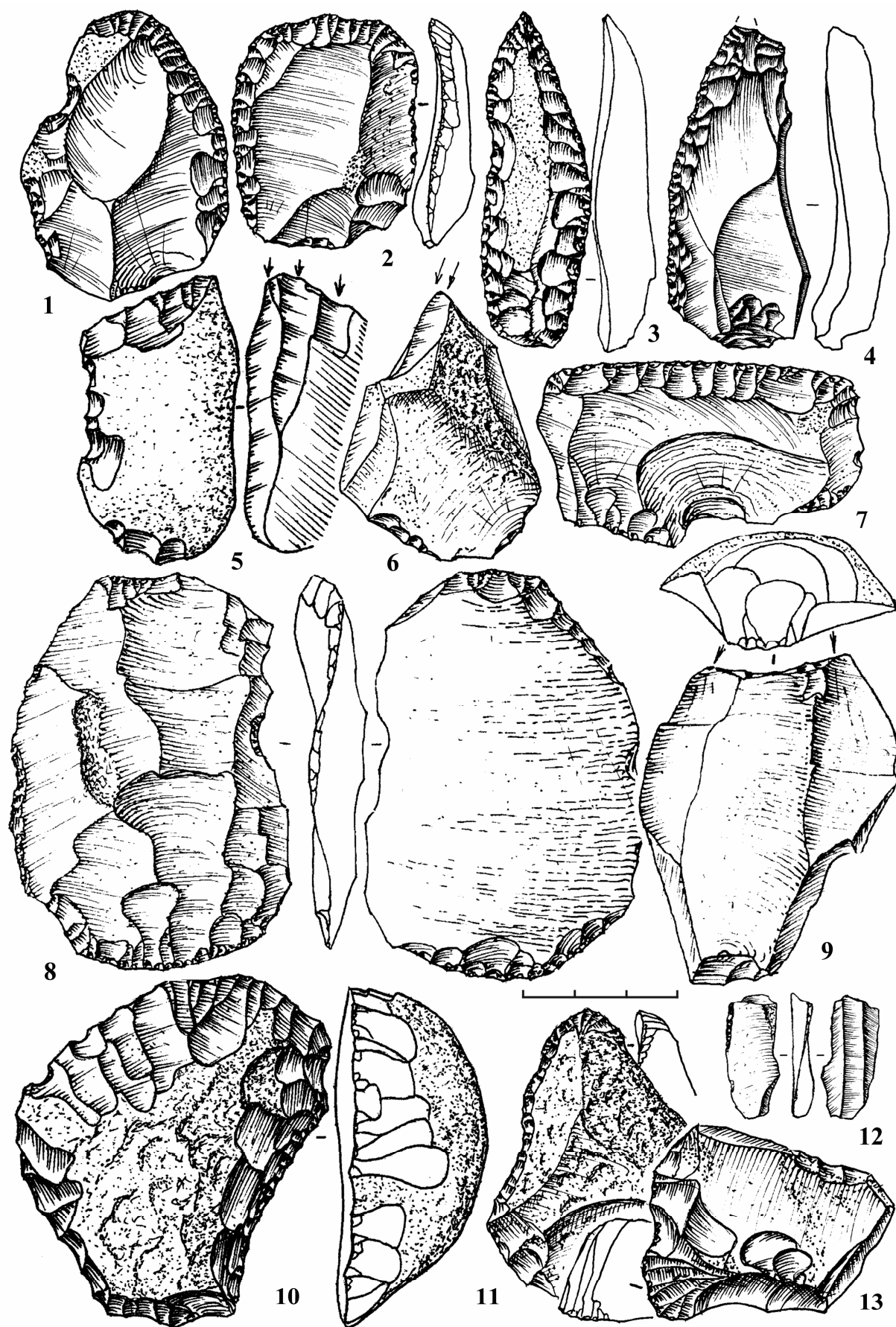

Рис. 1. Коробчине-курган, крем'яний інвентар.

АРХЕОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЕКСАНДРІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ БІЛОЗЕРСЬКОГО РАЙОНУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Олександр Смирнов¹, Леонід Смирнов²

¹Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
старший викладач

Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: smyrnovl@ukr.net

²Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Фахівець лабораторії археології та етнології
Україна, 54003, м. Миколаїв, пл. Адміралтейська, 1
e-mail: gnom-8@ukr.net

Наукова археологічна експертиза на території Олександрівської сільської ради Білозерського району Херсонської області проводилась восени 2016 року співробітниками НДЦ «Лукомор'є» НДЦ ОАСУ Інституту археології НАН. Її метою було з'ясування наявності/відсутності археологічного культурного шару, встановлення площі його поширення, культурно-хронологічної приналежності. Земельна ділянка обстежувалася на предмет наявності підйомного археологічного матеріалу та пам'яток археології на території, що відведена під будівництва платформ під агрегати вітроелектростанцій.

Першим етапом дослідження було вивчення архівних даних.

Археологічні розвідки на території сучасної Херсонщини у II половині XIX – I половині XX ст. проводились О. Чирковим, Г. Скадовським і П. Бурачковим. Саме ці дослідники почали здійснювати свою діяльність на наукових засадах. Водночас, варто відзначити, що їх пошуки носили переважно краєзнавче спрямування, були вузько-тематичними. Не ставилося за мету взяття на облік, державна охорона виявлених об'єктів виявлення. Однак саме результати цих досліджень були пізніше використані наступниками для їх обліку й охорони.

На межі XIX та XX ст. активну діяльність щодо археологічних розвідок на території Херсонської губернії проводив В. Гошкевич. Окремо варто виділити розпочате, спільно з Б. Фармаковським, вивчення пізньоскіфських городищ, а також ідентифікацію та дослідження турецької фортеці Тягин, Кам'янської й Олешківської Січей.

З другої половини 70-х років XX ст. здійснювались активні археологічні розвідки під керівництвом М. Оленковського, які охопили всю територію Херсонської області. У ре-

зультаті, за понад 30-річний період, відкрито понад 400 стоянок, стійбищ, поселень, ґрунтових могильників, з яких біля 60 поставлено на державний облік та узяті під державну охорону; відкрито та поставлено на облік понад 2000 курганів; обстежено усі пам'ятки відкриті іншими дослідниками.

Черговим етапом археологічної експертизи на території Олександрівської сільської ради Білозерського району Херсонської області був огляд відомих пам'яток археології та пошук нових об'єктів.

На вказаній території на державному обліку знаходиться дев'ять об'єктів. Дамо їх загальну характеристику.

Античне городище Скелька 1 має статус пам'ятки археології національного значення. Знаходиться за 8 км на північний захід від села, на березі Бузького лиману, в урочищі «Скелька». Відкрите у 1895 році й у наступні роки обстежене В. Гошкевичем. Окремі дослідження шурфуванням проводились наприкінці 40-х років XX ст. Наприкінці 70-х років XX ст. загоном Ольвійської експедиції ІА АН України проводились стаціонарні розкопки.

Городище розташоване на високому корінному березі, зі сходу та заходу обмежене глибокими балками. Поділяється на дві частини яругою, яка існувала і за часів функціонування поселення, про що свідчить наявність у ній зольнику. Площа пам'ятки досягає 25-30 тис. кв. метрів, потужність культурного шару – до 1,2 метри.

Пам'ятка двошарова: кінець V-III ст. до н.е. та I ст. до н.е. – III ст. н.е. Верхній культурний шар і є власне залишками укріпленого поселення – городища. Нижній шар – залишки неукріпленого поселення. Городище входило до оборонної системи Ольвійської держави післягетського періоду (за даними

С. Буйських). Розкопками на об'єкті досліджено фортифікаційний комплекс з ровів, валів, кам'яної кріпосної стіни, башти. Вивчення городища дало великий і різноманітний археологічний матеріал.

На час проведення археологічної експертизи співробітниками НДЦ «Лукомор'є» НДЦ ОАСУ Інституту археології НАН України майже вся територія пам'ятки пошкоджена великими грабіжницькими шурфами та розкопами (Мал. 1).

Античне поселення Олександрівка-I розташоване на корінному березі Дніпровського лиману, на 1 км на південь від села. Поселення виявлене В. Гошкевичем у 1895 році. Площа поселення на момент перших досліджень складала до 4,5 га. У різні роки його обстеженням займалися В. Гошкевич, М. Абікулова, М. Оленковський, І. Ратнер, О. Шкроб. Шурфування пам'ятки упродовж II половини XX ст. неодноразово здійснювали загони Ольвійської експедиції Інституту археології АН України.

Об'єкт знаходиться у незадовільному, внаслідок природної абразії та грабіжницької діяльності, стані (Мал. 1). На початок XXI ст. збереглася лише третина території поселення, потужність культурного шару складає 0,3-0,7 м. На території пам'ятки простежується кілька культурних шарів: II половини VI – початку V ст. до н.е.; початку IV – середини III ст. до н.е.; III-IV ст. н.е. (черняхівська археологічна культура).

Античне поселення Бубликова Балка знаходиться за 3,5 км на захід від села, на розі Бубликової балки та березі Дніпро-Бузького лиману. Поселення було відкрите загоном Ольвійської експедиції Інституту археології АН України у 1947 році. У різні часи його обстеження здійснювались С. Буйським, М. Оленковським. Поселення двохшарове VI-III ст. до н.е. (за даними С. Буйських). Як і поселення Олександрівка-1, об'єкт знаходиться у поганому стані унаслідок природної абразії та роботи грабіжників (Мал. 1). Уцілила частина поселення не перевищує кількох тисяч квадратних метрів, а потужність культурного шару не більше 0,6 м.

Курганний могильник (курганна група) – за 2,2 км на північний схід від села, на плато, над правим бортом долини Олександрівської балки, навпроти утвореного в її усті трансгресивного озера «Солонець». Обстеження курганної групи проводили у різні роки О. Шкроб і М. Оленковський.

Могильник складається з двох курганів.

Основним є курган висотою 4,5 м, діаметром – 55 м. У плані насип округлий, підсферичний. На верхівці простежуються залишки окопу «кругової оборони» періоду Другої світової війни. Курган не розорювався.

За 50 м на південь від першого кургану – курган підокруглої, у плані, конфігурації, висотою до 1 м, діаметром 35 м. Насип цього кургану сильно розтягнутий оранкою (Мал. 1).

Курган «МОГИЛА ТЕРПИЛОВА» розташований на 8,1 км на північний захід від села, на плато, на 1,3 км від берега Бузького лиману (біля межі Херсонської та Миколаївської областей). Обстежений у 80-х роках XX ст. О. Шкроб і на початку XXI ст. М. Оленковським. Висота кургану 3,5 м, діаметр – 45 м. У плані підокруглий. Верхівка насипу зрізана. Курган має абсолютну висоту 40 м над рівнем моря. Насип не розорюється (Мал. 1).

Інші кургани:

– на 50 метрів на північ від села, на плато. Висота 2,7 м, діаметр до 31 м. Первинно був округлий у плані, півсферичний. Південна пола насипу зрізана до рівня оточуючої поверхні. Насип не розорювався (Мал. 1). Був обстежений М. Оленковським (2003 р.);

– на 2,9 км на захід від села, на плато, що примикає до берега Дніпровського лиману. Висота – 2,3 м, діаметр – 29 м. Насип первинно був округлої конфігурації. На середині висоти кургану по усій окружності насипу простежуються залишки окопу «кругової оборони» періоду Другої світової війни. Абсолютна висота верхівки насипу складає 44 м над рівнем моря. Насип не розорюється але сильно пошкоджений військовими об'єктами (Мал. 1). Обстежений О. Шкроб (1986 р.) та М. Оленковським (2003 р.);

– на 3,6 км на північ від села, на плато, біля лівого борту долини Олександрівської балки. Висота кургану – 4,0 м, діаметр – до 60 м. Насип первинно був круглим у плані, асиметричний у перетині. Абсолютна висота верхівки кургану складає 44 м від рівня моря. Східна частина поли вибрана до рівня оточуючої поверхні, поли розорюються (Мал. 1). Обстежений О. Шкроб (1986 р.) і М. Оленковським (2003 р.);

– за 2,5 км на північ від села, на плато, що примикає до схилу лівого борту долини Олександрівської балки. Висота – 1,6 м, діаметр – 30 м. Первинно насип округлий у плані. У північну половину насипу врізаний зрошувальний канал (завширшки до 3 м, на глибину нижче оточуючої поверхні), поли

VII АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ

розорюються (Мал. 1). Обстежений О. Шкроб (1986 р.) та М. Оленковським (2003 р.).

Під час археологічної експертизи співробітниками НДЦ «Лукомор'є» НДЦ ОАСУ Інституту археології НАН України було проведено шурфування: закладено понад 60 шурфів (1х1 м) по лінії Пн-Пд. Загальна площа ділянки – 48,74 га (Мал. 1).

За рельєфом точки різноманітні: лісопосадки, схили невеликих прибалків і плато, залишений зрошувальний канал, зруйновані будівлі.

Стратиграфія. Верхній шар переважно – дерен потужністю 0,15-0,20 м. подекуди пащина до 0,50 м. На глибині 0,15-0,50 м верхній шар переходить у гумус потужністю до 0,60 м, що переходить у материковий ґрунт –

глину жовтого кольору.

Шурфуванням не зафіксовано археологічного матеріалу та культурного шару.

Під час проведення розвідки співробітниками НДЦ «Лукомор'є» НДЦ ОАСУ Інституту археології НАН України були виявлені нові археологічні пам'ятки – два кургани та курганна група, що складається з двох насипів. Усі нововиявлені об'єкти знаходяться під оранкою (Мал. 1). Матеріали щодо нових курганних могильників на території Олександрівської сільської ради Білозерського району Херсонської області готуються до подання в Управління охорони культурної спадщини Херсонської обласної державної адміністрації співробітниками НДЦ «Лукомор'є» НДЦ ОАСУ Інституту археології НАН України.

Малюнок 1.
Археологічні об'єкти
на території Олександрівської сільської ради Білозерського району Херсонської області

РЯТУВАЛЬНІ РОЗКОПКИ ПОХОВАННЯ ПЕРІОДУ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ НА ДОНЕЧЧИНІ У ЗОНІ АКТИВНИХ ДІЙ АТО

Ігор Шевченко

Музей історії Долинського району Кіровоградської області
науковий співробітник пам'яткоохоронної справи
Україна, 28501, Кіровоградська область, м. Долинська, вул. Лазарєва, 8
e-mail: vsh1973@mail.ru

У 2015 року на території Донецької області, Старобешівського району на відстані 0,9 км на північний захід від с. Вікторівка та 1,2 км на південь від лівого берега річки Мокра Волноваха на кургані (географічна висота 193,5), за координатами N 47°38'52", E 37°47'26", було знайдено поховання, яке потребувало негайних рятувальних розкопок.

Зазначимо, що роботи проводилися у сірій зоні АТО. Дослідження проводились автором статті у зоні бойових дій у короткий термін, та за допомоги підручних матеріалів. Ситуація, в якій проводилося дослідження, не давала змоги більш детально підготуватися, але проведені розкопки були здійснені за всіма вимогами методики археологічних досліджень ІА НАН України.

Курган 193.5, розташований на домінуючій водороздільній височині. Висота кургану становить 1,60-1,70 м, і діаметром 20 м. Насип не розорується, але заорювалася західна частина кургану. У центральній частині прослідковується кам'яна забутовка. Зі східної частини знаходиться прикурганна виїмка.

Стратиграфія. Під час проведення земляних робіт на кургані, з побудови інженерних споруд оборонного характеру, на відстані 7 м від центру кургану, з західної частини поли кургану знайдено поховання. Під час дослідження із західної частини поховання, було зачищено стінку, яка була визначена за профіль, і надала стратиграфічної інформації стосовно поховання (Рис. 1, 2). На малюнку цифрами позначені: I – орний шар, II – досипка кургану над давній горизонт. Поховання впущене у західній частині кургану з рівня давнього горизонту, де прослідковується викид глини із могили.

Поховання 1 (Рис. 1: 1, 2). Поховання знаходиться на глибині 1,34 м від сучасної поверхні насипу. Могила прямокутної форми у плані з заокругленими кутами орієнтована захід-схід. Розмір могили 1,46х0,76 м. У заповненні могили було простежено суміш землі з вапняковими рештками (білоглазка), у придонній частині прослідковується залишки

дерев'яних плах із перекриття. Дно могили було вкрито шаром залишків органічної підстилки, яке має колір, від темно-коричневого до світло-коричневого кольору. Небіжчик – жінка середнього віку (на думку автора: набір прикрас і збереженість зубів) – лежав на спині із невеликим поворотом на правий бік і головою на схід. Ліва рука лежала прямо до тазових кісток, права рука відсутня, не простежувалась. Ноги були підігнуті у колінах, які завалилися праворуч. Череп, особливо лицева частина, зруйнований гризунами, залишилися кістки тильної частини та нижня щелепа. Також були відсутні частково кістки рук і ніг.

Знахідки. На залишках черепа з лівого боку зафіксовано металевий виріб, вкритий зеленою патиною (бронза), круглої форми, діаметром 3,5 см, із отвором посередині 1,2 см. По краю виріб має вдавлення у вигляді прикраси та ближче до середини з трьох сторін має пробоїни (Рис. 1, 4). На думку автора, це можливо була прикраса, яка нашивалася на головний убір. З правої частини черепа знайдено кременеве вістря стріли. Вістря трикутної форми з арочною виїмкою. Краї оброблені ретушшю. Світло-сірого кольору. Вістря розміром висотою 2,3 см, ширина основи 1,3 см (Рис. 1, 3). На шийних хребцях знаходилися 30 дрібних та уламки 4 пастових бісерини від білого до бірюзового кольору, розміром від 2 мм до 3 мм і 3 намистини з того ж матеріалу, темно-коричневого кольору, розміром 0,5 см (Рис. 1, 8). Там же, знаходилися і два вироби із зубів тварин з просвердленим отвором для підвішування (Рис. 1, 7).

З правого боку у районі ребер знаходилися 10 цілих і 4 фрагменти пастових намистин бородовчатого або гвіздкоподібних за виглядом з потовщенням та отвором посередині (Рис. 1, 9). Намистини мають від білого до світло-зеленого кольору ближчий до бірюзового, та розміром 0,7-0,8 см. Ймовірно, це намистини з прикраси на руці.

Під ребрами з лівої сторони (Рис. 1, 5), знайдені 32 мушлі білого кольору, з отворами для пронизування. Розмір мушель від 1,5 до

VII АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ

2,0 см. Мушлі були на думку автора прикрасами одягу чи волосся (прикраса коси). За визначенням мушлі відносяться до представників морських молюсків з сімейства Венериди (*Veneridae*), які були поширені ближче до Босфору*.

Під час прокопки дна, у районі тазових кісток, знайдено 1 цілу та фрагменти ще п'ятьох виробів з металу вкритих зеленою патиною. Ймовірно накладки до пояса. Знахідки мають прямокутну форму та розміром 1,3х1,0 см (Рис. 1, б).

Прокопка дна здійснено на глибину більше 0,5 м. За своєю культурно-хронологічною приналежністю, поховання вписується до ку-

льтурних традицій східної області культури Бабино. Так аналогічний набір інвентарю знаходимо у похованнях Ребриковка II Ростовської області. За періодизаційними схемами, які розроблені та використовуються до окремих територіальних груп пам'яток бабинської культури, дане поховання за своїм порівняльно-типологічним аналізом відноситься до групи поховань Сіверського Донця та Донецького Надазов'я. Таким чином, ми можемо попередньо стверджувати, що дане поховання за своїми характеристиками відповідає пам'яткам культурного кола східного Бабино та надає нової інформації для подальшого вивчення.

*Автор висловлює подяку доктору біологічних наук, професору В.В.Аністратенко Інституту зоології НАН України ім. Шмальгаузена за допомогу у визначенні приналежності мушель.

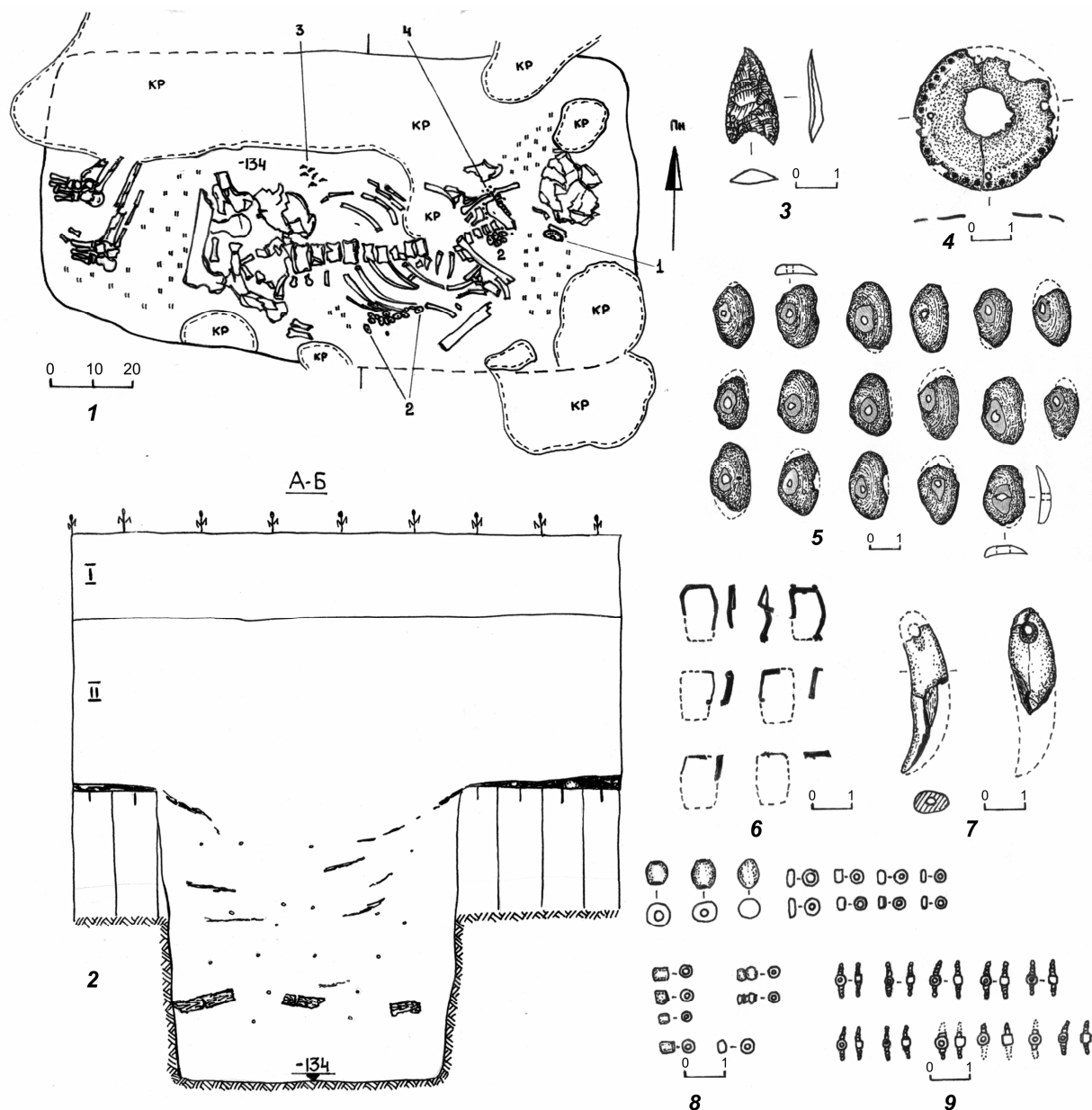

Рис. 1. Поховання 1

ВІД ОХОРОНИ ДО СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ЗАПОВІДНИКА «ОЛЬВІЯ»

Тетяна Шевченко

Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія»,
 молодший науковий співробітник
 Україна, 57540, Миколаївська область, Очаківський р-н, с. Парутине
 e-mail: tanua.shevchenko@mail.ru

Рада Народних Комісарів УРСР у 1921 р. ухвалила Постанову про охорону залишків давньогрецького міста та його некрополя. Завідуючий Миколаївським музеєм Т.Т. Камінський, а з 1 січня 1924 р. – Головний науковий вчений хранитель Ольвії. Він організував охорону та догляд за Ольвією, проводив роз'яснювальну роботу з місцевим населенням, керував екскурсіями. У середині липня 1924 р для роботи в Ольвії був відряджений Б.В. Фармаковський, однак, через нестачу коштів дослідження проводилися на тих ділянках, які вже були розкопані у 1902-1915 роках, на ділянках некрополя, яким загрожувало руйнування з боку грабіжників, перевірці генерального плану давнього міста та його некрополя. Головною метою розкопок 1924 року було уточнення стратиграфії міста, його генерального плану, а також продовження дослідження у районі цитаделі. Унаслідок цього була зроблена таблиця зведення культурних нашарувань, продовжена робота над генеральним планом 1915 року В.І. Деренкіна; на місцевості цитаделі отримані нові дані, що до існування у перші століття нашої ери храму Аполлона Простата та відкрита частина оборонної стіни. Ці роботи стали підсумком розкопок Б.В. Фармаковського.

У наступні два сезони – 1925-1926 рр – розкопувалися дві ділянки, які стали основними пунктами робіт у наступне десятиріччя: у 1925 році – у північно-східній частині міста ділянка І, у 1926 році – у центральному районі Верхнього міста, на захід від Зевсового кургану ділянка АГД.

Унаслідок робіт 1925 року відкрито продовження північної оборонної стіни та встановлено, що північно-східна частина міста була забудована й увійшла у межі міста не раніше другої половини IV ст. до н.е. До цього тут розміщувався некрополь архаїчного часу (у районі Сигнальної башти).

Того ж 1926 р. створюється Державний заповідник «Ольвія», який було підпорядковано Наркомосвіти УСРР. Територія заповідника становила 333,54 га.

Як і в попередні роки Б.В. Фармаковський

видавав звіти про розкопки в Ольвії у 1924-1926 роках. Особливо необхідно відзначити його останній звіт за 1926 рік, який вийшов окремим виданням, в якому опублікований і каталог поховань, розкопаних у тому році.

На сучасному етапі територія заповідника «Ольвія» становить 265,7 га (30 га городище, 235,7 га некрополь), згідно з Положенням «Про Державний заповідник „Ольвія“» (від 24.12.1994 р.). Нині у заповіднику існують два музеї, фондосховище, лапідарій, наукова бібліотека, кілька літніх житлових будинків. Робота заповідника пов'язана з Ольвійською експедицією Інституту археології НАН України, яка є його науковим потенціалом, за її допомогою на базі заповідника у 1994 р. був проведений семінар присвячений 200-річчю археологічного відкриття Ольвії.

Так як останні 40 років дослідженням Ольвії займається експедиція Інституту археології, слід відзначити: С.Д. Крижицького – керівник експедиції з 1972 до 1994, з 1995 року – науковий керівник; В.В. Крапівіна, яка з 1982 по 1994 рік була заступником начальника експедиції, від 1995 р по 2011 р. – начальником експедиції, результати їх роботи висвітлені у багатьох наукових статтях і працях. Також розкопки на окремих ділянках заповідника відбувалися під керівництвом В.І. Денісової з 1970-х до 1990-ті роки. В.М. Зубар приймав участь у роботі археологічних експедицій 1980-1989, 1999 роках. Під керівництвом В.В. Папанової з 1970-х років розкопується Некрополь Широкої Балки.

З 2012 року Археологічну експедицію НАН України очолює д.і.н. А.В. Буйських, роботи якої стосовно розкопок і вивчення Ольвії, неодноразово друкуються у різних періодичних виданнях України та закордоном.

У розкопках Ольвії та її некрополя, як і раніше приймають участь велика кількість професійних археологів, сотні студентів, але на превеликий жаль, як і раніше величезну проблему становить нестача коштів для фінансування заповідника й експедиції державою, ще одну проблему становить антропогенний фактор – це грабіжницькі розкопки

території навколо Ольвійського заповідника.

З 2015 року при заповіднику створено науковий відділ «Археології Нижнього Побуж-

жя», до складу якого увійшли практикуючі молоді археологи під керівництвом А.В. Буйських.

КОРИНФСЬКІ СВІТИЛЬНИКИ ТА ЇХНІ ІМІТАЦІЇ З ОЛЬВІЇ

Ірина Шейко

Інститут археології НАН України
к.і.н, науковий співробітник відділу античної археології
Україна, 04210, м. Київ, вул. Героїв Сталінграда, 12
e-mail: ira.sheiko@gmail.com

Серед світильників античного часу, знайдених на території античної Ольвії та поселень її хори, виділяється незначна група виробів коринфського виробництва. Керамічні вироби належать до двох типів і мають десять варіантів, залежно від морфології форми, глини та покриття. Крім того, світильники представлено як місцевими, так і аттичними імітаціями. Означена група виробів виділяється вперше.

До **Типу 2** (за типологією Шейко І.М.) належать довізні коринфські, аттичні та мілетські відкриті світильники, а також їхні місцеві імітації, які характеризуються біконічним тулубом. Даний тип світильників датується останньою чвертю VII-VI ст. до н.е. Наявні як одно-, так і дворіжкові екземпляри. Крім того, дно таких виробів також має різну морфологію: конусоподібні виступи у центрі вмістилища, та широкі циліндричні втулки. Варто відзначити, що дані вироби мають різну глину, залежно від центру виробництва.

До **Варіанту 1** (Рис. 1, 1, 4, 5) належать коринфські відкриті одnorіжкові світильники із втулкою у центрі вмістилища та біконічним тулубом. Морфологія виробів наступна: біконічний тулуб, із прямими неширокими плічками, які мають заокруглені кінці; широка втулка у центрі дна й округлий чи підтрикутної форми ріжок із овальним отвором для гноту. У нашій колекції наявні два вироби даного варіанту.

Світильники даного варіанту зустрічаються крім Коринфа й Афін, ще у храмі Афін Ассесії біля Мілету, де дослідник їх датує також кінцем VII ст. до н. е. Повною аналогією нашого варіанту є Howland Type 11 (=Broneer Type I); серед інших аналогій: храм Афін Ассесії; Коринф; Істрія, храм Афродіти; Токра; Мілет; Афін; Мегара Гіб-

лея; Кнос; акрополь Гели; Перахора; Паніон; Кіпр.

Окремо виділяються два світильники (**Варіант 2**), які слугують місцевою (березанською) імітацією довізним виробам Типу 2, Варіанту 1. До даного варіанту належать відкриті одnorіжкові світильники із аналогічною морфологією будови, проте із відмінною глиною та покриттям.

Глина світильників, що належать до аттичного виробництва (**Варіант 3**) (такі світильники є імітаціями коринфського типу), має помаранчевий відтінок із незначними включеннями дрібних золотистих блискіток і заглаженою поверхнею. Такі світильники слід датувати за наявними аналогіями останньою чвертю VII – другою-третьою чвертями VI ст. до н.е. До даного варіанту належать аттичні та мілетські репліки коринфських виробів. За морфологією вони не відрізняються від коринфських, іноді плічка більш широкі, проте покриття та глина інші.

Покриття червоним і чорним густим лаком, який є визначальною рисою аттичних виробів, наявний на дні вмістилища та тонкими смугами по плічках, та іноді на ріжку.

Вироби мілетського виробництва також не відрізняються за морфологією від коринфських та аттичних світильників із втулкою у центрі вмістилища та біконічним тулубом. Основним показником, який є визначальним для мілетського виробництва, є глина, яка у своєму складі має значну домішку дрібних золотистих блискіток. До мілетських виробів належать два світильника. Означені світильники наявні у Мілеті із датуванням останньою чвертю – кінцем VII ст. до н.е.

Р. Холанд датує світильники аттичного виробництва даного варіанту другою-

третьою чвертями VI ст. до н.е., однак аналогічні світильники мілетського виробництва виявились ще давнішими. Отже, цей факт лише зайвий раз підтверджує тезу Р. Холанда про те, що аттичні вироби, які є імітаціями коринфських, з'являються пізніше. Це означає, що саме мілетські світильники співіснували із коринфськими. Повною аналогією аттичного варіанту є Howland Type 11 (=Broneer Type I); інші наявні аналогії: Мілет; Афіни; Коринф; Істрія, храм Афродіти; Мегара на Гіблея.

До **Варіанту 4** належать відкриті аттичні одно- та дворіжкові світильники із конічним виступом у центрі вмістилища та біконічним тулубом (Рис. 1, 6-8). Вони датуються першою чвертю VI – першою чвертю V ст. до н.е. Плічка майже горизонтальні прямі, широкі. Ріжок невеликий, округлої форми, із овальним чи круглим отвором для ґноту.

Аттичні вироби даного варіанту із покритим лаком ріжком і широкими плічками, однак із низьким конусоподібним виступом у центрі дна було знайдено при розкопках у Кноссі, на Криті, із датуванням 500-480 рр. до н.е. Серед інших аналогій: акрополь Гели; Перахора; Паніоніон.

До **Варіанту 5** належать два ліпних відкритих світильника із біконічним тулубом і конусоподібним виступом у центрі дна, які за своєю морфологією подібні до виробів Типу 2, Варіанту 4. Датування виробів: друга-третья чверть VI ст. до н.е.

Близькою аналогією до другого фрагменту може слугувати триріжковий світильник з Кіпру, який у могилі, яку дослідники відносять до кіпро-архаїчного періоду II (600-480 рр. до н.е.).

До **Варіанту 6** належать одноріжкові світильники, із біконічним тулубом і плоским дном (Рис. 1, 9). Вироби слугують місцевими (ольвійськими та березанськими) репліками довізному Типові 2, Варіант 4. Морфологія світильників даного типу відрізняється від останніх лише плоским дном вмістилища.

Один виріб вирізняється: це мікроформа світильника даного типу. Характерною особливістю є дуже маленький трикутний ріжок із майже незначним отвором для ґноту.

Світильники даного варіанту не мають покриття. Глина як світла, червона, так і сіра із домішками вапняку. Поверхня груба.

У 2011 р. на Березанському поселенні було виявлено керамічний виробничий комплекс VI ст. до н.е., який включав і дві кера-

мічні печі для випалу керамічних виробів. У заповненні однієї з пічок було знайдено 11 сіроглиняних одноріжкових світильників із біконічним профілем, що підтверджує думку про місцеве виробництво даного типу виробів.

До **Типу 3** належать довізні коринфські відкриті одноріжкові світильники із конусоподібним виступом у центрі вмістилища. Датування: початок – третя чверть VI ст. до н.е.

Плічка коринфських виробів даного типу горизонтально прямі та широкі. Тулуб як округлий, так і трапляються характерні дещо нависаючі по краях ззовні плічка, що робить останній більш рельєфним. Ріжок двох видів: невеликий круглий із овальним отвором для ґноту, та трикутний, що виходить плавно з плічок і вузьким овальним отвором для ґноту. Особливо виділяється виріб із глибоким великим ріжком, і плічком із трьома врізними канелюрами.

Світильники даного типу, наявні у колекції, складають доволі рідкісний тип довізних ранніх керамічних виробів, і збереглись переважно у невеликих фрагментах. Таким чином, дані обставини не надають можливості простежити різноманітну морфологію останніх. Однак, слід зауважити, що завдяки одному цілому екземплярові, вдалось з'ясувати, що світильники даного типу мають бокову горизонтальну ручку.

Характерною особливістю виробів, за якою ми зараховуємо світильники до даного типу, є глина, яка притаманна лише коринфським керамічним виробам. Вона має світло-біло-жовтий колір, високу щільність, хоча серед домішок трапляються поодинокі крупні часточки вапняку; а заглажена поверхня виробу створює враження «маснистої» на дотик глини.

Окремо варто відзначити покриття коринфських світильників. Для останніх характерне використання тонких смуг червоного та чорного лаків гарної якості почергово зі смугами червоної фарби (пурпуру), яка зазвичай легко стирається і тому погано зберігається. Більшість виробів мають таке покриття на широких плічках, та іноді на дні вмістилища. Проте, смуги пурпуру на дні зустрічаються рідше, – смуги лаку частіше.

Крім того, до виробів даного типу зараховано та місцеві репліки довізних виробів.

До **Варіанту 1** (Рис. 1, 3, 10, 11) належать відкриті коринфські світильники із конусоподібним виступом у центрі вмістилища та

біконічним тулубом. Один екземпляр має чітко виражену біконічну форму тулуба, схожу на довізні форми світильників Типу 2. Однак, наявні вироби із більш округлим обрисом біконічної форми.

Плічка виробів даного варіанту широкі, горизонтально прямі. Ріжок невеликий, круглий, і має овальний отвір для гноту. Конусоподібний виступ у центрі дна невисокий.

Р. Холанд зазначав, що дані вироби становлять коринфський тип світильників, які експортувались звідти протягом першої половини VI ст. до н.е. У цей час масовий експорт аттичної кераміки ще не зріс до тих розмірів, які зробили його превалюючим у другій половині цього століття. Таким чином, коринфські вироби допоки мали широкий ринок, і численні світильники даного типу було включено до імпорту в Афіни, та до інших центрів, з якими Коринф мав торговельні відносини. Дещо пізніше деякі типи коринфських світильників було запозичено та виготовлено у копіях афінськими майстрами (тип Howland 16B), а ще трохи пізніше виник цікавий феномен: аттичні копії світильників коринфських оригіналів вже копіювались у Коринфі. Це трапилося у той час, коли аттичні вироби заповнили ринок, і Афіни стали основним експортером світильників. Дані аттичні імітації коринфських типів також наявні у нашій колекції та будуть розглянуті нижче.

За профілем плічок і тулуба із прямими, дещо нависаючими, плічками ззовні та покриттям плічок із пурпуром, дані світильники належать до Howland 16A (=Broneer Type II); серед інших аналогій: Олімпія; Коринф; Токра; Перахора.

У колекції світильників, знайдених на території Ольвії та поселень її хори, зустрічаються місцеві імітації коринфських довізних світильників, що належать до **Варіанту 2**. Останні виготовлені з місцевої блідо-бежево-зеленкуватої глини, із гладенькою поверхнею, як і у виробів довізного типу. Проте, відмінністю є менша щільність останньої та наявність домішок у вигляді дрібних часточок вапняку, які зустрічаються у більшій кількості, на відміну від довіз-

них варіантів Типу 3.

Два фрагменти (Рис. 1, 12, 13) відкритих коринфських світильників (**Варіант 3**) мають відмінну морфологію від попереднього варіанту. Через невеликі фрагменти, можемо відзначити лише великий і глибокий ріжок овальної форми із овальним отвором для гноту. Крім того, тулуб із округлим біконічним профілем, проте плічка не горизонтально прямі, а дещо округлої форми, із трьома канелюрами.

У першому варіанті – канелюри мають глибокі рівчачки, та не містять пурпуру. У другому – рівчачки не такі глибокі, проте всередині них – три смуги пурпуру.

Цілий відкритий світильник (Рис. 1, 2) дає можливість розглянути ще один варіант коринфських виробів (**Варіант 4**). Це одноріжковий виріб із боковою горизонтальною ручкою.

Плічка даного виробу неширокі, горизонтально прямі. Тулуб круглої форми, без виділення плічок ззовні. Ріжок ідентичний плавно сформований із широких круглих плічок, підтрикутної форми із порівняно маленьким овальним вузьким отвором для гноту.

У центрі вмістилища був конусоподібний виступ. Варто відзначити, що чітко заглажені краї отвору у центрі дна та його форма, свідчать, що даний виріб має перфороване дно. Це ознака того, що виріб міг, окрім прямого призначення, бути використаний для узливань під час ритуальних дій.

Покриття чорним лаком наявне на ріжку, ручці та смугами на плічках світильника, де вони чергуються зі смугами пурпуру. Також спостерігається смуга лаку на дні, навколо отвору.

Таким чином, серед довізних світильників доби архайки виділяється незначна група виробів коринфського походження та їхніх імітацій. Усі вони датуються у межах останньої чверті VII – VI ст. до н.е., та вирізняються за характерною глиною, покриттям і морфологією форми. Варто відзначити, що світильники з Коринфа засвідчено в історії вивчення керамічних освітлювальних приладів у причорноморському регіоні вперше.

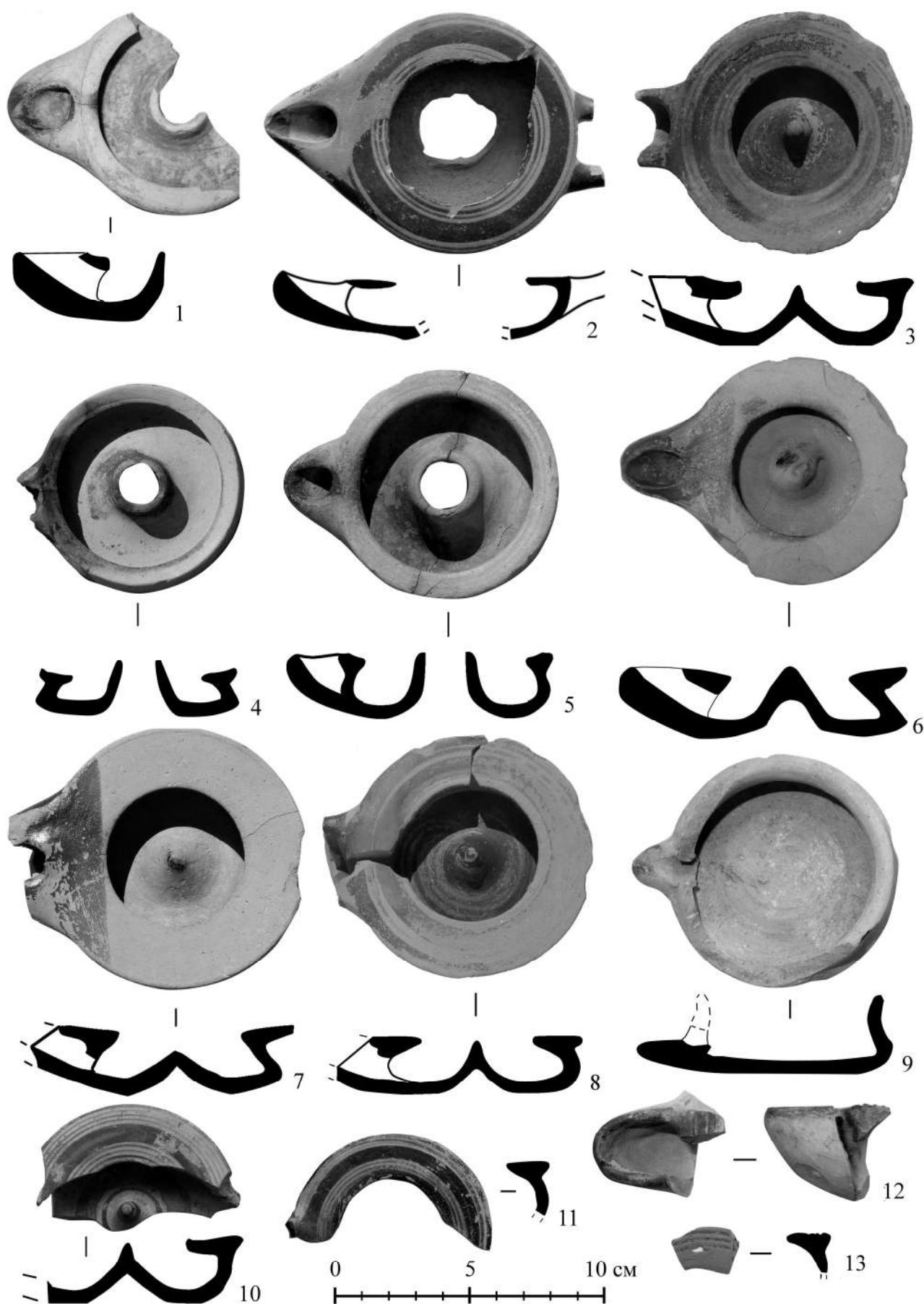

Рис. 1. Коринфські світильники та їхні імітації. Тип. 2: 1, 4, 5 - Варіант 1; 6, 7, 8 - Варіант 4; 9 - Варіант 6; Тип 3: 3, 10, 11 - Варіант 1; 12, 13 - Варіант 3; 2 - Варіант 4.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ КОНСУЛІВ У АЗОВСЬКО-ЧОРНОМОРСЬКИХ ПОРТОВИХ МІСТАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (XIX – ПОЧ. XX ст.)

Людмила Вовчук

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: luda_vovchuk@ukr.net

Однією з маловідомих сторінок історії чорноморсько-азовських портових міст Російської імперії залишається діяльність консулів іноземних держав. Основним завданням консулів був захист інтересів своєї країни, її юридичних осіб і громадян, сприяння розвитку політичних, економічних, наукових, культурних та інших зв'язків між акредитуючою та приймаючою державами. У той же час однією із важливих функцій, яка була основоположною у здійсненні вище названих функцій, була інформаційна.

Так, у безпосередні обов'язки консула входило щотижня надсилати до департаменту зовнішньої торгівлі повідомлення про ціни на різні товари, вексельний курс, споживчий попит, іноземний імпорту та експорт товарів у місці його перебування, про нові торговельні угоди держави акредитації. При цьому інформація, що відправлялася, повинна була супроводжуватися аналізом торгово-економічної ситуації в окрузі.

Яскравим прикладом такої дипломатичної діяльності є депеші та звіти американського консула в Одесі Джона Раллі до Вашингтону, які були завжди інформативними та написані гарною англійською мовою. Він першим повідомляв американський уряд про комерційні перспективи для американських торгових суден у Чорному морі, підкреслюючи вигідність доставки колоніальних товарів безпосередньо у порти імперії. Надіслану ним інформацію, він отримував від своїх філіалів у Ростові, Таганрозі й інших азовських містах, а також із своїх численних джерел на Заході. Прикладом його комерційної інтуїції може послугувати його порада Сполученим Штатам збільшити поставки зерна до Європи під час Кримської війни, скориставшись ембарго, яке було накладене на експорт зерна російським урядом: «Справжні обставини можуть бути з користю використані США, звідки значні потоки хлібних зернових можна експортувати до Європи». Також інформація, яка у подальшому стала визначальною для американських торговців, щодо значення та вигідної ціни

на продукти тваринництва, що була надана ним у 1834 р.: «Степові райони дають величезну кількість овець, а вони різної якості – звичайної й іспанської – тут стільки, що вона становить продукт першого значення і є набагато дешевшою, ніж будь-де у Росії». У результаті, як зазначав французький консул у Тифлісі, вовна стала згодом основним продуктом, якого дошкукувалися американські торговці у Північному Причорномор'ї.

Даючи характеристику розвитку торгівлі у південних регіонах Росії, Раллі неодноразово повідомляв про складну ситуацію з транспортною системою у регіоні, недоліки якої досить часто впливали на варіативність цінової політики на зерно. Погіршення стану шляхів за поганої зими перешкоджало довозенню товарів і спричинило високі ціни на зерно. Тому у 1862 р. консул погоджувався з тим, що від нестачі транспорту найбільше потерпає Одеса: «Таким чином, найбільшою потребою Одеси є засоби сполучення з віддаленими районами – сільською місцевістю, що реально підтримувала б і сприяла їхньому розвитку через залізницю та канали».

Подібного роду інформацію подавав у 1878 р. британський генеральний консул в Одесі Георгій Едуардович Станлей у своєму песимістичному звіті про одеський порт, зазначаючи, що він не пристосований до інтенсивного руху, що ціни на фрахт підвищилися та стали такими нестабільними, що могли подвоїтися за один день. Проблема полягала не лише у технології, яка була прийнятною і при застосуванні могла зменшити наполовину ціни, а у тому факті, що «на жаль, порт не перебуває під керівництвом муніципальної влади». Проте, незважаючи на муніципальні тогочасні реформи, центральний уряд зберігав віддалений, без знання суті справи, контроль над цим життєво важливим нервом економіки міста.

Крім того, раз у рік консулові необхідно було представляти до Департаменту зовнішньої торгівлі «загальний огляд дій і руху торгівлі у всьому просторі його округи».

Яскравим прикладом такого напряму дипломатичної діяльності консула є звіт від 1832 р. французького консула в Одесі Франсуа Сорона, в якому він доповідав про роль і значення посередників у торгівлі між виробниками та покупцями пшениці Південної України, а також описав порядок сплати та забезпечення поставок пшениці з довколишніх районів. Зокрема він виділив п'ять загальних методів замовлення пшениці та її поставок.

Значне місце у звітах консулів займала інформація щодо купецтва у портових містах чорноморсько-азовського басейну, особливо щодо іноземного купецтва, яке на той час мало безпосередній вплив на зовнішню торгівлю й активно сприяло її розвитку. Більшість тогочасних відвідувачів Одеси стверджувала, що на початку XIX ст. російські купці були рідкістю. Підтвердженням цього є повідомлення від 1832 р. згадуваного французького консула Ф. Сорона: «Існує 40 іноземних фірм, створених греками, італійцями, словаками, вихідцями з Триєста, генуезцями, французами, німцями, англійцями, швейцарцями й іспанцями. Ці підприємства стабільні та постійні. ...Греки найчисленніші та найбагатші».

Велику увагу консули приділяли також інформації, що стосувалася іноземних інвестицій у даному регіоні. За переміщенням місцевого капіталу у перекупництво землі та непевності місцевих фінансових ринків головними інвесторами промисловості чорноморсько-азовських портових міст ставали іноземці. Всі найбільші підприємства перемивання вовни, млини хімічні фабрики та фабрики з виробництва мила й ін. перебували у руках іноземців. З цього приводу французький консул в Одесі кавалер де С. Роберт у 1864 р. писав: «Щоправда цукрові фабрики регіону належать російським або польським великим власникам, однак вони одержують значну підтримку через урядові укази та фонди; проте і там добре відомо, що саме іноземці надавали основну допомогу, бо всі без винятку фабрики запускалися французькими, англійськими, німецькими або швейцарськими управителями та механіками».

З часом навіть цукрорафінадні заводи були переважно власністю іноземців. Американський консул І.І. Граут повідомляв, що на Поділлі була одна бельгійська цукрова фабрика. На 1911 р. там уже існувало сім таких фабрик. Незабаром «ще чотири підприємства були повністю підпорядковані, а контрольні пакети акцій інших семи впродовж 1912 р.

також одержав іноземний капітал, Бельгійська компанія «Sucrier General» володіє нині акціями п'яти російських цукрових фабрик загальною вартістю \$1158 тис.».

Пізніше в одному із своїх звітів французький консул повідомив, що росіяни неспроможні стати капіталістами, оскільки вони не воляки, не фермери, не мореплавці, не купці, не промисловці та навіть не організатори. Єдине, до чого вони здатні, – продовжував він, – так це до безладдя, і то не до того, що відрізняє іспанців, а «безладдя, піднесеного до рангу соціальної організації». Такий досить різкий висновок консула свідчить про те, що на той час одним з головних джерел капіталу Російської імперії були дійсно іноземні акціонерні підприємства. Так, в Одесі існувало 8 бельгійських акціонерних компаній, одна французька й одна англійська, більшість з яких складали нові компанії. Окрім цих акціонерних компаній, існувало близько 500 іноземних промислових утворень. Іноземний капітал переважав у Приазов'ї, у нафтовому бізнесі Баку, металургії Таганрогу тощо.

Окрім інформації економічного спрямування, в основу інформаційної діяльності консулів входило висвітлення основних подій на місцях їх перебування. Особливо дана робота посилювалася у часи воєнних конфліктів, революційних подій і значних внутрішньополітичних зрушень. Здебільшого консули повідомляли про різноманітні місцеві заворушення, гуманітарні операції й інші місцеві події, які на їх погляд вимагали особливої уваги. Так, 14 листопада 1917 року консул США в Одесі Рей направив телеграму до Держдепартаменту США, в якій повідомляв, що ситуація у місті залишається незмінною, оскільки революційний комітет Одеси не може погодитися співпрацювати з місцевою владою. Інший яскравий приклад – це телеграма Рея, яка була направлена 18 грудня 1917 р. та стосувалася повідомлення щодо гуманітарної допомоги сільському населенню Південної Росії. Дана телеграма містила повідомлення і про закриття банків, про позиції українського уряду, про ситуацію населення у цілому.

Під час Першої світової війни уважно стежили за положенням справ на Кавказі британські дипломати. Особливий інтерес у них викликало вірменське питання, про різні сторони якого Британія отримувала детальну інформацію від англійського віце-консула у Батумі Патріка Стівенса (Patrick Stevens).

Одним із напрямів діяльності консулів бу-

ли також інформування та реалізація завдань у галузі міграційної політики. Особливо зверталася увага на іноземців, які виїжджали до країн, інтереси яких представляли консули. Про це свідчать їхні звіти до своїх урядів. Так, за даними американського генерального консульства в Одесі, число емігрантів з Росії та Фінляндії до США за червень 1911 р. становило 14630 чол. З цих же емігрантів виїхало зі Сполучених Штатів 3507. За липень і серпень того ж року емігрувало до Північної Америки з різних причин 16940 євреїв, росіян – 1729, поляків – 8402, фінів – 1139. Число всіх емігрантів з різних країн до США досягло 101847 осіб.

У той же час, варто зазначити, що розглядаючи інформаційну діяльність консулів, потрібно підкреслити, що якість поданої консулами інформації була досить різною та часто залежала від власного розуміння та сприйняття ними тогочасних подій у портових містах чорноморсько-азовського басейну, які впливали на розвиток економічної, політичної та культурної сфер регіону. Так, на один і той же процес, який відбувався в їхньому окрузі, дипломатичні представники різних іноземних держав могли по-різному оцінювати ситуацію. Для прикладу звіт від 1910 р.

французького віце-консула в Одесі щодо стану тогочасної промисловості та сільського господарства: «Торгівля та промисловість в Одесі значно поступалися Херсону та Миколаєву». У той час як його колеги, а саме американський консул в Одесі у 1911 р. повідомляв: «Яскравою ознакою того, що важкі роки після 1905 р. минають і що впевненість відновлюється, є будівництво житлових будинків. Зросла кількість населення, швидко розвивалися мережі маршрутів електричного трамваю. Все це викликало великий попит на нове житло, що будується у приміських районах».

Отже, інформаційна діяльність іноземних консулів, що діяли у чорноморсько-азовських портових містах Російської імперії, характеризувалася своєю різноплановістю, оскільки консули не лише звітувалися щодо економічної складової між країнами, але й висвітлювали різного роду питання щодо загальної ситуації у регіоні, міграційної політики й ін. інформацію, яка давала можливість уряду акредитуючої країни сформулювати правильну політику у відносинах з країною перебування та захистити своїх підданих, які перебували у тому чи іншому консульському окрузі.

ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я XIV-XV ст. КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ ФРОНТИРУ: ПІЗНАВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ

Оксана Господаренко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
кандидат історичних наук, доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська 24
e-mail: kseniagospodarenko@gmail.com

Попри значний розвиток у зарубіжній соціогуманітаристиці, теорія фронтиру/пограниччя/порубіжжя в українській історіографії розвинута слабо. Досі найкращим українським інтерпретатором тези про фронтір був Ярослав Дашкевич. В Україні він був єдиним, хто не лише замислювався над перспективами застосування цих ідей до історії своєї країни, а й дещо зробив на цьому полі. На сьогодні фронтірні студії поступово набирають популярності серед українських істориків. Як і вся світова наука, вітчизняна у баченні пограниччя еволюціонує від традиційних моделей просторово-часового сприйняття до новітніх геокультурних підходів, від фізичних кордонів – до культурних, від бар'єрів – до просторів вза-

ємодії.

З огляду на перебування різних частин України на різних цивілізаційних орбітах, у складі різних держав її «ойкумена» почала осмислюватися як суцільний «простір пограниччя» і водночас як методологічна основа дослідження процесу формування українського територіального масиву.

Тому особливо важливими стають дослідження окремих регіонів України, які протягом свого історичного розвитку постійно перебували у ролі порганичних/фронтірних/порубіжних. А у контексті останнього, дослідження чорноморського регіону виглядають особливо важливими. Як слушно зауважив О. Галенко: «До об'єкту української

історії південь та схід України потрапляли лише завдяки і в міру розселення там українців (чи точніше їхніх предків) внаслідок низки процесів, що умовно об'єднані назвою української колонізації. ...Саме вже те, що для Півдня України було відведено значно коротший історичний час, порівняно з первісною національною територією на півночі та заході України, надавало йому другорядності».

Міркування, викладені у поданих матеріалах, були навіяні роботами Ф. Петруня «Степове Побужжя в господарському та військовому укладі українського пограниччя» (1926), «Нове про татарську старовину в Бозько-Дністрянському степу» (1928), М. Грушевського «Степ і море в історії України. Кілька слів щодо пляну та перспектив сього досліджу» (1930) та Я. Верменич «Південна Україна на цивілізаційному пограниччі» (2015).

Традиційний підхід до вивчення історії України у контексті «Схід-Захід» висвітлює проблеми русько-половецьких стосунків домонгольського періоду та козацько-татарське протистояння 16-17 ст. На жаль, пізнавальні можливості піднятої нами наукової проблеми сильно недооцінені сучасними науковцями.

Колонізаційні процеси у Північному Причорномор'ї (а мова йде не лише про появу тут слов'янського/українського населення) пов'язані і з воєнно-політичною експансією Великого князівства Литовського за рахунок Золотої Орди та Кримського ханства у XIV-XVII ст. І зв'язку з цим включення литовсько-ординських взаємовідносин у контекст фронтірних досліджень є цілком логічним, оскільки заповнює хронологічні лакуни.

Серед питань, які підлягають вирішенню, постає термінологічний аспект, а саме питання використання термінів «фронтір» чи «прикордоння/пограниччя/порубіжжя». С. Леп'явко схильний розглядати термін «фронтір» у зв'язку із активним рухом, колонізацією, а «прикордонню» надає таку властивість, як гнучкість. Литовсько-ординські стосунки можуть бути потрактовані обома способами у залежності від періоду.

Фронтір (від англ. frontier – «кордон», «порубіжжя») – це територія на межі двох різних суспільств. Англо-американський сходознавець О. Латтімор визначав фронтір як зону найінтенсивнішої взаємодії різних культур. Саме це розуміння фронтіру ми беремо за основу у наших міркуваннях. Австрійський історик А. Каппелер на основі ідей Ф. Тернера, О. Латтімора, В. Макніла, досліджень німецьких істориків про зони культурної взаємодії

запропонував розглядати явище фронтіру у чотирьох ракурсах:

- як географічний фронтір між різними кліматичними та рослинними зонами (у нашому випадку між степом і лісостепом);
- як соціальний фронтір між різноманітними способами життя та системами цінностей, особливо між осілим населенням і кочівниками;
- як військовий фронтір між двома військово-політичними об'єднаннями;
- як релігійний і культурний фронтір між різноманітними системами світогляду, цінностей і культурними традиціями.

Територія Північного Причорномор'я та Дикого поля у др. пол. XIII – XV ст. підпадає під ознаки фронтіру зазначені у схемі А. Каппелера. А взаємовплив різних культур і способів життя як головна ознака фронтіру, за О. Латтімором, з'являється у др. пол. XIV ст., коли розпочинається посилена експансія литовців на південь.

Північне Причорномор'я у системі відносин Орди та Литви виступає фронтіром, тобто порубіжною зоною між двома різними суспільствами – християнською осілою Литвою та мусульманською напівкочовою Ордою. Цю роль причорноморські степи зберігали і в наступні часи.

У XIV ст. маємо на території Миколаївщини низку золотоординських городищ. Більшість їх концентрується у басейні Південного Бугу: городище Баликлеї у місці злиття річок Чичиклея та Південний Буг; Ак-Мечеть поблизу с. Прибужжя Доманівського р-ну; Аргамаклі-Сарай на правому березі р. Громоклія (правий приплив Інгулу); Солоне на однойменній річці, правому притоці Гнилого Єланця, поблизу с. Куйбишівка Єланецького р-ну; Безименне городище біля переправи через Південний Буг у місці злиття річок Кодима і Синюха; Велика Мечетня на правому березі Південного Бугу біля однойменного села. На жаль, ці городища мало досліджувалися.

Щоб укріпити свої кордони та захистити торговельні шляхи від татарських нападів, литовські князі збудували на Південному Бузі фортецю Сокоlecь (біля суч. Вознесенська) і Баликлеї (при впадінні р. Чичиклії у Південний Буг) і форпости-митниці у гирлі Інгулу – «Вітовтова баня» (сучас. Вітовський р-н у Миколаєві) і Дашів (нині Очаків), в яких розміщувалися військові гарнізони.

Але попри намагання литовців утвердитися у Причорномор'ї шляхом розбудови фортець на важливих торгових шляхах таких як

Дашів, «Вітовтова баня», південні землі були слабо інтегровані у політичну, соціально-економічну та культурну структури і наприкінці XV ст. Кримське ханство захопило Дністровсько-Дніпровське межиріччя.

Слабка інтегрованість регіону до системи Великого князівства Литовського підтверджується історією «генуезького замку» Іліче/Леріче. «Економічна і політична актив-

ність Литви у причорноморському регіоні не сприяла розквіту району нижньої течії Дніпра. Зокрема, хвилі експансії Великого князівства Литовського розривали попередні зв'язки, але не підкріплювалися успіхами в освоєнні цих територій. Життя Іліче/Леріче згасла і стала помітною лише у 40-50 рр. XV ст., коли ординці та італійці відновили тут колишні партнерські зв'язки» (М. Русєєв).

ČESKOSLOVENSKÝ ŽUPNÍ ZÁKON A PODKARPATSKÁ RUS

David Hubený

Specialista Národní archiv ČR
Česká republika, Praha 4 – Chodovec, PSČ 149 00
e. mail : david.hubený@nacr.cz

„Když se 28. října s jásotem a nadšením v Praze oslavoval rozchod Čechů a Slováků s bývalou monarchií rakousko-uherskou a vznik samostatného státu československého, sotva kdo při tom myslil na Podkarpatskou Rus, neboť sotva kdo mohl tušit, že se tato krásná, ale přece jen od Prahy velmi vzdálená a proto dotud jen málo tam známá země stane součástí toho nového státu.“

Toto souvětí, kterým začíná drobný text Kamila Krofty o historickém vývoji vztahů a kontaktů mezi českými zeměmi, Slovenskem a Podkarpatskou Rusí, výstižně ilustruje skutečnost, že domácí vůdci československého národa s tímto územím vůbec nepočítali a i v průběhu první republiky byl problém pro tvůrce školních učebnic zakomponovat dějiny Podkarpatské Rusi do výkladu státu, tudíž zmínky o Podkarpatsku byly velmi ojedinělé a kusé. Bylo to velmi logické, neboť Podkarpatská Rus byla součástí Uherska, v němž drtivou většinu pozornosti a úsilí Češi věnovali družbě se svými slovenskými bratry, kdežto pro zbídačené obyvatelstvo kdesi v horách, které ani přesně nevědělo, čím anebo co je, nemohlo být pochopitelně příliš sledováno, neboť kromě několika vědeckých badatelů či národních buditelů byl tamější lid pro drtivou většinu Čechů (a tím spíše politiků) naprosto neznámý.

Vzdor výše uvedenému bylo v rámci snah o připojení Podkarpatské Rusi usilováno o rozšíření povědomí a to jak o zdůvodnění a získání podpory pro její maximální rozlohu, přiblížení historie, objasnění vztahu se Slovenskem, ale samozřejmě i otázce její správné organizace.

Problematika správního vývoje pochopitelně

zaujala i československé historiky či právníky se zaměřením na dějiny správy. Samozřejmě již v průběhu první republiky se zabývali správou Podkarpatské Rusi a byla zkoumána, např. otázka, od kdy platily na Podkarpatské Rusi československé zákony s ohledem na postupně připojovaném území této nejvýchodnější provincie, tak i vysoce politizovaná a národnostně a jazykově komplikovaná a choulostivá problematika toho, jakým způsobem spravovat Podkarpatskou Rus a jak realizovat slíbenou samosprávu.

Krátce po vzniku republiky se političtí představitelé zabývali celkovou reorganizací státní správy, neboť Československo bylo v právním a správním smyslu rozpolceno. Jednalo o důsledek dualismu habsburského soustátí. Zatímco v historických zemích platilo předlitavské právo a s ním související organizace úřadů, Slovensko s Podkarpatskou Rusí bylo řízeno podle dosavadních uherských předpisů. Kýžené sjednocení úřadů měla přinést župní reforma, která mohla přinést i německému obyvatelstvu státu větší míru autonomie. Tato reforma byla vskutku schválena tzv. župním zákonem č. 126/1920 Sbírky zákonů a nařízení (dále jen Sb. z. a n.) z 29. února 1920, o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé.

Případná působnost župního zákona na Podkarpatsku však nebyla zcela vyjasněna! Paragraf první sice konstatoval, že se týká celé republiky, tedy i Podkarpatské Rusi, kterou výslovně zmiňoval paragraf šestý, ale v „Příloze A“ tohoto zákona, která určovala jednotlivé župy a jejich rozsah, se o Podkarpatské Rusi vůbec nemluvilo. Stalo se tak

„ku přání sekčního chefa Dra Bobka, jenž byl referentem o obvodech žup“, nepochybně s ohledem na plánovanou autonomii Podkarpatské Rusi. Samotné Ministerstvo vnitra pak zastávalo názor, že zákon platí i na Podkarpatské Rusi, ač jediná zmínka o Podkarpatské Rusi byla u župy XX. se sídlem Košicích, která dostala část bývalých uherských žup užhorodské a zemplínské, jejichž území „spadá do Československé republiky a nebylo odevzdáno správě Příkarpatské Rusi“. V rámci župní reformy se Podkarpatské Rusi ještě dotkla vládní nařízení č. 280 a 378/1922 Sb. z. a n., která zasahovala do hraničních otázek mezi Slovenskem a Podkarpatskem.

Profesor František Weyr v případě župního zákona oprávněně zdvihal obočí nad tím, že *„se zákonodárci přihodilo při zákonu veliké nedopatření“*, z čehož dovozoval, že zákon se Podkarpatské Rusi rozhodně netýká. Naopak jiný právní expert, Karel Laštovka, poukazoval na fakt, že v čase jednání o župním zákoně nebylo jasné, jakou ústavu bude mít Podkarpatská Rus a zda snad nebude vhodnou autonomie Podkarpatské Rusi ústavně zaručenou uvést v úzkou souvislost se župním zřízením. Proto byl v zákoně župním vysloven jen princip, že župní zřízení není věcí místní správy a platí i pro Podkarpatskou Rus, ale zároveň bylo vše vynecháno, co by budoucí ústavě Podkarpatské Rusi mohlo nějak prejudovati.

Jedinou omluvenkou zákonodárců pro tato opomenutí a pozměnění oficiálního názvu, který se vyskytuje v ústavě, jež byla schválena ve stejný den jako župní zákon, je snad jen skutečnost vysokého tempa schvalování důležitých zákonů na poslední chvíli. Hektičnost a chybovost byla způsobena spěchem na prosazení základních norem, dokud nebudou do Národního shromáždění na základě všeobecných voleb přizváni zástupci maďarské a německé menšiny. Panovaly totiž obavy, že by vyjednávání s těmito reprezentanty celý proces zdrželo, ba znemožnilo. Župní zákon ve výsledku reálně platil jen na Slovensku. Navíc zákon, tak jak byl přijat, způsobil jisté roztrpčení u Rusínů, neboť nová košická župa zahrnovala i území, na které si Rusíni činili nárok. Avšak ani sama ministerstva nevěděla, jak to s platností zákona na Podkarpatské Rusi vlastně je, proto např. Ministerstvo unifikací požádalo Ministerstvo vnitra, aby tuto otázku pro vnitřní úřední potřebu autoritativně rozhodlo. Ministerstva vnitra odpovědělo, že župní zákon platí i pro Podkarpatskou Rus, *„ovšem provedení*

bude vyžadovati ještě dalších zákonů, zejména určení obvodů“, přičemž stále nebylo jasné, co všechno bude moci spoluurčovat předvídaný sněm Podkarpatské Rusi.

Župní zákon však nebyl prvním správním počinem dotýkající se správy Podkarpatské Rusi. Pomineme-li např. Generální statut, byl pro Podkarpatskou Rus důležitý zákon č. 210 z 22. března 1920, o prozatímní úpravě správy politické na Slovensku, který se díky paragrafu 11 mohl rozšířit i na nejvýchodnější cíp státu. Zákon zmocňoval vládu k některým možným úpravám v oblasti správy (např. sloučení žup, degradace měst s regulovaným magistrátem na velké obce atd.) a zejména k personálním zásahům. Se zákonem úzce souviselo vládní nařízení č. 476/1920 Sb. z. a n. ze 27. července 1920, o prozatímní úpravě správy politické v území Podkarpatské Rusi. Podle paragrafu 2 mohli od 1. ledna 1921 sloužit v župních a služnovských úřadech, jakož i v rámci politické správy při úřadu šéfa Civilní správy Podkarpatské Rusi, pouze státní úředníci jmenovaní orgány republiky. Paragraf 1 pak přiděloval vládě možnost zásahů do organizace správy na podkarpatoruském území. Ostatní paragrafy se dotýkaly postavení úředníků.

Od roku 1921 fungovaly na Podkarpatské Rusi tři župní úřady v Užhorodě, Mukačevu, Velkém Sevljuši a ještě expozitura v Terešvě, ale centrální úřady je považovaly za pouhé provizorium, aby mohla správa vůbec fungovat. Od roku 1922 se také uvažovalo, má-li být podkarpatoruská země rozdělena do více žup (a potom se kladla automaticky následující otázka jejich rozdělení a umístění), nebo jestli má představovat župu jedinou. V případě jedné velké župy se pochopitelně naskytla myšlenka, že podkarpatoruský sněm by zároveň vykonával funkci župního zastupitelstva. Tato logická úvaha však narážela na právní potíže, neboť vedle zákona o autonomii by byl potřebný zákon pověřující sněm funkcemi župního zastupitelstva.

Vládním nařízením č. 113/1923 Sb. z. a n. se změnila pravomoci v rámci orgánů župy, kde hlavní slovo získal župan (§§ 1-3), popř. další možnosti získala tamější civilní správa (§ 4).

Podkarpatské Rusi se týkal i samostatný zákon o obecním zřízení, který župnímu zákonu předcházel. Jako většina norem měl prozatímní platnost, na kterou sám zákon upozorňoval a kterou zákon i důvodová zpráva vysvětlovali tím, že definitivní úpravu může provést až sněm Podkarpatské Rusi. Zákon byl obdobou obecního zákona č. 243/1922 Sb. z. a n. pro

Slovensko, který se osvědčil a jelikož i na území podkarpatoruském platilo dosud uherské právo, byl v pozmeněné formě navrhován i pro Podkarpatskou Rus. Vláda zákon bez obtíží schválila a postoupila poslancům. Tato předloha pak vstoupila v platnost jako zákon č. 62/1925 Sb. z. a n., který zaváděl platnost zákona č. 243/1922 Sb. z. a n., o prozatýmnej úprave sriadenia obcí na Slovensku, též pro Podkarpatskou Rus. Zároveň však zákon č. 62/1925 Sb. z. a n. fakticky upravoval zákon č. 243/1922 Sb. z. a n. pro podkarpatoruské poměry. Platnost zákon byla prozatímní – „do vydání zákona sněmem Podkarpatské Rusi“. Je tedy vidět, že se sněmem stále počítalo, i když se nevědělo přesně, kdy bude zvolen.

Součástí balíčku prováděcích nařízení k župnímu zákonu bylo vládní nařízení č. 84/1926 Sb. z. a n., které přineslo od 1. července 1926 sloučení žup užhorodské, mukačevské a velkosevljušské do jediné se sídlem v Mukačevu. Předtím, ještě v roce 1925, vláda schválila s platností od 1. července 1925 zastavení hlavnoslužnovského úřadu v Dolze a převedení jeho úkolů na hlavnoslužnovský úřad v Iršavě, resp. obce Lipšu a Lipšu-Poljanu na úřad v Chustu. Stejný osud potkal i hlavnoslužnovský úřad v Seredné, jehož obvod

převzal hlavnoslužnovský úřad v Užhorodě.

Župní zákon navazoval na snahy o reformu správních úřadů datující se ještě před první světovou válkou. Toto úsilí bylo v mladém Československu akcelerováno nutností ujednotit podobu státní správy ve všech součástech státu. Republika z právního hlediska připomínala zaniklou a mnohem větší dualistickou habsburskou monarchii. Praha proto měla pochopitelnou a nezbytnou snahu sjednotit organizaci vnitřního státního ústrojí a tím více začlenit Slovensko a Podkarpatskou Rus do společného státu. Unifikace též představovala možný nástroj eliminace maďarské iredenty. Dalším momentem snah o reformu bylo i všeobecné volání po přiblížení správních orgánů občanům. Zákon sám – ostatně jako každé lidské dílo – trpěl mnohými nedostatky a neuspokojil prakticky žádnou z národností Československé republiky, nicméně právní experti se přes určité výhrady na zákon dívali jako na přijatelný. Pokračovatelem v unifikačních snahách župního zákona se stal organizační zákon č. 125/1928 Sb. z. a n., který konečně v celém státě sjednotil podobu byrokracie, byť za cenu toho, že prakticky zcela negoval svého předchůdce, tj. župní zákon.

ŠKOLNÍ POLITIKA NA PODKARPATSKÉ RUSÍ VE 20. LETECH 20. STOLETÍ: K FORMULACI OTÁZKY

Julia Delibaltova

doktorand na katedře českých dějin Univerzity Karlovy

Česká republika, 116 36, Praha, 1, Ovocný trh 3-5

e-mail: kosolka@mail.ru

Dne 10. září 1919 byla smlouvou ze Saint-Germain Rusínům přiznána autonomie v rámci Československa a mírovou smlouvou s Maďarskem podepsanou v Trianonu 4. července 1920 bylo potvrzeno odevzdání podkarpatoruského území Československé republice. Podle československé ústavy z 29. února 1920 měla Podkarpatská Rus získat autonomní statut, což se však v praxi plně realizovalo až v roce 1938.

Začleněním Podkarpatské Rusi do Československa získala nová republika oblast, která již před válkou patřila mezi nejzaostalejší oblastí tehdejší Evropy. Negramotnost v některých lokalitách dosahovala nepředstavitelných 78 %. Jedním z prvních úkolů nově vznikajících státních institucí bylo

tedy zabezpečení dostupného vzdělání pro zdejší obyvatele jako důležitého předpokladu pro postupné odstranění letité zaostalosti nejvýchodnější části meziválečného Československa.

Školský referát zemské správy na Podkarpatské Rusi řízený přímo Ministerstvem školství a národní osvěty byl ustaven v září 1919 a prvním vedoucím referentem se stal Josef Pešek, jeden z tehdejších nejzkušenějších českých pedagogů a známý průkopník pokrokových vzdělávacích metod.

Úkol vybudovat školství nebyl vůbec jednoduchý bez ohledu na výše naznačené jazykové obtíže. Stávající školy rozhodně nesnesly srovnání s nějakou civilizovanou zemí. V 1920 roce bylo na Podkarpatské Rusi pět tisíc

dětí, které nikdy nebyly ve škole a byly naprostými analfabety. Ivan Olbracht ve svých reportážích vylíčil neradostnou realitu školní docházky: Ty děti, které byly zapsány do školní výuky, ji navštěvovaly pouze občas. V zimě do ní nechodily vůbec, protože neměly šaty a boty, resp. mezi chudými chýšemi si obyvatelstvo teplé oblečení pro děti navzájem půjčovalo, aby děti alespoň občas mohly přijít do školy. Problémem bylo také materiální vybavení žáků – neměli učebnice, sešity, psací potřeby; mezi sebou si půjčovaly krejcarovou tužku a psaly na kusy balicího papíru. Škola jim nemohla z učebních pomůcek dát nic, neboť stát převalil školská břemena na obce, které neměly peníze. Školní výkazy v otázce návštěvnosti není možno označit za důvěryhodné. Učitelé měli totiž nařízeno, chybí-li dvacet procent žáků, aby to okamžitě hlásili inspektorátu, ale protože v třídě osmdesát procent dětí bylo málokdy a protože by z toho bylo vyšetřování a snad i tresty, nehlásili nic a inspektoři byli také spokojení, že jim ubylo zbytečného psaní. V době polních prací, očekával-li vesnický učitel inspekci, obíhal všechna stavení, aby ve třídě měl alespoň někoho.

V dubnu 1918 vydali významní představitelé českého učitelského hnutí svolání nazvané „Českému učitelstvu“. Výzva se týkala činné účasti na zajištění budoucnosti národa a byla spojována s aktivní prací v některé z pokrokových českých stran. Apel byl veden snahou, aby ještě za války byl připraven návrh školské reformy společně se zajištěním občanských a stavovských práv učitelstva. Zřízení školských a učitelských odborů uvnitř těchto stran mělo vést k vytvoření jednotné školské politiky. Svolání podepsali kromě jiných Ladislav Hanus, Karel Mrázek, Adolf Obst a Antonie Hromádková. Tento trend započal již dříve na IV. řádném sjezdu Československé sociálně demokratické strany v Českých Budějovicích 8. – 10. září 1900. Sjezd v přijaté rezoluci k otázkám školství vycházel z konkrétní situace, že „dnešní školská výchova nějak nevyhovuje potřebám doby a životním zájmům dělnického lidu, a že je totiž pronikavá oprava celého školství v zájmu všeho lidstva nevyhnutelná.“

Sjezd požadoval vzdělání pro každého podle jeho přiměřených schopností a zřizování a udržování státem všech typů škol, včetně mateřských, a taky zákaz dětské práce.

Vytvořením Ministerstva školství a národní osvěty v listopadu 1918 byl pouze petrifikován stav starého školství. Přijetím zákona o

menšinových školách v dubnu 1919 byl řešen neodkladný problém sítě českých národních škol v národnostně smíšených pohraničních okresech. Ani únorová ústava z roku 1920, která ve svých třech člancích (119, 120, 121) kodifikovala v podstatě staré rakouské ústavní normy, nepřinesla žádoucí změny. Navíc existoval právní dualismus mezi historickými zeměmi a východními částmi republiky zděděný po habsburské monarchii, který se v praxi např. projevil v působnosti zákona o smíšených školách, neboť platil na území Čech, Moravy a Slezska, ale na Slovensku a Podkarpatské Rusi se neimplementoval.

Na Prvním sjezdu československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti, konaném 1- 3 července 1920, prezentovali jen jednotlivci názor, že osud školy i československého učitelstva závisí a bude záviset na dalším vývoji politickém a kulturním. Boj o orientaci školy, učitelské vzdělání a učitelskou organizaci probíhal v mnoha peripetiích a konsekvencích. Obecně je možno poznamenat, že za celou dobu trvání republiky se nepodařilo vytvořit jednotnou učitelskou organizaci. Důvodů bylo mnoho.

K pozitivním tendencím poválečného vývoje po roce 1918 patří vznik Československé obce učitelské na I. učitelském sjezdu v roce 1920 a z ní krystalizující levicové, marxistické názory, které podnítily v roce 1922 založení Socialistického sdružení učitelského, jež převzalo nezávislé Učitelské noviny.

Nejúčinnějším nástrojem v boji s analfabetismem a při šíření vzdělání se staly kurzy pro ngramotné, jejichž statut byl vypracován na počátku roku 1920. Pořádat je mohly státní nebo církevní školy nacházející se v příslušné nebo nejbližší obci. Uvažovalo se o tom, že kurzy by na Podkarpatsku měly být pro obyvatele určitého věku povinné. Doporučovalo se také oddělit starší a mladé posluchače a podle potřeby vytvořit zvláštní oddělení pro dívky. Na přelomu roku 1922/1923 těchto kursů proběhlo již 273 s 8788 účastníky, mezi nimiž bylo 872 žen. Stinnou stránkou rostoucí účasti byly kolísavé výsledky. Posluchači vesměs oceňovali možnost učit se mateřskému jazyku, což bylo před válkou nemyslitelné. Na druhé straně se mnozí z nich chtěli naučit pouze číst a psát a ostatní předměty je nezajímaly. V boji proti ngramotnosti bylo uspořádáno po roce 1918 na Podkarpatské Rusi do roku 1930 1473 kursů pro dospělé s 64.700 účastníky.

Na Podkarpatské Rusi působily mnohé, národnostně rozdělené kulturní spolky: ruský

spolek Duchnovič, ukrajinský spolek Prosvita, český Sokol, divadelní spolek České divadlo, Bojan, Smetana, Deutscher Kultverband. Dále zde vyvíjely činnost: Zemské ústředí poraden pro volbu povolání, které zřídilo poradny v Mukačevě a Užhorodě, Zemská péče o mládež, Československý červený kříž, Masarykova liga proti tuberkulóze, Ochrana matek a dětí a jiné.

Z výše uvedeného je patrné, že rozvoj školství byl po celé meziválečné období v centru pozornosti. Bylo ovšem nejprve nutno vyřešit otázku, jakým jazykem se má vlastně vyučovat. Po první světové válce se na Podkarpatské Rusi etablovaly tři směry, jejichž kořeny je ovšem možné vystopovat už koncem 19. století: velkoruský, ukrajinský a rusínský.

ПОЗИЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ДЕ-ФАКТО ДЕРЖАВ ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ

Олеся Звездова

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: zvezdova-ir@mail.ru

Конфлікти навколо де-факто держав Південного Кавказу мають етнополітичний характер, і жоден з цих конфліктів до цього часу не може вважатися повністю врегульованим. Вирішення будь-якого етнополітичного конфлікту ускладнюється, з одного боку, особливостями самого конфлікту: історичними коренями, економічною складовою, релігійними та національними чинниками, непримиренністю сторін. З іншого боку, зіткнення таких двох норм міжнародного права, як право націй на самовизначення та повага територіальної цілісності держав, створює юридичну колізію у міжнародному праві, яка також створює додаткові перешкоди на шляху визначення політико-правового статусу даних де-факто держав.

Але самопроголошення нових державних утворень у Південному Кавказі безумовно супроводжувалось не лише етнополітичним конфліктом, але й відкритим військовим протистоянням. І якщо статус цих де-факто держав до цього часу не є вирішеним міжнародним співтовариством, то збройні сутички в основному вдалося припинити, перевівши протистояння у стадію «тліючого» або «замороженого» конфлікту. Значну роль у цьому процесі відіграли міжнародні організації, які виступали і в якості форуму для провідних держав регіону та світу, що надавало можливість прийти до консенсусу та виробити спільне рішення, і в якості самостійних акторів міжнародних відносин регіону, які, володіючи певними важелями впливу, сприяли підтримці миру на пострадянському просторі.

Отже, розглядаючи дане питання, слід ро-

зпочати з Організації Об'єднаних Націй, єдиної глобальної, універсальної міжнародної організації, членами якої є всі визнані держави на пострадянському просторі, а головною метою створення стало саме підтримка міжнародного миру та стабільності у світі. У Статуті ООН також чітко прописані миротворчі функції Організації, а насамперед Ради Безпеки ООН, у випадку, якщо сторони конфлікту не змогли примиритися і міжнародна суперечка перетворилася у збройне протистояння: «Якщо Рада Безпеки вважатиме, що заходи, передбачені у статті 41, можуть виявитися недостатніми або вже виявилися недостатніми, вона має повноваження вжити такі дії повітряними, морськими або сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки. Такі дії можуть включати демонстрації сили, блокаду й інші операції повітряних, морських або сухопутних сил Членів Організації».

Виняткове значення має пошук Організацією Об'єднаних Націй механізмів вирішення конфліктів навколо де-факто держав на пострадянському просторі. Ще у 1993 році Рада Безпеки ООН прийняла чотири резолюції, які були безпосередньо пов'язані з конфліктом навколо Нагорного Карабаху та наголошували на необхідності негайного припинення військових дій, повного та беззастережного виведення окупаційних сил з усіх регіонів Азербайджанської Республіки. У березні 2008 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, яка підтвердила територіальну цілісність Азербайджанської Республіки, вимага-

ла виведення всіх вірменських військ і визнавала необхідність забезпечення безпечних і рівних умов життя для вірменських та азербайджанських громад у нагірно-карабаському регіоні.

Також з кінця 1993 року за егіди ООН велися переговори про мирне врегулювання конфліктів навколо Абхазії та Південної Осетії, що певною мірою також стримувало повернення конфлікту до військової фази. Але вже 8 серпня 2008 року на початку нового етапу у розвитку цих де-факто державних утворень Російська Федерація звернулася до Ради Безпеки ООН «у зв'язку з агресивними діями Грузії відносно Південної Осетії». Але члени РБ не прийняли запропоновану Росією резолюцію. Протягом подальшого загострення російсько-грузинського конфлікту РБ ООН неодноразово збиралася для обговорення ситуації в Абхазії та Південній Осетії, а офіційні представники організації висловлювали своє занепокоєння ескалацією та розширенням зони конфлікту. Наприклад, 10 серпня 2008 року Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун закликав поважати суверенітет і територіальну цілісність Грузії, припинити бойові дії та відвести всі військові контингенти із зони конфлікту. У результаті ООН підтримала посередницьку місію Президента Франції Ніколя Саркозі, що стало вирішальним у процесі виходу з кризи.

Європейський Союз як провідний актор сучасних міжнародних відносин і важливий геополітичний гравець на пострадянському просторі також не залишається осторонь цієї проблеми. Але, якщо не розглядати окремо позиції держав-членів ЄС (особливо активною у цьому контексті є діяльність Франції як учасника Мінської Групи та Німеччини), то офіційна діяльність Європейського Союзу, як самостійного гравця у сфері вирішення конфлікту навколо де-факто держав Південного Кавказу, довгий час була не досить активною. У своїх заявах офіційні представники ЄС лише підкреслювали необхідність врегулювання даного конфлікту, але конкретно не вказували, на яких умовах конфлікти можна вирішити, і який статус повинні отримати у майбутньому ці території. Тому вплив ЄС на процес врегулювання конфліктів не був значним, обмежуючись наданням фінансової допомоги через Управління гуманітарної допомоги Єврокомісії й офіційними заявами.

Підвищення активності Європейського Союзу на південно-кавказькому напрямку бере початок з 2003 року, коли у проєкті стратегії «Безпека Європи у благополучнішо-

му світі», у число європейських сусідів було віднесено Вірменію, Азербайджан і Грузію, а також запропоновано проєкт формування по сусідству з Євросоюзом зони безпеки та стабільності. У рамках реалізації Плану дій Угоди про партнерство та співробітництво Вірменія-ЄС 25 жовтня 2006 року Європейський Союз наголошував на готовності співпрацювати з ОБСЄ і сприяти діяльності Мінської Групи у сфері врегулювання нагірно-карабаського конфлікту, а також на зміцненні власних дипломатичних зусиль шляхом діяльності спеціального представника ЄС на Південному Кавказі.

Посилення діяльності ЄС на Південному Кавказі взагалі, та у сфері вирішення проблеми де-факто державності Нагірного Карабаху зокрема спостерігається після російсько-грузинського конфлікту серпня 2008 року та визнання Російською Федерацією незалежності Абхазії й Південної Осетії. Дані події стали безумовним поштовхом до поглиблення співпраці ЄС з пострадянськими країнами, у тому числі і з країнами Закавказзя, у межах програми Східного партнерства. Слід відзначити, що сама програма Східного партнерства в основному акцентує увагу на демократизації суспільства і на економічній складовій співпраці, а не на безпековій сфері. Але посилення уваги ЄС до регіону не могло не активізувати його політику у сфері вирішення проблеми де-факто держав.

У резолюції про необхідність стратегії ЄС на Південному Кавказі, що була ухвалена Європейським Парламентом 20 травня 2010 року, наголошувалося:

1. «Status quo» де-факто держав Закавказзя не прийнятним і повинен змінитися спільними зусиллями ЄС й інших зовнішніх гравців.
2. Проблема біженців і внутрішніх переселенців залишається не вирішеною і являє собою значну загрозу системі регіональної безпеки.
3. Самі де-факто держави можуть мати проміжний статус до остаточного врегулювання конфлікту.

Верховний комісар Євросоюзу з питань зовнішньої політики і безпеки Кетрін Ештон 15 листопада 2011 р. під час свого візиту до Південного Кавказу офіційно заявила, що ЄС стурбований конфліктами у регіоні, але на відміну від Мінської Групи ОБСЄ, що є відповідальною за врегулювання проблеми, Європейський Союз може лише сприяти цьому процесу.

Що стосується власне ОБСЄ як провідної безпекової організації в Європі, то місія ОБСЄ у Грузії була заснована у грудні 1992 року, відколи Абхазія і Південна Осетія вперше спробували відокремитися від Грузії. Припинила вона свою діяльність у 2009 році, коли Російська Федерація блокувала продовження її мандату.

Серед останніх документів, в яких підкреслена позиція ОБСЄ щодо де-факто держав Південного Кавказу, слід виокремити Тбіліську декларацію 1-5 червня 2016 року. У ній вказується, що території Абхазії і Південної Осетії є невід'ємними частинами Грузії, а присутність будь-яких інших військових формувань на цих територіях є порушенням міжнародного права.

На сучасному етапі функціонує лише Мінська група ОБСЄ, що займається питанням вирішення нагірно-карабаського конфлікту. Вона була заснована у 1992 році, у 1994 році на Будапештській зустрічі був визначений мандат Мінської групи, а склад співголовуючих країн (США, Російська Федерація та Франція) був офіційно оформлений у 1997 р. Основними принципами, на яких МГ здійснює свою діяльність, є визнання територіальної цілісності Азербайджану та недопущення застосування сили. Питання зі статусом Нагірного Карабаху залишається офіційно відкритим, але головною пропозицією є надання широкої автономії у складі Азербайджану. Незважаючи на велику кількість зустрічей та активізацію діяльності після загострення конфлікту у квітні 2016 року, реального рішення, що задовольняло б усі сторони, до цього часу прийнято не було.

Отже, починаючи з 1993 р. ООН бере активну участь у вирішенні конфліктів навколо де-

факто держав Південного Кавказу. Основним механізмом впливу є резолюції Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки й офіційні заяви представників організації. Але слід зазначити, що позиції держав-членів ООН можуть кардинально відрізнитися, особливо це стосується Російської Федерації, яка офіційно визнала незалежність Абхазії та Південної Осетії. У зв'язку з цим особливо актуальною вважається проблема реформування Ради Безпеки ООН, зважаючи на наявність у п'ятьох постійних членів цього органу права вето, яке може заважати адекватно реагувати на порушення міжнародного права й ускладнювати ситуацію.

Жодна де-факто держава Південного Кавказу до цього часу не отримала офіційного визнання від ОБСЄ. Організація з безпеки і співробітництва в Європі найактивнішу участь брала у врегулюванні конфлікту у Нагірному Карабасі. Але основною її заслугою можна назвати лише надання конфліктуючим сторонам площадки для переговорів. Розмороження конфлікту у 2016 році показало, що навіть припинення вогню не може вважатися остаточним.

Європейський Союз не визнає незалежність де-факто держав Південного Кавказу та вважає їх окупованою територією. Євросоюз не має такого впливу на процес врегулювання конфліктів, як, наприклад, Мінська Група ОБСЄ. Діяльність ЄС у регіоні обмежується в основному гуманітарною допомогою й офіційними заявами представників організації. Але слід відмітити певне поглиблення співпраці ЄС з державами Південного Кавказу в останні роки, що дозволяє прогнозувати подальшу активізацію політики організації щодо вирішення конфліктів навколо де-факто держав Південного Кавказу.

ВИЗАНТІЯ І БАГДАДСЬКИЙ ХАЛІФАТ НА МЕЖІ IX-X СТОЛІТТЯ

Володимир Кузовков

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
кандидат історичних наук, доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: kusovkov@ukr.net

Відносини Візантії та Багдадського халіфату тривалий час відігравали рішучу роль у міжнародних відносинах на Близькому Сході. Обидві держави виступали центрами сили, чий політичний авторитет визнавали сусіди. Важливий етап відносин між Багдадом і Кон-

стантинополем – це межа IX-X ст.

Якщо у VII-VIII ст. Візантія стримувала арабську експансію, то у IX ст. вона переходить у контрнаступ. Особливо ця тенденція стає наявною у правління Михаїла III (842-867) та з приходом до влади Македонської

династії (867-1056).

Другою тенденцією, що впливала на відносини двох держав, стає поступове послаблення центральної влади халіфів Багдада, що спостерігається протягом IX ст. Відображенням цього стало зростання політичного впливу тюркських гвардійців – гулямів, які протягом 861-870 рр. самостійно призначали нових халіфів, а також перетворення емірів окремих провінцій халіфату у напівнезалежних правителів. Останні, формально визнаючи авторитет Багдаду, часто проводили незалежну зовнішню політику у т.ч. і по відношенню Візантії. Особливу важливіми для імперії стають відносини з емірами Тарсу, Єгипту (Тулунідами) й Аглабідами Магрибу.

Імператор Михаїл III наніс декілька поразок емірам Тарсу, а пізніше ці наступальні дії продовжувались за правління Василя I Македонянина (867-886). Однак у 883 році тарсійці розгромили візантійське військо, що ознаменувало зупинку імперського наступу у Малій Азії. В Італії візантійські володіння потерпали від нападів Аглабідів. У 878 р. араби захопили Сіракузи, що стало кульмінацією їх боротьби з візантійцями за Сицилію. Таким чином, до кінця правління Василя I візантійський наступ припинився і з приходом до влади його наступника Лева VI (886-912) візантійці не мали змоги тиснути на володіння халіфату.

На чолі Багдадського халіфату у цей час знаходились халіфи аль-Мутамід (870-892) і аль-Мутаїд (892-902). Останньому вдалось укріпити внутрішнє становище халіфату. Його полководці нанесли поразки хариджитах, які діяли в Іраку. Його наступник ал-Муктафі (902-908) відновив владу халіфів в Єгипті, усунувши емірів Тулунідів (905).

Значною мірою успіхам халіфату у суперництві з Візантією сприяли проблеми, з якими зіткнулась остання у відносинах з іншими сусідніми державами, зокрема з Дунайською Болгарією та Київською Руссю. Конфлікти з північними сусідами відволікали ресурси імперії на захист північного кордону та надавали додаткових можливостей для арабського наступу у Малій Азії.

На візантійсько-арабському прикордонні найбільш запеклою ділянкою декілька століть вважалась кілійська з еміратом Тарс, правителі якого виступали одними з лідерів газавату у Малій Азії. Багдадським халіфам доводилось вести боротьбу з єгипетськими емірами Тулунідами за вплив на Тарс. Після смерті Ахмеда б. Тулуна (884) за правління його наступників тулунідський вплив у Тарсі

занепадає. До 891 р. правителем Тарса був Ямазан, який діяв незалежно від Єгипту. Після його загибелі при осаді візантійської фортеці єгипетський вплив на нетривалий час перемагає і починаючи з 893 р. єгипетські представники від еміра Хумаравейхи керують військовими акціями спрямованими проти візантійських областей. У 896 році після смерті останнього Тарс потрапляє до зони прямого багдадського впливу, про що свідчить перехід до влади тут Рагіба, колишнього клієнта ал-Муваффака, брата халіфа ал-Мутаміда (870-892), тобто людини, що представляла інтереси Багдаду.

З діяльністю Рагіба пов'язані значні успіхи арабів у боротьбі проти візантійців. У 898 році Рагіб наніс поразку візантійській ескадрі, яка сприяла переходу ініціативи на морі до арабського флоту. У фемі Ківерріотів араби взяли у полон і стратили близько 3 тисяч моряків. Після цього успішні дії арабів охопили й Егеїду. Відомими ватажками стають Лев Триполійський і ренегат Даміан. Арабському флотові вдалось оволодіти Димитріадою (902) і пограбувати о. Лемнос (903). Кульмінацією арабських успіхів на морі можна вважати 904 р., коли Лев Триполійський, пройшовши у Мармурове море, пограбував Авідос і Парію, а потім оволодів Фессалоніками, містом другим за значенням в імперії після столиці.

Важливим вузлом протиріч між Візантією та Багдадським халіфатом залишались землі Закавказзя. Ще у 885 р. Ашот I Багратуні відновив Вірменське царство, отримавши визнання і Візантії, і халіфату. Поступово новостворена держава стає одним з провідних союзників Константинополя у регіоні. Послідовну провізантійську позицію займав вірменський цар Смбат I (890-914), що призводить до загострення політичних протиріч у регіоні. Можливості багдадських халіфів укріпити тут свій вплив обмежувались спробами їх намісників Саджидів проводити незалежну політику. Так, Мухаммед Афшин, який перебував намісником в Азербайджані протягом 889-901 рр., намагався поставити під свій контроль Тарс, однак зустрів супротив халіфів.

У 893 р. Смбат I уклав союзницьку угоду з імператором Левом VI. Відтепер царі Вірменії потрапляли в ієрархію міжнародних партнерів імперії, перетворюючись на «духовних синів» її правителів. Нова ситуація загострила відносини вірменських царів з намісниками Саджидами. Халіфи, побоюючись зростання впливу Саджидів, не приймали серйозних за-

ходів проти вірменських Багратидів, що опосередковано вплинуло на укріплення вірменсько-візантійських політичних зв'язків. Після смерті Афшина намісникам стає його син Юсуф, який відновлює боротьбу проти Смба-та I й успішно її закінчив перемогою у 914 р. Однак загибель Смба-та I у цій боротьбі не призвела до розпаду візантійсько-вірменського союзу. Він продовжує діяти і за наступника Смба-та I – Ашота II (914-929).

Певним чином на відносини Візантії з Багдадом впливав наступ васалів халіфів – Аглабідів на Сицилії й у Південній Італії. І тут перевага перебувала на боці мусульман. У 902 р. під контроль арабів перейшла Таорміна, останній населений пункт, що належав візантійцям на Сицилії.

Нові тенденції у відносинах Візантії з Багдадським халіфатом стають наявними у кінці правління імператора Лева VI. У халіфаті посилюються відцентрові тенденції та відновлення влади Багдаду над Єгиптом у 906 році слід вважати останнім значним успіхом халіфів у боротьбі з сепаратизмом окремих емірів. З приходом до влади халіфа ал-Муктадіра (908-932) халіфат вступає у нову фазу зовні-

шньої та внутрішньої кризи. Першим її відображенням стає крах васального, щодо Багдаду, емірату Аглабідів у Магрибі (909) і виникнення ісмаїлітського халіфату Фатимидів. У подібних умовах стає можливим новий наступ візантійців у Малій Азії, з чим і стикається Багдад, особливо у добу правління візантійських імператорів Романа I Лакапіна (921-944) і Костянтина VII Багрянородного.

Таким чином, межа IX-X ст. у відносинах між Візантією та Багдадським халіфатом характеризувалась подальшим суперництвом. Поява загрози на північних кордонах у зв'язку з загостренням відносин з Дунайською Болгарією та Київською Руссю, заважала візантійському імператорові Леву VI опрацювати узгоджену політику щодо халіфату. Багдадським халіфам тимчасово вдалось приборкати сепаратизм емірів і відновити свій реальний контроль над певними регіонами халіфату, зокрема Тарсом. Однак цю стабілізацію можна вважати тимчасовим явищем. Невдовзі процеси політичного розпаду халіфату відновлюються, що створило умови для відновлення наступу візантійців на володіння халіфів і їх васалів.

СЛОВЕНІЯ МІЖ ЄВРОПОЮ ТА БАЛКАНАМИ

Катерина Мальшина

Дипломатична академія України при МЗС України

к.і.н., доцент

Україна, 11001, м. Київ, вул. Велика Житомирська, 2

e-mail: kata_mascot@i.ua

«Словенія була частиною комуністичної Югославії до 1991 року, і, таким чином, частиною Балкан. Ви ніколи не здогадаєтесь про це, якщо проведете кілька годин у Люблянці, «кишеньковій» столиці Словенії. З точки зору архітектури місто виглядає, ніби чекає повернення Австро-Угорської імперії, щоби поїхати за кавою та принести останню плітку з Відня. Словенія є найбагатша і найманірніша країна у Центральній Європі. Їй вдалося обійти більшість проблем, пов'язаних з посткомунізмом і розпадом Югославії. Її сусіди на Західних Балканах роблять менше. Вони становлять контраст у порівнянні із Словенією». Так листопада 2003 р., напередодні чергової хвилі розширення ЄС, впливовий консервативний лондонський тижневик «The Economist» представив економічне ревью про Словенію, якій, на думку «Економіста», вдалося уникну-

ти більшості проблем, з якими інші нові країни Західних Балкан занурилися у війну та злидні.

«Гудіння, що можна почути з боку Центральної Європи, це звук важко працюючих країн, які наздоганяють решту континенту. Він найгучніший у державах Балтії на півночі, де національний дохід зростає на 5-6% у цьому році, у сім разів швидше, ніж у жирних, багатих 15 країнах нинішнього Європейського Союзу. У Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини... темп зростання складе близько 3-4%, як це буде й у Словенії, тій крихті Балкан, яка працює».

Тижневик наводив думку, що Словенія, «крихта» Балкан, від цього регіону більше відрізняється, ніж схожа на нього чи пов'язана з ним. Як на думку тижневика, саме через свою прихильність до спільних євро-

пейських цінностей Словенії вдалося першій з балканських країн досягти високого соціально-економічного росту, а також у порівняно короткий термін створити стабільну демократичну політичну систему. «Економіст» цитує професора Люблінського філософського факультету Руді Різмана, який вважає, що такий розвиток Словенії, зокрема, є наслідком її колишньої включеності до Австро-Угорської імперії, яка поважала принципи верховенства права, тому цілком зрозуміло, що Словенія у перехідному процесі успішніше справлялася з проблемами встановлення демократії, ніж у країнах, на чії цінності більш впливали Османська імперія або царська Росія. Крім того, вже в Югославії Словенія була найбагатшою республікою, яка у 1991 р. мала 6300 доларів валового внутрішнього продукту на душу населення. Через своє відносне багатство, відсутність етнічних конфліктів і допомогу європейських країн, передусім Німеччини, Словенії вдалося поступово перейти до демократії та ринкової економіки.

Словенія являє собою неординарний, чи не унікальний, випадок в історії націо- та державотворення в Європі. Європейці, якщо можна так узагальнити Західну та Центральну Європу, завжди сприймали словенців (яких часто плутали і плутають зі словаками) як «балканський» народ. Географічно Словенія дійсно належить до Західних Балкан. Але після здобуття незалежності у 1991 р. самі словенці почали «відкараскуватись» від свого «балканізму» та доводити, що вони – народ Середньої Європи. Головною ідеєю прихильників «європеїзму» Словенії є необхідність «перехворіти на історичну емансипацію від державного утворення [Югославії], до якого ми ніколи не належали ані етнічно, ані духовно»; вважати Словенію балканською країною для них є «рабськи озиратися на минуле». Балкани вони асоціюють з тоталітаризмом, а Європу з демократією, тобто по-перше, заміщують етно-географічні поняття політологічними, по-друге, позабули той факт, що Балкани теж є Європа, в якій мали місце різні типи тоталітаризму. Додатно до цієї характеристики, «в очах світу Балкани є там, де війни, злочинність, насильство, кровна помста... і де чоловіки схрещують руки і ноги весь день перед будинком, курять гашиш і дивляться на вулицю і народ, що йде повз». На думку міністра зовнішніх справ Словенії Дімітрія Рупеля, яку він висловив на прохання впливової «The Washington Times», що стикнулася з подібною реакцією американських словен-

ців, словенці воліють, щоби їх вважали європейцями тому, що Балкани пов'язані для них з політичним хаосом, етнічними чистками і геноцидом у 1990-і рр.

Як і «Балкани», «Середня Європа» є етно-історичним поняттям, що визначає історико-культурний регіон на Сході Європи, в якому протягом від тисячі до п'ятисот років разом жили народи Австро-Угорської імперії, що відрізнялися на рівні не тільки лінгвістичної групи, але й сім'ї; внутрішні етнокультурні та соціально-економічні різниці, звісно, стали приводом для іменування імперії «лоскутною». «Балкани», у свою чергу, є регіон, населений південними слов'янами, албанцями та греками, які у визначній мірі піддалися півтисячолітньому впливу турецької етнополітики та культури.

Карантанія – держава хорутанів (як у «Повісті врем'яних літ» зовуться словенці) була однією з перших слов'янських держав – вона виникла у 623 р. та згодом увійшла у державу Само. Самостійність хорутанів було скасовано у 828 р., після поразки Людевіта Посавського словенські та частково хорватські землі увійшли у франкське королівство. Протягом 1100 років германського, «європейського», панування словенці втратили навіть пам'ять про свою ранньофеодальну державність, втратили свою феодальну аристократію, хоронителя та провідника національно-політичної та культурної традиції, на яку могла б спиратися молода словенська буржуазія у модерний час. Австрійський підхід до словенців, як до «неісторичного народу», який ніколи не мав своєї державності та, звісно, не мав права на неї й у модерний час, сприяв самосприйняттю словенців як малого народу, який не у змозі сам протистояти пригнобленню та має об'єднуватися з «історичними» південними слов'янами – сербами та хорватами, щоби разом з ними виборювати незалежність. Тільки дослідження Йосипа Маля, єдиного словенського історика-медієвіста, у 1920-30-ті роки наново відкрили позабуті сторінки давньої словенської історії та дозволили словенській національно-політичній і культурній еліті сформувати більш наполегливу програму боротьби за національну самостійність наприкінці 1930-х рр.

Практично моментальний перехід до «балканської» у політично-культурному сенсі держави у 1918 р. важко відбився на процесі словенського націо- та державотворення. Важливу роль у становленні словенської нації та держави зіграв саме цей момент, який співпав

з перерозподілом європейських кордонів: Паризька мирна конференція порізала Словенію на 4 частини та віддала ці частини на чотири сторони, при чому у державу етнічно споріднених народів, тобто у Королівство СХС, припало тільки 60% словенського населення та земель. Цей переворот практично у всіх сферах життя словенці вважають травмою своєї історичної пам'яті, цій темі у сучасній Словенії присвячується чимало наукової та художньої літератури й ефірного часу.

Протягом наступних 70 років Словенія перебувала у складі «балканської» держави. Загальне прискорення соціально-економічних і політичних процесів у ХХ ст., безумовно, надає нам можливість вказати на те, що цей 70-річний вплив був не менш значним і важливим для словенського націо- та державотворення. Жовтень-листопад 1918 р. – коротких два місяці наприкінці Першої світової війни – дозволили словенцям відчутти дух волі, встановити повну автономію та розпочати побудову власної держави; наступні спільні державні утворення різним чином гальмували процес словенського державотворення.

Перебування словенців у кордонах держав, дуже різних за соціально-політичною та національно-культурною спрямованістю, на наш погляд, надало унікальності цьому процесу.

Більш ніж тисячолітнє включення словенських земель у рамки різних німецьких державних утворень вплинуло на шанування ними верховенства закону; крім того, німецьке панування та рання ліквідація словенської феодалної аристократії призвело до занепаду власної історичної пам'яті про словенську державність і формування уявлення про себе як про «неісторичний», малий народ. Словенське національне відродження через ці причини почалося відносно пізно, у порівнянні з іншими західними та південними слов'янами, тільки всередині 1840-х рр., напередодні «весни народів», і на чолі національно-визвольного руху стала дрібна міська та сільська буржуазія, що спиралася на заможних селян. Самоідентифікація словенців, як малої нації, підштовхнула їх до напіввимоглих програмних принципів боротьби: наприклад, під загрозою германізації (у разі злиття Авст-

рії з об'єднаною Німеччиною) головною вимогою стало збереження словенської мови та право на її використання, і коли австрійський імператор цю вимогу виконав, невдоволення майже припинилося.

Під загрозою територіальній цілісності, коли у 1867 р. Габсбурги віддали словенську Фріулію в якості контрибуції Італії, піднялася нова хвиля національно-визвольного руху, але знов «напіввимоглива». По-перше, йшлося тільки про австрославизм, тобто тріалізм, за який йшла парламентська боротьба, а по-друге, не сподіваючись на власні сили, протягом останніх десятиріч існування імперії Габсбургів словенці наводили мости для політичного об'єднання з «історичними» хорватами, для чого було висунуто ідею югославизму, яка ґрунтувалася на відсутності суттєвих національних різниць між габсбурзькими слов'янами, з чим словенці мали погодитися заради високої мети виживання нації за всіх умов. Крім цього, у рамках майбутньої мріяної слов'янської частини імперії, словенці задовольнялися автономією об'єднаних у єдину (національно-) адміністративну одиницю словенських земель, не вимагаючи її повного відділення хоча б від інших слов'ян.

У вирах бурхливого 1918 року національно-політична й економічна еліта перейшла на відкрито націоналістичні позиції та почала боротися за більшу самостійність — але знову не за повну незалежність, а за федералізм об'єднаної південнослов'янської держави та свою повну автономію в її рамках. Набутий словенцями багатовіковий досвід спільного проживання та співпраці з німцями, у центральноєвропейській загальнополітичній і парламентській традиції, економічних і соціальних законах, не спрацював у нових умовах «балканської» держави, і пристосування до цих умов зайняло весь міжвоєнний період. Тільки напередодні Другої світової війни, у 1940 р. словенці майже домоглися виконання своєї національної програми, а саме – виділення словенських земель в єдину адміністративну автономну одиницю – бановину Словенію, але процес підготовки до її затвердження, на жаль, було перервано німецько-фашистською окупацією у квітні 1941 р.

УКРАИНА И БЕЛАРУСЬ В ПОЛЬСКО-РОССИЙСКОМ ПРОТИВОСТОЯНИИ 1919-1921 гг.

Николай Мезга

Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины
доктор исторических наук, доцент
Беларусь, 246028, Гомель, ул. Советская, 104
e-mail: nmezga@gsu.by

Польско-российская война 1919-1920 гг. имела в своей основе, в первую очередь, борьбу за контроль над территорией, которая находилась между этническими польскими и этническими русскими землями. В борьбе за эти территории, как Польша, так и Советская Россия исходили из наличия у них «исторических прав» на Беларусь, Украину, Литву. 25 февраля 1919 г. глава польской делегации на Парижской конференции Р. Дмовский обратился с нотой к комиссии Комбона, в которой заявил о несомненном праве восстановить независимость Польши на «восточные кресы» I Речи Посполитой.

Российское советское правительство основные направления своей политики в отношении национальных окраин определило в Декларации прав народов России от 2 (15) ноября 1917 г. Она провозглашала право народов бывшей Российской империи на самоопределение. Но это право авторы Декларации рассматривали только как инструмент для завоевания доверия трудящихся различных национальностей России, чтобы создать их союз, т. е. сохранить единство территории бывшей империи под властью уже советского правительства. Нарком по делам национальностей И. Сталин отмечал, что советское правительство признает право на отделение от России. Но при этом его осуществление требует учитывать интересы «народных масс как центра, так и окраин». С точки зрения этих интересов «требование отделения окраин на данной стадии революции глубоко контрреволюционное». Большевики стремились сохранить под своей властью территорию бывшей Российской империи, включая Беларусь и Украину. Таким образом, как Польша, так и Россия претендовали на белорусские и украинские территории, и стремление к их захвату стало важнейшей причиной начала польско-советской войны 1919-1920 гг.

К моменту начала войны в правящей элите Польши существовало две концепции ре-

шения судьбы «восточных кресов». Правые польские партии отстаивали концепцию инкорпорации. Она предполагала различные подходы к решению судьбы Беларуси и Украины. 29 января 1919 г., выступая перед Советом десяти на Парижской конференции, Р. Дмовский заявил о возможности создания Украинского государства. В то же время он считал невозможным образование Белорусского государства из-за слабости белорусского национального движения. При этом польские правые политические силы считали и Украинское государство во много искусственным образованием и высказывали сомнения относительно его жизнеспособности. В основе концепции инкорпорации лежала идея раздела «восточных кресов» с Россией. В первую очередь это касалось белорусских земель.

В отношении Украины предполагалось существование государственности, хотя, как мы видели, и с определенными оговорками. 19 мая 1919 г. Р. Дмовский писал С. Грабскому, что польская политика в отношении «восточных кресов» не должна сделать невозможным соглашение с Россией. Поэтому Польша не должна говорить о ВКЛ в границах 1772 г., оказывать поддержку Украине, а должна стоять на позиции раздела «восточных кресов» с Россией. Польские правые считали необходимым включить в состав Польши западную и центральную Беларусь, в том числе Минск. Из украинских территорий непосредственно в состав Польши предполагалось включить Восточную Галицию, Волынь, два уезда Подольской губернии. В случае реализации этих планов для создания Белорусского государства, в отличие от Украинского, практически не оставалось территории.

Федералистская концепция Ю. Пилсудского также отличалась подходами к решению украинского и белорусского вопросов. В Виленском воззвании Ю. Пилсудский заявил о праве населения бывшего ВКЛ самому определять свою судьбу. Однако он ничего не сказал о государственности для исторической

Литвы и не пошел на сотрудничество с Радой БНР. Это свидетельствовало о том, что воззвание не имело ввиду реализацию права на самоопределение для белорусов. Еще до захвата Вильно Ю. Пилсудский писал Л. Василевскому, что пока «в мире побеждает болтовня о братстве людей и американские доктринки, я склоняюсь в сторону федералистов». По существу Ю. Пилсудский признает, что с помощью федералистской концепции он лишь стремится оправдать продвижение польской армии на восток, замаскировать проводимую им политику «свершившихся фактов».

В вопросе о границе на белорусских землях позиция Пилсудского и позиция эндеции были близки. Как показали переговоры начальника государства с представителями белорусского национального движения осенью 1919 г., он допускал не более чем создание белорусской национально-культурной автономии на территории Минщины. Вся Западная Беларусь должна была войти в состав Польши на условиях инкорпорации. 22 мая 1919 г. польский сейм принял резолюцию, в которой говорилось о признании принципа самоопределения по отношению к народам бывшего ВКЛ. Но как справедливо отмечает современный польский историк А. Чубинский, эта резолюция имела целью успокоить Запад.

Советское руководство в начале 1920 г. обнародовало дипломатические инициативы, направленные на достижение мира с Польшей. При этом Москва соглашалась на линию границы по Березине. К этому времени вопрос о том, где пройдет польская восточная граница на белорусском участке, стал второстепенным как для советского правительства России, так и для Польши. Весной 1920 г. Ю. Пилсудский окончательно отказался от идеи создания Литовско-Белорусского государства даже в рамках федерации с Польшей. На заседании польского правительства с участием Ю. Пилсудского 8 марта 1920 г. было принято решение о непосредственном включении в состав Польши Виленщины и Гродненщины. На территории «Минского округа и полученных далее на восток землях планировалось сделать белорусам уступки в области самоуправления и культуры».

Исходя из предложений, содержащихся в обращениях советского правительства к польскому, можно сделать вывод о готовности Москвы идти на большие территориальные уступки Польше за счет Беларуси. Однако

эти уступки не удовлетворили Ю. Пилсудского. Для него в этот момент на первый план вышел украинский вопрос. Первоочередная цель внешней политики начальника государства заключалась в коренном ослаблении России. Достичь этого, по его мнению, можно было создав Украинское государство, независимое от России и союзное Польше. Пока Украина оставалась под контролем Советской России, Ю. Пилсудский не желал идти на мир. Он предпочел миру союз с С. Петлюрой и поход на Киев. Правительство В. Ленина готово было весной 1920 г. идти на мир, поскольку наиболее важный в польско-советском конфликте вопрос о контроле над Украиной в то время был решен в пользу России. Территориальные уступки в Беларуси советское правительство считало временными. Так, Ю. Мархлевский писал в этой связи, что члены советского правительства «были твердо убеждены, что возможные линии границ в ближайшее время потеряют свое значение, т. к. революционный переворот во всей Европе, а следовательно, и в Польше, является лишь вопросом времени, немногих лет». К. Радек так объяснял готовность России на территориальные уступки: «Идя на мир с Белой Польшей, мы готовы были отдать ей часть Белорусской территории, может быть, часть Волыни. Это мы делали потому, что в Польше назревала революция рабочих».

В ходе военной кампании 1920 г. подходы польских правящих кругов к решению украинского и белорусского вопросов во многом определялись ситуацией на фронтах. В июне 1920 г. польский министр иностранных дел С. Патек заявил, что из бывших земель Речи Посполитой на востоке к Польше могут быть присоединены только те, на которых преобладало польское население. За остальными территориями признавалось право на самоопределение, в частности, С. Патек отметил необходимость создания украинского правительства. После победы на Висле пилсудчики готовы были продолжать войну, чтобы добиться независимости Беларуси и Украины. Однако уже 27 августа на заседании Совета обороны государства Ю. Пилсудский согласился с позицией, в основе которой был раздел «восточных кресов» с Россией.

Советское руководство летом 1920 г. рассматривало территорию Беларуси и Украины как плацдарм для распространения на запад социалистической революции. Чтобы обеспечить мобилизацию местных ресурсов для достижения этой цели, большевики стремились

завоевать симпатии местного населения. Проявлением такой политики стало второе провозглашение БССР 31 июля 1920 г. На июльском 1920 г. пленуме ЦК РКП(б) было принято решение: «...оказать содействие белорусскому народу в создании белорусского ревкома, подчинив на ближайший период времени вопросы организации правительственной власти в пределах Белоруссии военным потребностям на фронте». Что касается украинского вопроса, то наиболее приемлемым вариантом Г. Чичерин считал добиться от поляков полного очищения Украины. Вариант сведения территории Польши до границ Царства Польского был менее реален, так как требовал больших военных усилий. Это означало согласие на значительные территориальные уступки Польше за счет Беларуси.

Данная позиция Москвы отчетливо проявилась в ходе мирных переговоров в Риге.

Советская делегация легко шла на территориальные уступки в Беларуси, в том числе выказывала готовность уступить Минск. В то же время советское правительство добилося реализации своих планов в отношении Украины. Согласие Польши на участие в переговорах делегации Советской Украины означало, что Пилсудский отказался от поддержки УНР и создания союзной Польше Украины. В отношении Беларуси был осуществлен раздел между Россией и Польшей. Положение Рижского договора о признании независимости Украины и Беларуси имело чисто формальный характер, поскольку обе эти республики находились в полной зависимости от Советской России. Согласившись на советскую форму независимости Беларуси и Украины, Польша отказалась от планов добиться коренного изменения в расстановке сил в Восточной Европе.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ВАТИКАНУ ТА ЙОГО РОЛЬ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Марина Мілашич

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
магістр міжнародних відносин
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: marynamilashych@mail.ru

Ватикан або Святіший Престол, а також місто-держава Ватикан є мікродержавою Західної Європи та найменшою незалежною країною світу; анклав знаходиться посеред Риму в Італії.

Ватикан є духовною столицею християн-католиків усього світу. Незважаючи на розміри, Ватикан має всі атрибути суверенної держави: там є Конституція, герб, прапор, уряд, суд, пошта, ЗМІ, навчальні духовні заклади, паспорти, і навіть армія – папські гвардійці, їх всього 125 чоловік.

Зараз Ватикан – самостійна держава-місто та центр Римо-католицької церкви. Форма управління – теократична монархія. Глава держави – Папа Римський. Папі належить верховна законодавча, виконавча та судова влада. Ватикан підтримує дипломатичні відносини з 178 державами і є постійним спостерігачем при ООН з правом голосування. Головою виконавчої влади є Державний секретар. Інші органи католицької церкви та Ватикану: дев'ять конгрегацій, або дикастерій (міністерств), 11 папських комісій; бюро; Апостольська бібліотека й інші установи. Юридичні ін-

станції – Вищий церковний суд, Вищий трибунал Апостольського суду та місцевий трибунал.

Розглядаючи роль Ватикану у міжнародних відносинах, важливо дослідити міжнародно-правовий статус цієї мікродержави. Як вже зазначалося – Ватикан – центр Римо-католицької церкви, абсолютна теократична монархія. За своєю територією Ватикан – найменше державне утворення у світі. Та незважаючи на це, Ватикан приймав і приймає активну участь у міжнародному житті, виступаючи не тільки як керівний центр однієї з найбільших релігійних організацій світу, але й як суверенне державне утворення. Суперечливе міжнародне положення Найсвятішого престолу стало більш ясним у результаті укладення угоди між Святим Престолом та Італією від 11 лютого 1929 р. – так званого Латеранського договору. Ватикан, базуючись на Латеранському договорі, набув низки прав і прийняв на себе певні міжнародні обов'язки, які у своїй сукупності складають його міжнародну правосуб'єктність. Відповідно до Латеранських угод, Ватикан володіє суверенітетом у сфері здійс-

нення юридичної, адміністративної й іншої влади на своїй території. Ватикан має право на недоторканість своєї території (територіальне верховенство), на незалежність по відношенню до інших суб'єктів міжнародного права. Він здійснює відносини міжнародно-правового характеру з іншими суб'єктами міжнародного права, а також є членом деяких міжнародних організацій. Папа делегує деякі свої повноваження у сфері зовнішніх відносин іншим органам Ватикану, зокрема, законодавча влада делегується постійно діючій Комісії кардиналів, яка складається з Кардинала-президента й інших кардиналів, що призначаються Папою на п'ять років.

Свою зовнішню політику Ватикан здійснює за допомогою цілої системи органів зовнішніх відносин (центральных і закордонних), які представляють його у міжнародному житті та здійснюють загальне політичне й оперативне керівництво його зовнішньою політикою. Серед установ Ватикану, що займаються міжнародними проблемами, найважливішим є його дипломатичне відомство – Державний секретаріат. На нього покладено завдання здійснювати офіційні зв'язки із зовнішнім світом, шляхом конкордатів і звичайних міжнародних договорів. Ватикан обмінюється дипломатичними представниками зі 178 державами світу, у тому числі і з Італією, на території якої знаходиться. У державах Ватикан представлений папськими послами (нунціями). Співробітництво Ватикану з державами здійснюється на підставі угод. Найбільше поширення отримали у міжнародній практиці конкордати – особливий вид угод, що укладаються між Ватиканом та урядом тієї чи іншої країни. Конкордат – це договір, в якому закріплюються права церкви, а також фіксується її положення у державі.

На момент заснування ООН у 1945 р. Ватикан намагався стати її членом, але не став. На даний час в ООН присутній спостерігач від Ватикану, офіційно визнаний Генеральним секретарем ООН. Хоча Ватикан не є членом ООН, він бере відповідну участь у діяльності цієї міжнародної організації, в основному її спеціалізованих установ, а також низки інших міжнародних організацій, які користуються підтримкою ООН: він є членом ВПС, МСЄ, Міжнародного союзу захисту матеріальної та художньої власності, Міжнародного союзу захисту промислової власності, Міжнародного інституту уніфікації приватного права, Виконавчого комітету Верховного комісаріату ООН у справах біженців, МАГАТЕ тощо.

Дипломатичні відносини із США Ватикан

встановив у 1948 р. США і Ватикан консультуються та співпрацюють з багатьох міжнародних питань, що становлять взаємний інтерес, у тому числі: дотримання прав людини, міжрелігійне взаєморозуміння, запобігання конфліктів та охорона навколишнього середовища.

Характеризуючи основні завдання, які ставить Святий Престол перед своїми дипломатами, слід відзначити їхній своєрідний дуалізм: з одного боку, вони мають підтримувати гарні зв'язки з урядами країн акредитації, з іншого боку, на плечі папських дипломатів також лягають питання міжцерковного співробітництва та міжрелігійного діалогу. Ватикан активно виступає за збереження миру та врегулювання міжнародних конфліктів. У 1991 р. він застерігав від війни у Перській затоці. Католицька церква відігравала значну роль у припиненні громадянських воєн у Центральній Америці. У 2003 р. Ватикан засудив американо-англійське військове втручання до Іраку, виступивши за мирне вирішення конфлікту.

Ватикан орієнтується на поліпшення відносин з іншими віросповіданнями. Значного імпульсу у розширенні та розвитку системи двосторонніх відносин з різними суб'єктами міжнародного права папська дипломатія досягла за часів понтифікату Іоанна Павла II. Свідченням цього є активна розбудова двосторонніх зв'язків Святого Престолу у чотирьох напрямках: 1) встановлення дипломатичних відносин; 2) укладання двосторонніх угод; 3) здійснення пасторальних і державних візитів Папою Римським; 4) двосторонні контакти на високому та найвищому рівнях.

На даний момент пріоритетними напрямками дипломатичної діяльності Святого Престолу як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівні, можна вважати так звані «вісім головних викликів сучасності», які зводяться до захисту та поваги прав людини у католицькому їх розумінні й євангелізацію, благодійну, освітньо-виховну діяльність і міжрелігійний діалог. На двосторонньому рівні змінюються лише акценти у залежності від суб'єкта міжнародних відносин, з яким Святий Престол підтримує дипломатичні відносини. Окрім цього, Апостольська столиця у двосторонніх відносинах робить особливий наголос на забезпеченні нормального функціонування католицької церкви у тих країнах, де вона зазнає утисків як на законодавчому, так і на практичному рівні. Вісім великих викликів сучасності та проблеми функціонування католицької церкви стають предметом обговорення під час двосторонніх візитів, вручення пос-

лами вірчих грамот Папі, а також при загальній папській зустрічі з послами країн, що акредитовані при Святому Престолі.

У центрі уваги двосторонньої дипломатії Святого Престолу є такі суб'єкти міжнародних відносин, як Італія, США, Росія, Китай, Ізраїль і Палестина.

Варто наголосити на політичній вазі Святого Престолу у світі шляхом розбудови двосторонніх відносин. Найбільш резонансною заявою за останній час була готовність Святого Престолу визнати державу Палестина, яка досі залишається невизнаною багатьма європейськими державами. Такий крок показує готовність до діалогу, а також є першою цеглиною закладеною у побудову «мосту миру та порозуміння» між західною і східною цивілізаціями, тим паче позиція Папи Римського йде наперекір волі найбільших акторів міжнародних відносин, що свідчить про самотність і незалежність місії та ролі Апостольської столиці, а також про спрямування усіх зусиль Папи на досягнення всесвітнього миру.

Поміж багатьох регіонів світу Святий Престол приділяє особливу увагу європейському континенту. Відповідно до цього Апостольська столиця намагається підтримувати тісні відносини не лише з державами, але й міжурядовими регіональними організаціями й органами. Зокрема, Святий Престол представлений в ОБСЄ як член цієї організації, а також є спостерігачем при ЄС. Одним з найголовніших напрямків дипломатичної діяльності Святого Престолу є миротворчість. Сучасна миротворча діяльність Ватикану розглядається на основі трьох її головних компонентів: 1) проголошення послання миру; 2) молитви за мир; 3) навчання миру.

Говорячи про мир у світі, неможливо не згадати події на території України. Конфлікт на сході України триває вже понад 2 роки і несе загрозу не тільки сусіднім країнам, а й усій Європі та загрожує безпековій архітектурі світу. До вирішення цього конфлікту Папа Франциск провів зустріч з Президентом Російської Федерації В. Путіним. Під час зустрічі у Ватикані Папа Римський Франциск закликав російського президента докласти значних і щирих зусиль для того, щоб домогтися миру в Україні. А 12 лютого 2016 року відбулася зустріч Папи Римського Франциска та Патріарха Московського Кирила у Гавані на Кубі. У документі прийнятому за результатами зустрічі Папа Римський і Патріарх Московський наголосили на тому, що вони переживають стосовно протистояння, яке відбувається в Україні і те, що вони закликають усі сторони конфлікту до суспільної солідарності та миротворчості.

Отже, дипломатія Святого Престолу здійснює вагомий вплив на формування сучасної системи міжнародних відносин, вплив дипломатії Апостольської столиці на перебіг подій міжнародного життя обумовлюється як великою кількістю католиків у світі, так і чітко побудованою організаційно-ієрархічною структурою католицької церкви. Також варто сказати про якісно новий етап функціонування Святого Престолу з приходом до влади Папи Франциска, який уже відомий, як сучасна та дуже далекоглядна людина, готова до діалогу та співпраці, людина, яка готова відкривати та працювати у нових сферах, основним завданням якої є донесення нагальних глобальних проблем до сильних світу цього та захисту інших вірян, налагодження мостів для діалогу та поширення миру на міжнародній арені.

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОПОМОГИ НА ТЕРИТОРІЇ РАДЯНСЬКОЇ БІЛОРУСІ У 1921-1923 рр.

Віктор Погромський

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
докторант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: pogromskiy@rambler.ru

На сьогодні вклад АРА у порятунок осіб, які вмирали від голоду не лише у Польщі чи Німеччині, а й Білорусі та Росії майже забутий.

Голод 1921-1923 рр. був наслідком багатьох причин: багаторічна війна, військовий комунізм, несприятливі погодні умови поставили

мільйони людей на межу голодної смерті. І дуже багато цих осіб опинилися за цією межею. Лише з січня 1921 р. по квітень 1922 р., за даними Білоруської евакуаційної комісії, яка очолювалася майбутнім куратором АРА у БРСР – М. Стаковським, через мінський вокзал

пройшли 251,7 тис. біженців. Загальне ж число біженців і внутрішньо переміщених осіб у республіці досягало 1,5 млн. осіб.

У важкий період для країни, АРА активізувала свої зусилля, працюючи у співпраці з урядами й іншими закордонними організаціями, зокрема з Джойнтом, Місією Ф. Нанесена, Міжнародним Червоним Хрестом, релігійними організаціями.

Таким чином, вже у серпні 1920 р. американці висловили готовність підписати з БРСР угоду про надання гуманітарної допомоги по лінії АРА, але така угода підписана не була. У Мінську не було легітимного уряду, здатного вирішувати такі питання, а у Москві, куди прибула американська делегація, уряд висловив готовність прийняти американську допомогу за умови, що вона буде поширюватися по дипломатичних каналах США, і розподіляти її будуть радянські органи влади. Американці вирішили, що радянські умови неприйнятні і питання про гуманітарні поставки у Радянську Білорусію було відкладено.

На початку 1922 р. Сполучені Штати Америки знову висловили готовність надати допомогу БРСР по лінії АРА й отримали санкцію на надання такої допомоги з боку керівництва РСФРР. Перше представництво АРА було відкрито у Вітебську, дещо пізніше організація відкрила представництво у Гомелі. З січня 1922 р. делегація АРА на чолі з Д. Гарді прибула до Мінська, отримавши дозвіл в Москві на відкриття представництва у БРСР. Через місяць представництво Американської адміністрації допомоги було відкрито у Гомелі. Однак, коли американці прибули до столиці Радянської Білорусі, вони з подивом констатували, що у Мінську їх не чекають. Проблема полягала у тому, що керівництво БРСР своєчасно не сповістило про візит. Як пізніше згадував Д. Гарді, що очолював делегацію АРА, голова ЦВК БРСР А.Г. Червяков дозволив відкрити представництво АРА і почати доставку гуманітарних вантажів у Мінськ, але при цьому дав зрозуміти, що до отримання офіційної інформації про місію АРА у Білорусі він не може надати в її розпорядження склади, офіси, житло тощо. Втім, керівництво БРСР, яке спочатку хотіло укласти з АРА окрему угоду про співпрацю, швидко відмовилося від цієї ідеї та погодилося прийняти місію без додаткових умов.

Передбачалося, що допомога Радянській Білорусі буде зосереджена здебільшого на доставці харчових посилок, грошових переказах і медичній допомозі. Варто зазначити, такий підхід у діяльності АРА був зумовлений тими

умовами, що були у Білорусі в 1922 р. важкість голоду тут була набагато меншою ніж у сусідніх Росії й Україні. Ніякого порівняння не може бути і з ситуацією у Поволжі та Уралі. Важка гуманітарна ситуація, що склалася у Радянській Білорусі, була зумовлена здебільшого проведення військових дій між Польщею та більшовицькою Росією, притоку значної кількості біженців з голодуючих губерній, репресій щодо продуктивних сільгоспвиробників, експропріації свійської худоби для потреб червоної армії.

Офіційний історик АРА Гарольд Фішер так зображає ситуацію, що складалася у Білорусі напередодні початку діяльності АРА на підконтрольній більшовикам частині Білорусі: «Як не дивно, але за часів німецької окупації ситуація у сільському господарстві Білорусії значно покращилася. Площа культивованих земель збільшилася, селяни отримали дешеву німецьку техніку та значний ринок збуту продукції. З приходом більшовиків відбулися експерименти у господарюванні, через які господарства було зруйновані». На відміну від Росії й України з Радянською Білорусією не було укладено окремої угоди з АРА. Базові засади діяльності регламентувалися договором з РСФРР. Досить важко налагоджувалася співпраця представників Американської адміністрації допомоги з білоруськими урядовцями та посадовцями на місцях. У переважній більшості випадків білоруські функціонери просто ігнорували американців. Більше шести місяців тривала підготовча робота місії АРА у Білорусі. Більшість досить рутинних питань просто тонули у більшовицькій бюрократичній машині. Тільки восени 1922 р. АРА приступила до надання своєї допомоги». Ще однією особливістю роботи АРА у радянській Білорусі був брак місцевих кадрів. На відміну від інших територій, що контролювались більшовиками у Білорусі, бажаючих служити у конторі АРА було обмаль. Це пов'язано із тим, що у Вітебську під час наступу більшовицької армії за часів радянсько-польської війни було заарештовано та страчено всіх місцевих співробітників АРА, які працювали у польському відділенні Американської адміністрації допомоги.

Компанія, що проводилася американцями із надсилання посилок, досить успішно працювала і в Радянській Білорусі. Фактично, ця програма стала першим проявом гуманітарної діяльності АРА у республіці. Було відкрито мережу пунктів видачі посилок у таких містах: Бобруйськ, Борисів, Ігумень, Гомель, Мінськ, Мозир, Полоцьк, Слуцьк і Вітебськ.

Загалом, допомога від АРА, згідно із відомостями офіційного історика цієї організації Гарольда Фішера, для мешканців Білорусі мала такий обсяг: для Гомеля – 3014 тонн гуманітарних вантажів, для Мінська – 6130 тонн, для Вітебська – 4234 тонни.

Таким чином, можна констатувати, що допомога радянській Білорусі мала свої особливі відмінності від тієї допомоги, що була надана АРА Росії й Україні за часів голоду 1921-1923 рр. Вона полягала здебільшого у тому, що між АРА та БРСР не було укладено офіційного договору, а вся діяльність нормативно регламентувалася на основі договору АРА та Радян-

ської Росії, початковим аспектом діяльності АРА у Білорусі була діяльність із розповсюдження продовольчих і речових посилок, харчова допомога нужденному населенню республіки здійснювалась через мережу їдалень, яка надавалась лише у найбільш демографічно насичених регіонах. Однак, попри певні особливості, Американська адміністрація допомоги відіграла значну роль у рятуванні населення радянської Білорусі від жахів голоду та післявоєнної розрухи. Саме ця підтримка дозволила врятувати сотні тисяч цивільного населення республіки.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ У ДИНАМІЦІ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ВІДНОСИН НАПРИКІНЦІ ХХ ст.

Олександр Смирнов

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
старший викладач
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська 24
e-mail: smyrnovl@ukr.net

Українсько-німецькі відносини мають багату історичну традицію, яка засвідчує їхню важливість як для розвитку обох народів, так і для загальноєвропейського історичного процесу.

Найважливішими історичними подіями кінця ХХ ст., поряд з об'єднанням Німеччини та розпадом Радянського Союзу, є утворення незалежної України, яка стає важливим чинником формування нового європейського устрою на межі ХХ-ХХІ століть.

Поступово формується стратегічне партнерство України та Німеччини в Європі.

З нашої точки зору, у новітній історії українсько-німецьких політичних відносин на кінець ХХ ст. можна виділити три періоди: перший – від встановлення зв'язків між незалежною Україною й об'єднаною Німеччиною (1991), до підписання Декларації про основи відносин (1993), другий – 1993-1998 роки охоплює час становлення партнерських відносин, третій з 1999 р. до початку ХХІ століття.

Значних політичних зусиль з обох боків вимагало становлення правової бази українсько-німецького співробітництва. Вже у 1989 р. Бонн був першим представником Заходу, який відкрив своє Генеральне консульство у Києві. Після проголошення незалежності України першим серед офіційних зарубіжних осіб, які відвідали нашу державу, був тогочасний віце-канцлер, міністр закордонних справ

ФРН. Г.-Д. Геншер. Це сталося у жовтні 1991 р. Першим західним посольством в Україні стало посольство об'єднаної Німеччини. Такий підхід засвідчує про велику зацікавленість політиків ФРН у налагодженні двосторонніх відносин.

Історично важливою подією став перший візит до Києва (7-10 червня 1993 р.) федерального канцлера Гельмута Коля.

3 червня 1993 року була підписана Спільна декларація про основи відносин між Україною та Федеративною Республікою Німеччина, яка заклала політико-правовий фундамент українсько-німецького співробітництва. Україна стала першою країною-членом СНД, де зміна діючого президента новообраним відбулася 19 липня 1994 р. мирним шляхом. Німеччина сприйняла це як вагоме свідчення становлення демократії. Німеччина відіграє важливу роль у налагодженні діалогу між Україною та «великою сім'єю» провідних індустриальних країн Заходу, зокрема з питань закриття Чорнобильської АЕС.

Інтенсивність українсько-німецьких політичних зв'язків засвідчила участь міністра закордонних справ України Г.Удовенка (4-5 червня 1996 р.) у роботі наради міністрів закордонних справ країн-членів НАТО, на якій визначилась нова роль європейського флангу цієї трансатлантичної військово-політичної структури.

Серед переліку важливих проблем, які були

предметом переговорів виділимо питання статусу етнічних німців в Україні.

Свідченням інтенсивності українсько-німецького політичного діалогу став перший в історії двосторонніх відносин візит в Україну президента ФРН. 5-6 лютого 1998 р. у Києві та Харкові побував Роман Герцог. Особливий сенс цей візит мав з огляду на березневі 1998 р. вибори Верховної Ради.

20-21 січня 1999 р. за ініціативи Комітету з питань правової політики та сприяння Німецького фонду правового співробітництва відбулось засідання Круглого столу, метою якого було визначення пріоритетів виконання імперативів адаптації національного законодавства України до правових норм Європейського Союзу та Ради Європи, що дало можливість уточнити план законопроектних робіт на період 1999-2002 років.

На початку 1999 р. інтенсивно розвивалась взаємодія між виконавчими гілками влади України та Німеччини, що було важливо з огляду на головування ФРН у керівних структурах Європейського Союзу протягом першого півріччя 1999 р.

Ще одним свідченням динамічності українсько-німецького політичного діалогу не лише на центральному міждержавному рівні, а й з землями ФР став візит 4 червня 1999 р. в Україну прем'єр-міністра федеральної землі Баден-Вюртемберг Ервіна Тойфеля, який наголосив

на добрих перспективах двостороннього економічного співробітництва заради майбутнього України пов'язаного з Європою.

6 грудня 2001 р. в Україні відбулися четверті українсько-німецькі консультації на найвищому рівні, проведення яких планувалося ще на 18-19 вересня, але було перенесене через терористичні акти у США. У складі німецької делегації на чолі з федеральним канцлером ФРН Герхардом Шредером у Києві перебували представники міністерств фінансів, внутрішніх, закордонних справ, економіки, екології, юстиції, оборони та сільського господарства.

Таким чином, інтенсивний розвиток зв'язків між виконавчими та законодавчими органами влади України та ФРН розширення контактів на неурядовому рівні, дипломатична координація зусиль у міжнародних організаціях – все це дає підстави вважати, що політичні відносини України з Німеччиною вийшли на партнерський рівень, що сприяє не лише конструктивному міждержавному співробітництву, а й налагодженню взаємодії України з європейськими інтеграційними структурами.

Дана динаміка міждержавних відносин наприкінці ХХ ст., заклала той фундамент відносин між Німеччиною й Україною, який відіграв значну, а можливо і головну роль у відстоюванні незалежності нашої країни у ході російської агресії, починаючи з весни 2014 року.

МІСІЇ ООН В АФРИКАНСЬКИХ КРАЇНАХ ПРОТЯГОМ 2000-2012 рр.

Вікторія Федченко

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
магістр міжнародних відносин

Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: vickyfedchenko@gmail.com

Миротворчість на Африканському континенті давно стала для ООН надзвичайно важливим напрямом діяльності. З 2000 р. на континенті проводилося 40 миротворчих операцій. Протягом останнього десятиліття половина держав Африки були залучені у конфлікти військового характеру, і в 2009 р. 73% миротворчих сил ООН було дислоковано на чорному континенті.

Однак, з 57 конфліктів, в яких брали участь війська ООН, у більшості випадків миротворці слабо впливають на закінчення конфлікту. Причин тому кілька:

- по-перше, через велику бюрократичну

неповороткість вони погано поінформовані про реальну, швидко мінливу обстановку;

- по-друге, вони нечисленні;
- по-третє, виводяться з країни раніше, ніж там сформується дієздатна влада. А головне, держави вкрай неохоче фінансують миротворчі операції і ще більш неохоче виділяють для її проведення військові контингенти.

Оскільки попит на миротворчість зростає, а Організації доводиться діяти в обстановці, яка швидко та кардинально змінюється, ООН виявилася перед необхідністю вироблення таких рішень, які допомогли б їй оперативно адаптуватися до вимог конкретних ситуацій і досяга-

VII АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ

ти результатів в умовах обмежених ресурсів. Зокрема, у рамках миротворчого потенціалу ООН буде створено Групу експертів з технічних інновацій, яка буде забезпечувати консультації щодо найбільш оптимальних способів використання нових та перспективних технологій.

На початку XXI ст. миротворча діяльність ООН була розгорнута на території таких країн:

Місія ООН у Ліберії (МООНЛ) заснована у 2003 р. на базі Місії спостерігачів ООН. Громадянська війна у Ліберії, що почалася у 1989 р., забрала життя майже 150 тис. осіб (в основному мирних жителів), і привела до повного руйнування основ законності та порядку на її території. З'явилися потоки переміщених осіб як всередині країни, так і за її межами, у результаті чого у сусідніх державах виявилось близько 850 тис. біженців. У мандат МООНЛ входять наступні завдання:

- сприяння міжнародним зусиллям щодо захисту та заохочення прав людини у Ліберії, приділяючи особливу увагу вразливим групам (біженці, переміщені особи й ін.);
- надання допомоги перехідному уряду у відновленні державної системи управління та збройних сил Ліберії у співпраці з Економічним співтовариством країн Західної Африки (ЕКОВАС), міжнародними організаціями та зацікавленими державами.

Протягом тривалого часу ця місія залишалася найбільш численною – її військовий контингент включав сім піхотних полків.

Місія ООН у Кот-д'Івуарі (МООНК) заснована у 2004 році у зв'язку з різким загостренням ситуації у країні. У листопаді 2010 р. відбулися президентські вибори. Чинний глава держави Л. Гбагбо та кандидат у президенти А. Уаттара оголосили себе переможцями. У країні почалися збройні зіткнення їхніх прихильників. Західні країни встали на сторону А. Уаттара. Бойові вертольоти миротворців і французьких сил у цій країні завдали ударів по президентському палацу та змусили Л. Гбагбо відмовитися від влади.

У даний час миротворці виконують такі завдання:

- сприяти роззброєнню та репатріації іноземних збройних елементів, у відповідних випадках – у співпраці з МООНЛ і низкою держав-членів ООН у регіоні;
- стримувати дії незаконних збройних груп, у тому числі у прикордонних з Ліберією районах, і з цією метою тісно координувати свої дії з МООНЛ для здійснення патрулювання.

У зв'язку з позитивними результатами врегулювання кризи у Кот-д'Івуарі чисельність військового контингенту поступово скорочується та становить не більше 1600 чоловік.

Змішана місія АС-ООН у Дарфурі (ЮНАМІД) була заснована у 2007 р. з основним завданням – сприяти політичному врегулюванню у країні. Крім того, миротворці ведуть безперервне спостереження за становищем на кордоні з Чадом і Центральноафриканській Республікою. Мандат ЮНАМІД передбачає:

- сприяння повному гуманітарному доступу на території Дарфура;
- контроль за різними угодами про припинення вогню, підписаними починаючи з 2004 року, а також забезпечення реалізації мирної угоди щодо Дарфуру і будь-яких подальших домовленостей;
- сприяння політичному процесу, надання підтримки представникам АС й ООН.

Розгортання ЮНАМІД здійснюється зі значним відставанням від затвердженого графіка, що не дозволяє їй повною мірою забезпечувати виконання відповідних резолюцій РБ ООН. Діяльність місії до того ж ускладнена через недостатнє постачання, а також невідповідності стандартів ООН і Африканського союзу при підготовці миротворців. Крім того, офіційна влада країни не завжди ефективно співпрацює з керівництвом місії, часто затримуючи видачу віз миротворцям і дозволів на пересування як наземного, так і повітряного транспорту ЮНАМІД.

Місія ООН зі стабілізації у ДРК (МООНСДРК) заснована у 2010 р. на базі колишньої місії ООН (МООНДРК) у зв'язку з початком у цій країні нового етапу розвитку. Сьогодні МООНСДРК уповноважена використовувати всі необхідні засоби для виконання свого мандата, що стосується, зокрема, контролю за угодою про припинення вогню, забезпечення захисту цивільних осіб, гуманітарного персоналу та правозахисників, яким загрожує безпосередня небезпека фізичного насильства, а також для надання підтримки зусиллям уряду ДРК по стабілізації та зміцненню миру.

Незважаючи на істотний прогрес, досягнутий республікою з початком здійснення операції ООН, обстановка у країні залишається складною. Дестабілізуючий вплив на її формування надають іноземні збройні групи, які використовують у своїх інтересах вакуум влади та безпеки у східній частині республіки. У зв'язку з цим до складу місії планується включити бригаду оперативного втручання, яка буде складатися з трьох піхотних батальйонів і

мати на озброєнні артилерію. На підрозділ планується покласти завдання з нейтралізації збройних груп або самостійно, або спільно з конголезькими ВС.

Місія ООН у Республіці Південний Судан (МООНПС) заснована у 2011 р. після загострення міжсуданського конфлікту у районах, де відзначалася найбільш складна обстановка (штат Джонглей) із завданням створити умови для розвитку нової держави. У липні 2011 року Південний Судан став наймолодшою країною у світі. Створення Республіки Південний Судан стало підсумком процесу, який розпочався з підписання всеосяжної мирної угоди у 2005 році між урядом і керівництвом Народно-визвольного руху Судану, яким завершилася війна, яка тривала більше 20 років.

У Південному Судані – наймолодшій державі світу, місія ООН діє в обстановці гострої політичної кризи, результатом якого вже стали тисячі убитих і мільйони біженців. З перетворенням національної армії в учасника конфлікту, Місія ООН з підтримання миру у цій країні була змушена миттєво перебудуватися, і взявши на себе відповідальність за захист понад 85 000 цивільних осіб.

Кінець 2013 р. відзначився сплеском насильства. Загинули понад 10 тис. жителів Південного Судану, 900 тис. стали біженцями та переміщеними особами. РБ ООН ухвалила рішення збільшити контингент МООНПС з 7 до 12,5 тис. осіб. Так як місія обмежена у можливостях щодо повітряного патрулювання, а велика площа контрольованої території не дозволяє ефективно відслідковувати збройні зіткнення, планується посилити її авіаційний компонент бойовими вертольотами.

Багатопрофільна комплексна місія ООН по стабілізації у Малі (МІНУСМА) заснована у квітня 2013 р. з метою підтримки дій перехідної влади республіки з врегулювання становища всередині неї та реалізації «дорожньої карти» перехідного періоду, у тому числі з підготовки до президентських виборів. Однією з ключових проблем є відсутність діалогу між озброєною опозицією й офіційним урядом країни. Сепаратисти домагаються створення незалежної держави, відмовляючись від запропонованої керівництвом республіки ідеї можливого

розширення автономії у північній частині Малі. Крім того, авторитет місії ООН був сильно підірваний після заяв місцевих жителів про наругу та грабунки населення з боку африканських миротворців. У республіці розгорнуто п'ять піхотних батальйонів миротворців, які дислокуються в основних районах країни. Разом з тим цих сил і засобів недостатньо для вирішення поставлених РБ завдань. Ситуація ускладнилася у серпні 2013 року, коли Нігерія вивела 1200 миротворців зі складу МІНУСМА для боротьби з погрозами, що виходять від ісламістів, у своїй власній країні. У зв'язку з цим Генсекретар ООН Пан Гі Мун у черговий раз звернувся до світової спільноти з проханням виділити до Малі додаткові сили миротворців.

Щоб мати можливість оперативно реагувати на кризу – таку, як у Південному Судані, або впоратися зі складними, багатофакторним погрозами, подібних до тих, що виникли у Малі або у Центральноафриканській Республіці – ООН все більшою мірою покладається на зміцнення партнерських відносин з державами-членами та регіональними і субрегіональними організаціями та розвиває співпрацю між власними місіями.

Можна стверджувати, що реалії 2000-2012 рр. диктують необхідність відповідності ООН новим вимогам у миротворчій діяльності:

1) всі миротворчі операції повинні мати можливості помітно змінювати життя людей у районі дії місії на відносно ранньому етапі її діяльності. Зокрема, керівник місії повинен мати право використовувати невелику частину фондів для реалізації проектів, здатних дати швидку віддачу у плані реального поліпшення якості життя, що дозволить завоювати довіру населення до нової місії;

2) «вільні і справедливі» вибори повинні розглядатися як частина більш широких зусиль щодо зміцнення органів управління;

3) використання ресурсів, наданих державами-членами ООН, має здійснюватися з максимальною фінансовою ефективністю;

4) пов'язаний з правами людини компонент будь-якої миротворчої операції вкрай важливий для ефективної побудови миру.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЕСКЗА НА ТЕРИТОРІЇ ПАЛЕСТИНИ

Ігор Чернишов

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Здобувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: chiv3@ukr.net

У 2008 р. Палестина була прийнята у члени Економічної та соціальної комісії для Західної Азії (ЕСКЗА), яка сприяє узгодженим діям у галузі економічного та соціального розвитку через регіональне та субрегіональне співробітництво й інтеграцію, а також служить головним форумом у галузі загального соціально-економічного розвитку у рамках системи Організації Об'єднаних Націй для регіону ЕСКЗА. Вона розробляє плани та сприяє реалізації заходів і проектів з надання допомоги у цілях розвитку, узгоджуючись з потребами та пріоритетами регіону, і діє як виконавча установа відповідних оперативних проектів. ЕСКЗА координує свої дії з основними департаментами Центральних установ ООН та спеціалізованих установ і такими міжурядовими організаціями, як Ліга арабських держав, Рада співробітництва країн Затоки й Організація Ісламська конференція, з тим щоб уникнути дублювання та забезпечити взаємодоповнюваність, взаємодію й обмін інформацією. У 2012 р. цією організацією було підготовлено доклад для Генеральної Асамблеї ООН. Доклад стосувався окреслення реального стану політико-правового становища палестинців на окупованих Ізраїлем територіях.

Також у цьому документі знайшли відображення факти політичних, правових і військових дискримінацій, що мали місце у 2011-2012 рр. з боку ізраїльської влади по відношенню до палестинців. Так, зокрема, у докладі зазначалося: Окупація Ізраїлем палестинської території, включаючи Східний Єрусалим і здійснення політики та заходів, що порушують низку положень і норм міжнародного гуманітарного права, має негативні соціально-економічні наслідки для палестинського народу окупованої території. Протягом 2011-2012 рр. було вбито 122 палестинців, включаючи 12 дітей, і 2077 осіб, включаючи 362 дітей, були поранені. Станом на лютий 2012 – 4411 палестинців все ще знаходилися в ізраїльських в'язницях. У 2011 р. ізраїльська влада зруйнувала понад 620 палестинських будівель – на 42 відсотки

більше, ніж у 2010 році. У загальній кількості 1100 палестинців виявилися у становищі переміщених осіб, оскільки їх будинки були зруйновані, а ще 140 осіб зазнали примусового переселення. На окупованій палестинській території у 144 незаконних поселеннях і приблизно у 100 аванпостах мешкає близько 519 тисяч ізраїльських поселенців. У 2011 році у порівнянні з попереднім роком була відзначена активізація будівництва поселень, що ставить під загрозу подальший мирний процес.

Також, разом з триваючим захопленням власності палестинців, тривало і розширення масштабів насильства з боку ізраїльської влади. Ізраїль продовжив будівництво стіни протяжністю 708 км, 85% якої знаходиться на території Західного берега. Будівництво стіни створює ізоляцію громад і природних ресурсів, відрізаючи Східний Єрусалим від решти окупованої палестинської території.

Також у докладі йшлося про запровадження Ізраїлем колективних форм покарання. Так, зокрема Блокада сектора Газа, введена Ізраїлем після приходу до влади ХАМАС у червні 2007 року, представляла собою колективну форму покарання цивільного населення. У доповіді наголошувалось, що Ізраїль продовжує практику хижацької розробки природних ресурсів окупованих територій, що ставить їх під загрозу. Крім того, через дискримінації у плані розподілу води, як і раніше у важких умовах знаходяться мешканці окупованих палестинських територій. Також у документі підкреслювалось, що нестійким є економічне зростання на окупованій палестинській території, хоча деяке пожвавлення економіки після її глибокого падіння за рахунок переважно діяльності, що не створює товари для торгівлі на зовнішніх ринках. Зберігався високий рівень безробіття, і як і раніше, велику тривогу викликали показники жебрацтва та відсутності продовольчої безпеки, особливо у Газі. Ізраїль продовжував розширення своїх поселень на окупованих Голанських висотах, у той час як сирійсько-арабське населення, як і

раніше, страждало від дискримінації й обмежень на доступ, включаючи експропріацію ресурсів для виняткового користування ізраїльськими поселенцями.

Виходячи з вищерозглянутого документа, необхідно зазначити досить плідну діяльність Палестини у складі ЕСКЗА, що здебіль-

шого була спрямована на привернення уваги світової спільноти до зловживань з боку Ізраїлю. Факти наведені в офіційних документах організації свідчать про поглиблення соціально-економічної скрути на окупованих палестинських територіях.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ПРОБЛЕМА ПЕРІОДИЗАЦІЇ ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ В УКРАЇНІ У ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Михайло Гончар

Новокаховський гуманітарний інститут ВМУРоЛ «Україна»
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри правознавства
Україна, 74900, Херсонська область, м. Нова Каховка, вул. Горького, 9Д
e-mail: m.honchar@gmail.com

У контексті дослідження процесів становлення та розвитку систем підготовки кваліфікованих робітників на українських землях у складі Російської імперії, важливого значення набуває питання визначення хронологічних меж та етапів їх розвитку. На думку Н. Гупана, під періодизацією потрібно розуміти логічне розмежування досліджуваного періоду у відповідності до якісної характеристики його стосовно самостійних окремих етапів. Такі ознаки мають відображати як загальні закономірності розвитку громадського життя, так і специфічні за своїм змістом, а також істотні моменти основних методів та форм генези проблеми та визначальних етапів її розвитку.

Одними з перших проблему періодизації розвитку професійно-технічної освіти розглянув авторський колектив науковців на чолі з С. Батишевим (1981 р.), який визначив три дорадянських періоди розвитку цього процесу: I період: початок XVIII – середина XIX століття. Поява перших професійних навчальних закладів і двох напрямів народної освіти – професійної та реальної. Зародження капіталістичних відносин; II період: середина XIX – 90-ті роки XIX століття. У цей час набули розвитку капіталістичні відносини, упроваджувались урядові реформи, активно відкривались професійно-технічні навчальні заклади, що набували спеціалізації. Однак, ще була відсутня система професійної освіти, навчальні заклади були різнотипними, багато з них розвивалися за індивідуальними статутами, державні органи не здійснювали управління ними; III період: 90-ті роки XIX століття – 1917 рік. Завершення переходу всіх основних галузей виробництва до великих форм господарювання. У зв'язку з цим, професійна освіта мала зорієнтуватися на підготовку фахівців для фабрик і заводів, великих агропромислових господарств, транспортної галузі тощо. Починається розробка методичних питань навчання, випускаються підручники, готуються викладачі для професійних навчальних закладів. Подібну періодизацію розвитку про-

фесійно-технічної освіти знаходимо у працях М. Кузьміна та А. Веселова.

Розлогу періодизацію розвитку нижчої професійної освіти запропонував Е. Дніпров (2011 р.), який виділив чотири етапи: I – XVIII століття; II – перша половина XIX століття; III – 60-ті – кінець 80-х років XIX століття; IV – 90-ті роки XIX століття – 1917 рік.

Зазначені хронологічні межі відповідають радянській концепції про те, що перші кроки з організованої професійної підготовки робітничих кадрів на теренах колишньої Російської імперії (до складу якої тривалий час входила більшість території сучасної України) були здійснені російським царем Петром I на початку XVIII століття. На його думку, протягом XVIII століття царським урядом вживалися поодинокі заходи щодо задоволення тимчасового попиту на кваліфіковану робочу силу у різних сферах економіки та господарства. У цей час виникають перші державні професійні навчальні заклади різних напрямів, які мали примітивний характер. Через відсутність дієвої державної освітньої політики та фінансової підтримки з боку уряду перші професійні навчальні заклади, у своїй більшості, припинили існування наприкінці XVIII століття.

Другий етап припав на першу половину XIX століття та був пов'язаний зі становленням професійної освіти у Росії. Вона характеризувалася трьома тенденціями: 1) створення перших спеціальних вищих навчальних закладів; 2) залучення загальноосвітніх навчальних закладів до вирішення професійних задач; 3) пасивне відношення уряду до створення власних середніх і нижчих професійних навчальних закладів й перекладання вирішення цих задач на громадськість.

Третій етап тривав з 60-х до кінця 80-х років XIX століття й характеризувався розгортанням «великих реформ», розвитком капіталістичних відносин, становленням і подальшою розбудовою середньої та нижчої професійної освіти. Четвертий етап: 90-ті роки –

1917 рік. У цей період набули динамічного розвитку різні напрями нижчої професійної освіти, розбудовувалась мережа навчальних закладів, удосконалювалась нормативно-правова база й організація навчально-виховного процесу, здійснювався пошук оптимальних форм підготовки кваліфікованих кадрів через заснування нових типів навчальних закладів, розвивався громадсько-педагогічний рух спеціалістів професійної освіти через проведення різноманітних з'їздів.

Аналіз досліджень, присвячених розвитку вітчизняної професійно-технічної освіти, засвідчує наявність двох провідних концепцій її періодизації: радянської та сучасної. Радянська – знайшла відображення у праці М. Пузанова та Г. Терещенко (1980 р.), які дійшли висновку, що дорадянський період історії української професійно-технічної освіти тривав з початку XIX століття й до жовтня 1917 року та не мав етапів або підетапів.

Сучасну періодизацію запропонував І. Лікарчук (1998 р.). На його думку, підвалини професійної освіти були закладені ще за часів Київської Русі. Саме за князювання Ярослава Мудрого при Софії Київській було засновано школу перекладачів і переписувачів книг, а його онука Анна Всеволодівна 1086 році відкрила при Андріївському монастирі у Києві спеціальну школу, де триста дівчат навчалися не лише письму, музиці, співу, а й художнім ремеслам. За часів українського середньовіччя та козацької доби набула поширення практика індивідуального учнівства у майстрів, яка (паралельно з системою навчання у нижчих професійних навчальних закладах) проіснувала до падіння царського режиму у 1917 році. Особливість цехового навчання XVI століття полягала у тому, що після закінчення учень мав скласти екзамени на звання «майстра» у присутності інших майстрів. Учень, який довів, що має необхідні вміння та знання ремесла, отримував особливе свідоцтво про те, що він може працювати на однакових засадах із майстрами.

Враховуючи вищезазначене, І. Лікарчук період із XI століття до 80-х років XIX століття назвав протоетапом історії нижчої професійної освіти в Україні. Професійно-технічну освіту, як систему підготовки робітничих кадрів у дорадянський період, він виділив у перший етап (кінець 80-х років XIX століття – 1920 рік). Аргументуючи свою думку, дослідник доводить, що майже до кінця XIX століття розвиток мережі ремісничої та сільськогос-

подарської освіти не набув масового характеру, а до розв'язання проблем підготовки кваліфікованих кадрів царський уряд серйозно звернувся лише на початку 70-х років XIX століття, здійснивши у цьому напрямі протягом наступних двадцяти років низку практичних заходів організаційно-нормативного й економічного характеру. Закінчення першого періоду в історії професійно-технічної освіти, за І. Лікарчуком, відбулося у 1920-му, а не в 1917 році, як це визначили М. Пузанов і Г. Терещенко, оскільки в умовах виснажливої громадянської війни та боротьби за українську державність розбудовувати систему підготовки робітничих кадрів було просто неможливо. Прийняття у березні – серпні 1920 року на Першій і Другій всеукраїнській нараді у справах народної освіти «Схеми народної освіти УСРР» кардинально змінило діючу модель і дало старт впровадженню української радянської моделі нижчої професійної освіти.

Іншої позиції щодо визначення верхньої межі дотримується В. Липинський, який вважає, що створення української радянської системи нижчої професійної освіти відбулося у серпні 1920 року на Другій нараді з питань освіти. На ній затвердили нову модель освіти, що відрізнялася від моделі, яку запропонували у березні 1920 року. Тим більше, що остання не отримала впровадження. Нова модель передбачала створення професійної школи, що разом зі спеціальністю давала загальну середню освіту. Після закінчення навчання у професійній школі випускники отримували можливість продовжити освіту у технікумах або інститутах.

До періодизації розвитку професійної освіти зверталися й інші дослідники. Так, аналізуючи процес становлення нижчої сільськогосподарської освіти, В. Малюга (2013 р.) виділив три періоди: I – від виникнення Російської імперії (1721 р.) до 80-х років XIX століття; II – період, коли діяли положення про середню (1878 р.) й нижчу (1883 р.) сільськогосподарську освіту, III – від прийняття положення про середню й нижчу сільськогосподарську освіту (1904 р.) до більшовицького перевороту 1917 року.

О. Кирьянова, розглядаючи процес становлення жіночої професійної освіти у Російській імперії, виділила три періоди: I – дореформений період; II – 60-90 роки XIX століття; III – кінець XIX століття – 1914 рік. У дореформений період (перша половина XIX ст.) виникли перші навчальні заклади для дівчат; у 60-90-х роках – професійні навчальні заклади для пі-

дготовки жінок-робітниць для промисловості, відбувалася спеціалізація навчальних закладів; наприкінці XIX – початку XX століття активно розбудовувалася мережа професійних навчальних закладів для дівчат.

Аналізуючи процес розвитку нижчої ремісничої освіти в Україні у досліджуваний період, С. Ситняківська визначила три етапи цього процесу: 1861–1888 роки – етап стихійного розвитку. На цьому етапі ремісничі навчальні заклади створювалися під впливом регіональних потреб, на кошти місцевих громад чи земств; нормативно-правове поле діяльності таких навчальних закладів тільки починало оформлюватися; єдиної системи професійно-технічної освіти ще не було, і ремісничі навчальні заклади слабко виокремлювалися як окрема ланка системи професійної освіти; ці заклади працювали за індивідуальними статутами, оскільки взірцевого загальнодержавного статуту ще не існувало; 1888–1905 роки – етап нормативно-правового оформлення. У цей період кількість ремісничих навчальних закладів значно зросла; ускладнилася їх структура; з'явилися перші нормативні акти, що безпосередньо регулювали діяльність ремісничих навчальних закладів, відділивши їх від інших промислових чи технічних навчальних

закладів; діяльність ремісничих училищ і шкіл стала регламентуватися внутрішніми статутами; розроблялися типові навчальні плани, програми; накопичувалася наукова педагогічна думка у галузі професійно-технічної освіти; 1905–1918 роки – етап громадської ініціативи. На цьому етапі значно виросла роль громадських організацій (спілок підприємців, купецьких зібрань, просвітницьких і благодійних товариств) у створенні та підтримці ремісничих навчальних закладів; відбувалося наростання ознак системності у розвитку ремісничої освіти у державі; проводилися з'їзди діячів у галузі ремісничої та технічної освіти, які регламентували зміст і специфіку діяльності ремісничих навчальних закладів.

Таким чином, можна констатувати, що у вітчизняній історіографії відсутнє єдине бачення періодизації систем підготовки кваліфікованих кадрів на українських землях у складі Російської імперії. У дорадянський і радянський період домінувала концепція, що формування система підготовки кваліфікованих робітників бере свій початок у XVIII столітті. Сучасні дослідження підіймають цю планку до XI століття.

ТРУДОВЕ ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ВІДБУДОВІ ПІДПРИЄМСТВ ПІВДНЯ УРСР (1944–1949 рр.)

Наталія Калкутіна

Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
к.і.н., доцент кафедри філософії освіти, теорії й методики суспільствознавчих предметів
Україна, 54001, м. Миколаїв, ву. Адміральська, 4
e-mail: frau.kalkutina@yandex.ua

Внаслідок німецької окупації більшість промислових районів Радянського Союзу виявились зруйнованими, а їх відбудова вимагала залучення величезних матеріальних, фінансових і людських ресурсів. А з огляду на чималі демографічні втрати та поріділий трудовий фонд країни, єдиним стабільним резервом робочої сили виявились багатотисячні контингенти іноземних військовополонених.

У перші повоєнні роки спецконтингент працював на підприємствах 37-ми союзних міністерств. Однак, більше 65% військовополонених та інтернованих зосереджувались на об'єктах 6-ти міністерств: вугільної та нафтової промисловості, будівництва підприємств

важкої індустрії й електростанцій, МЗС і МВС.

Масштабність відбудовчих робіт у Південній Україні визначила пріоритетність концентрації саме у цьому регіоні значних спецконтингентів. Аналіз галузей їх використання свідчить, що головними споживачами трудового ресурсу полонених стали підприємства суднобудівної та металургійної промисловості. Далі йшли підприємства машинобудівної галузі, енергетичні підприємства та великі будівельні організації, що відповідали за цивільне будівництво, відбудову портів і шляхів сполучення.

Питома вага військовополонених у загальній кількості робітників на підприємствах регіону становила від 50 до 80%. Жоден ве-

ликий промисловий чи будівельний проект не обходився без участі військовополонених та інтернованих, особливо кваліфікованих німецьких та австрійських, які були флагманами наукової й інженерної думки. Станом на травень 1945 р. на підприємствах Півдня УРСР працювало близько 38900 військовополонених із 555300, виділених для роботи союзним наркоматам, не рахуючи військовополонених, виділених наркоматам для допоміжних робіт.

Але, як і на решті території СРСР, через організаційні та матеріальні труднощі отримати прибуток від праці полонених вдалося не відразу. До середини 1945 р. витрати на утримання контингентів таборів значно перевищували відшкодування від їх трудовикористання, а військовий полон характеризувався масовою загибеллю бранців і постійною боротьбою за їх фізичне існування.

Упродовж усього періоду використання робочої сили військовополонених у Південній Україні, продуктивність їх праці залишалася на порядок нижчою за вільнонайманих робітників. Середнє виконання виробничих норм військовополоненими у 1946-1948 рр. становило 70-90%. Таким чином, плани радянського керівництва на спецфонд не виправдалися у повному обсязі. Не маючи переконливої мотивації, бранці радянських таборів, у переважній більшості, не погоджувалися віддавати рештки здоров'я, а інколи й життя, у боротьбі за світле економічне майбутнє країни-переможниці, до якої частина бранців продовжувала ставитися вкрай негативно. Тому

поширеними формами посильного опору трудовій експлуатації стали виробничий саботаж, псування обладнання, членування тощо, які вкупі з підвищеним травматизмом призводили до значних виробничих втрат.

Але маючи значну кількісну перевагу над трудовими резервами СРСР, саме військовополонені заповнили цю значну прогалину. Отже можна стверджувати, що праця колишніх військовослужбовців армій противника стала основоположною при відбудові ключових народногосподарських об'єктів. Та разом з тим, виробничі показники спецконтингенту могли б бути значно вищими. Маючи у своєму розпорядженні величезний ресурс робочої сили, Головне управління у справах військовополонених та інтернованих, разом з господарськими організаціями, які використовували працю військовополонених, виявились неспроможними ефективно цей ресурс використати. Робота з трудової експлуатації спецконтингентів велася через призму досвіду ГУТАБу. Погана організація праці, фальсифікація результатів виконаних полоненими виробничих завдань, зневага до спецконтингенту, тотальна халатність та елементарна незацікавленість адміністративних працівників гальмували відновлювальні роботи майже на всіх підприємствах регіону. І як не намагалися очільники НКВС (МВС) декларувати раціональне й ощадливе використання праці військовополонених, на практиці відношення до останніх було нерозсудливим, з яскраво вираженим споживацьким характером.

МАНІПУЛЯТИВНІ МЕХАНІЗМИ БІЛЬШОВИКІВ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СВЯТКОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 1920-х рр.

Юлія Матухно

Дніпровський національний університет імені О. Гончара

аспірант

Україна, 49010, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 72

e-mail: jmatukhn@ukr.net

Захопивши владу на більшій території сучасної України, більшовики розпочали активну трансформацію свідомості населення, використовуючи при цьому низку маніпулятивних технологій і методів. Практично всі 20-ті роки минулого століття в УСРР пройшли у тотальних змінах соціального життя переважної більшості прошарків радянських громадян. Звичайно, що це в особливій мірі стосу-

валося південних регіонів молодій республіці, які традиційно відзначалися національним, культурним і релігійним різноманіттям, а, крім того, останніми увійшли до складу більшовицької держави. Одним із інструментів формування людини нового типу комуністичний режим обрав святкову політику. Оскільки більшість періоду 1920-х рр. припало на реалізацію Кремлем нової економічної полі-

тики та коренізації (в УСРР – українізації), насаджування нових свят відбувалося поступово та мало більшою мірою маніпулятивний, а не насильницький характер.

Трактування маніпулятивних методів у контексті проблематики даного дослідження доцільно здійснювати у розрізі саме масових маніпуляцій. У сучасному суспільстві люди щодня змушені зустрічатися із численними прикладами маніпуляцій. Причому у цьому випадку, власне, характер маніпуляцій значно розширений, а для самих маніпуляторів є більш великі можливості.

Способи масових маніпуляцій у цьому випадку досить різні. Принципи маніпулювання у масах будуються на основі позиціонування одного із членів групи як лідера та на несвідомому підпорядкуванні інших учасників групи. Характер підпорядкування складається, виходячи з усталених історичних передумов устрою психіки. Приклади використання сугестивних методик маніпулювання над великими групами людей поряд зі своєю достатньо частою поширеністю демонструють також і допустимість подібного впливу, і його ефективність. При цьому в індивідів, що зібралися в яку-небудь масу, уже фактично немає способу уникнути маніпулювання собою, оскільки, перебуваючи у масі, індивіди мимоволі вже змушені підкорятися т.зв. «ефектам юрби». Таким чином, індивідуальність у цьому випадку не тільки недоречна, але й фактично зникає.

Безсумнівно маніпулятивні методи характерні для усіх недемократичних режимів. Винятком не став і більшовицький режим у перше десятиліття існування СРСР. Насамперед, це стосувалося його політики у сфері розвитку культури, невід'ємною складовою якої було встановлення й упорядкування свят. Як відомо, першим актом у сфері становлення нової радянської обрядовості стало опублікування у «Відомостях ВЦВК» (Москва) від 5 грудня 1918 р. переліку світських свят. Святкова політика швидко призводила до змін на побутовому рівні. Зокрема, в якості альтернативи традиційним православним «христинам» більшовики висунули «октябрини; на зміну церковним весільним обрядам приходять «червоні» комсомольські весілля, а замість нього вводяться так звані «червоні» похорони, на яких обов'язковим атрибутом були червоні прапори та гасла, а також червоні стрічки на вінках.

Серед невеликих, але досить поширених форм свят, популярності набувають вуличні

містерії. До участі у подібних ходах залучалася значна кількість людей, що, безумовно, сприяло формуванню нового ідеологічного простору та нової особистості у вказаному просторі. Масові святкові демонстрації, ходи та мітинги стали важливою складовою частиною радянських свят. У другій половині 1920-х рр. відбувається перенос емоційного сприйняття церковних свят на альтернативні радянські торжества. Наприклад, святкування Великодня у православних іноді збігалось зі святом 1 травня.

Повертаючись до питання маніпулятивного характеру радянської святкової політики, слід наголосити на тому, що святкування комуністичних торжеств мало на меті привернути увагу населення до нових понять – радянська влада, світова революція – і вкоренити їх у свідомості «трудящих мас». Якщо згадати вищезгадану особливість масового маніпулювання – створення маніпулятором певного конфлікту – то ця особливість у повній мірі співпадає з ідеологічною політикою більшовиків. Так, був сформований конфлікт – класова боротьба, а головною вимогою вирішення цього конфлікту могла бути тільки перемога «світової революції». У контексті святкової політики це виражалося у таких святах як 1 травня (День міжнародної солідарності трудящих) і 7 листопада (роковини жовтневого перевороту).

Оскільки на радянських масових святах (демонстраціях, гуляннях) завжди відбувалося колективне збудження, у результаті окремі індивіди ставали менш стійкими до певних впливів, тобто підвищувало схильність індивідів (і маси у цілому) до сугестивних впливів. Саме тому на масових радянських святах так заохочувалася «ейфорія трудящих мас» – оскільки це сприяло ефективності ідеологічної обробки населення комуністичними агітаторами. Святкові заходи, що проводилися на південних територіях України, відповідно до можливостей регіону, були спрямовані на зміну свідомості суспільства у певному напрямку. З одного боку, вони носили загальнодержавний, централізований характер (тобто були такими ж як і в інших губерніях та округах радянської України), а з іншого боку – характеризувалися власними специфічними рисами (наявність багатонаціонального населення, яке сповідувало різні релігії). Однак ці риси не виходили за рамки «святкового зразка», якими служили свята, що проходили у Києві. Більшовики, наприклад, мушили рахуватися зі строкатістю населення

південних територій України.

Впроваджувані більшовиками свята багато у чому суперечили традиціям південноукраїнських селян. Значна частина населення регіону була налаштована негативно до соціалістичних перетворень, оскільки старе у житті людей підтримувалося силою традиції та повсякденності. У своїх перетвореннях, особливо у рамках атеїстичної роботи, радянська держава спиралася на місцевий актив, як правило з числа молодих мешканців міст, містечок і селищ. Пізніше представники влади закликали комсомольців «уникати всякої образи почуттів віруючих», оскільки досвід антирелігійних розважальних заходів (наприклад, карнавалів) давав протилежні, негативні результати. Багато жителів регіону назвали його «знущальним підходом до віруючих». Тому пропонувалося викорінювати «релігійні забобони» поступово, шляхом атеїстичного виховання населення та поширення наукових знань. Утім подібний підхід був характерним саме для періоду середини – другої половини 1920-х рр., оскільки у наступне десятиліття радянська влада перейшла до жорстких репресій проти усіх церковних діячів, а державні релігійні свята, у т.ч. Різдво та Великдень, були скасовані.

Південь України упродовж 1920-х рр., як і багато інших регіонів національних республік СРСР, був зразком «дефіциту» радянської культури. Ця обставина, ймовірно, пригнічувала більшовиків, які бачили у ній відображення власної організаторської слабості й обмежених можливостей своєї влади на місцях. Тому ними ухвалювалися певні заходи, щоби ліквідувати цей дефіцит. Крім кампаній із ліквідації безграмотності, демонстрації кінофільмів і театральних спектаклів, вони намагалися охопити підвладну їм територію мережею стандартизованих культурних практик, до яких відносилося, у першу чергу, радянське свято. Це завдання у Південній Україні вирішувалося у 1920-і рр. вельми непросто. Спочатку всі сили нової влади були спрямовані на подолання катастрофічної продовольчої ситуації у регіоні (1921-1923 рр.), тому культурна політика знаходилася певною мірою на маргінесі. Організатори радянських свят усюди стикалися з фактично обмеженими можливостями. Це досить чітко видно на прикладі підготовки у південних округах УСРР до святкування 10-ї річниці жовтневої революції (1917-1927), де режим зазнавав труднощів з реалізацією своїх святкових планів і впровадженням нової святкової культури. Різного

роду дефіцити заважали проведенню святкових інсценівок пропагандистської держави, часом зриваючи їх.

Головні труднощі полягали у тому, як на практиці відзначити знаменну дату, розпропагандовану методистами центру та місцевою пресою. Перше десятиліття радянської влади планувалося, як відомо, як «парад наших успіхів». Тому, з одного боку, потрібні були самі успіхи, а з іншого – їх вражаюча демонстрація. Виконання обох цих завдань в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Запоріжжі й інших населених пунктах краю виявилось досить складним. Труднощі почалися вже з пошуку підходящих престижних об'єктів, що дозволяли показати південноукраїнські округи «на підйомі».

Зокрема, окремими структурами місцевого самоврядування на Одещині та Миколаївщині було прийняте рішення перетворити регіональні музеї і так звані «дома селянина» у репрезентативні символи регіонального розвитку. За допомогою музеїв, що, як і дома селянина, планувалося відкрити у всіх повітових містах, можна було продемонструвати історичний шлях розвитку та зафіксувати регіональні революційні події в експозиціях офіційних установ, а «дома селянина» повинні були послужити свідченням зв'язків окружних міст із аграрною «глибинкою». Водночас у більшості населених пунктів Півдня не встигали виконати намічене до ювілею. Незначні ресурси міських адміністрацій різко обмежили можливість реалізувати план у всій повноті.

Таким чином, більшовицька святкова політика у перше десятиліття після встановлення радянської диктатури в Україні безперечно була сукупністю маніпулятивних технологій, що застосовувалися з метою збільшення числа прихильників нової влади у різних верствах населення. Через відпочинок у зазначені дні громадяни радянської України повинні були зрозуміти, що ця влада принесла їм не тільки працю задля побудови соціалізму, але й святкування на честь нових ідей і героїв революції.

Нові радянські свята були елементом антирелігійної пропаганди комуністичного режиму, одним із головних завдань якого було насадження атеїзму та викорінення християнського світогляду підконтрольного населення. Особливо активно атеїстична політика реалізовувалася саме у 20-ті роки минулого століття та супроводжувалася поступовим витісненням релігійних свят із числа офіційних. Поступово позбавляючи церкву найваж-

ливіших інституціональних функцій – прерогатив реєстрації народження, смерті, здійснення церемонії одруження, більшовики вносили істотні зміни у традиційну систему організації державою соціокультурного життя населення.

Оскільки специфічними рисами Півдня України були мультикультурність і багатона-

ціональність, святкова політика більшовиків у цьому регіоні характеризувалася обережністю та поступальністю. Влада мусила враховувати наявність багатьох етнічних меншин (євреїв, німців, греків, татар, болгар та ін.) із власними національними та релігійними святами, які мали столітню і навіть тисячолітню історію.

СТВОРЕННЯ ІНСТИТУТІВ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ТА ЇХ ПОДАЛЬША ДІЯЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

Олена Морозан

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
викладач кафедри етнології та спеціальних історичних дисциплін
Навчально-наукового інституту історії, політології та права
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: elena.bz@gmail.com

В умовах складної політичної й економічної ситуації, яка склалася внаслідок подій 1917-1921 рр., одним з першочергових завдань, які постали перед урядом, було відновлення народного господарства та становлення нового суспільства, для чого були потрібні висококваліфіковані спеціалісти різних галузей, у першу чергу, освітньої: потреба у фахівцях-педагогах відчувалася завжди, а особливо гострою стала саме у цей час, коли більша частина населення була неписьменною, що ускладнювало процес відродження країни.

Почався процес реорганізації вищих учбових закладів: державні університети були реорганізовані в інститути народної освіти (далі – ІНО) з 4-річним строком навчання (1920 р). Інститути народної освіти склалися з двох факультетів – соціального виховання, професійної освіти та низки відділень. Їх цільовим призначенням була підготовка вчителів не тільки для загальноосвітньої школи, а й для професійних шкіл. Вони готували також викладачів іноземних мов, фізкультури, працівників бібліотек, дитячих позашкільних закладів. У 1922 році ІНО діяли у Харкові, Дніпропетровську, Чернігові, Ніжині, Глухові, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Вінниці, Одесі, Миколаєві, Кременчуці, Херсоні, Полтаві.

Набір до ІНО здійснювався в основному за рекомендаціями партійних, комсомольських і профспілкових організацій і за умови складання колоквиуму. Без екзаменів зараховувалися випускники педтехнікумів, вищих 3-

річних курсів, учительських інститутів та працівники народної освіти, які мали стаж педагогічної роботи не менше 4 років. Навчальні плани та програми інститутів у перші роки склалися на місцях. За підрахунками дослідників, у червні – липні 1921 року в Україні працювало 17 ІНО та 94 профшколи, 56 педкурсів, в яких навчалося понад 25 тис. осіб, а викладачами були 2443 особи. Навчальні плани та програми відповідали вимогам часу і ними передбачалося вивчення дисциплін, спрямованих на формування нового комуністичного світогляду та прищеплення ідеалів партії, зокрема у них були зазначені такі дисципліни, як «Історія наукового світогляду» та «Методологія наук». Навчальні плани та програми інститутів у перші роки склалися на місцях.

Дієву роль у підготовці студентів-педагогів відігравали робітничі факультети (робфаки), що забезпечували вступ робітників і селян до педагогічних навчальних закладів.

Поступово, до середини 1920-х рр., робітничі факультети працювали при всіх інститутах народної освіти республіки. Однак поганим продовжувало залишатися матеріальне забезпечення ІНО, не вистачало кваліфікованих викладачів, тож Народний комісаріат освіти скоротив деякі з них.

Головним завданням інститутів, відповідно до загальних положень їх статуту, затвердженого Управлінням вищих шкіл, мала стати підготовка робітників дошкільного, шкільного і позашкільного виховання. Їх ос-

новою стали Учительські інститути (Катеринослав, Житомир, Миколаїв, Херсон, Чернігів), об'єднані з історико-філологічними та фізико-математичними факультетами дореволюційних університетів, Вищими жіночими та Тимчасовими педагогічними курсами, Фребелівським інститутом (Київ, Одеса, Харків), або ж реорганізовані університеті, створені упродовж 1918-1919 років (Кам'янець-Подільський).

Говорячи про структуру вузів, слід відзначити, що вона створювалась кілька років, як то кажуть, методом «спроб і помилок». Початково передбачалося, що інститути мають складатися з чотирьох факультетів – дошкільної, шкільної, позашкільної освіти та трудових процесів. Однак, створити їх і розпочати нормальну роботу виявилось доволі складно. Причинами, на нашу думку, слід визначити, по-перше, брак відповідних спеціалістів; по-друге, вкрай обмежене фінансування навчальних закладів і, нарешті, невідповідність матеріальної бази створених вузів тим напрямам навчання, які декларувались. Через це восени 1920 року ІНО розпочали свою діяльність у скороченому варіанті – відповідно до місцевих умов були відкриті або ж тільки дошкільний, або ж дошкільний і шкільний факультети. У Харкові до них приєднався факультет політпросвіти, у Києві – лікарсько-педагогічний.

Правлінням інститутів дозволялось на власний розсуд у рамках факультетів створювати різноманітні відділи. Це швидко призвело до плутанини та суттєво ускладнило структуру закладів. Саме тому, вже за півроку була здійснена чергова реорганізація. У червні 1921 року запроваджувався поділ на два факультети: соціального виховання і професійної освіти. Тільки у Харківському ІНО залишався третій факультет – політичної освіти. У Катеринославському, Київському й Одеському інститутах створювались обидва факультети, в інших 9 інститутах – лише факультети соціального виховання. Такий поділ зберігся до початку 1930-х років – нового етапу в історії вищої школи УСРР.

Для ІНО встановлювався 4-річний термін навчання. Майбутні педагоги вивчали низку обов'язкових предметів, насамперед, ідеологічного спрямування: теорія держави і радянська Конституція, історичний матеріалізм, історія класової боротьби, а також історію культури та педагогіки. Паралельно відбувалось викладання спеціальних предметів

у відповідності зі створеними відділеннями. Невід'ємною частиною навчального процесу мала стати практика, яку студенти відбували у дошкільних і позашкільних установах, школах різних типів.

Очолила інститути Рада, що складалась із відповідальних працівників закладу, представників місцевого Губернського відділу народної освіти та студентів. До її компетенції належали питання навчальної, адміністративної та господарської діяльності. Для вирішення поточних справ Рада обирала Правління у складі Голови, секретаря Ради та завідуючих підрозділами інституту. Навчальні плани, методику викладання, кількість викладачів і студентів, різноманітні положення й інструкції, що регулювали внутрішнє життя інституту, затверджував спеціально створений при Наркоматі освіти УСРР Головний комітет професійно-технічної та спеціально-наукової освіти (Укрголовпрофос).

Через певний час після початку реформи губернські комітети професійної освіти провели огляди ІНО та відзначили неефективність колективного управління. Зокрема, зазначалось, що вирішення поточних господарських справ вимагає досвідченого керівника-адміністратора. Це стало однією з причин змін в організації керування інститутами. У червні 1921 року у вузах створювалось Правління, яке складалось із Ректора, двох проректорів, деканів факультетів, представників профспілки робітників освіти, Губернського відділу профосвіти та комуністичного осередку закладу. «Тимчасові положення про Вищі навчальні заклади України», видані у липні того ж року, роз'яснювали, що управління вузом поділяється на три складові. Першу представляли Ректор і політичний комісар, які відповідали за навчальну й адміністративно-господарську частину закладів, спільно видавали розпорядження, котрі регулювали внутрішній розпорядок інститутів. При цьому зауважувалось, що Ректор є відповідальним завідуючим інститутом, а комісар – відповідальним представником державної влади. Для координування роботи факультетів створювалось Бюро інституту у складі Ректора, комісара, проректора, заступника комісара, деканів факультетів. Третьою складовою були загальні збори, у роботі яких брали участь усі викладачі, технічні співробітники та представники студентів.

У липні 1921 року були оприлюднені нові положення про вищі навчальні заклади. Ни-

ми передбачалось, що зарахування до ІНО мають здійснювати спеціальні комісії у складі представників губернського комітету КП(б)У, відділів професійної освіти, військового відомства та комнезамів відповідно до так званої «розверстки». Останньою визначалась кількість студентів вузу, які представляли різні соціальні групи й організації: партійні, військові, профспілкові, комнезами. У межах розверстки згідно з класовими ознаками, що встановлювались радянською владою, до вузів приймали осіб, які завершили робочі факультети, мали виробничий, суспільно-політичний і професійний стаж. Робітники та селяни могли не завершувати ці підготовчі факультети – для них запроваджувався спеціальний «мінімум знань». Незважаючи на те, що правила прийому змінювались майже кожного року, переваги при зарахуванні надавались членам КП(б)У, особам, які мали високу виробничу кваліфікацію, демобілізованим червоноармійцям і членам комнезамів. Такий підхід критикувався не лише викладачами вузів, але й керівниками радянської республіки, наприклад, М. Скрипником. Було очевидним, що відсутність належної освітньої бази є суттєвою перешкодою для здобуття професійних знань. Як наслідок, робочі та селяни, не підготовлені для вищої школи, кидали навчання, а в інститутах залишалась «дрібна буржуазія», яка не могла стати справжньою основою пролетарської інтелігенції.

«Пролетаризації» вузів також мали сприяти так звані «чистки» студентів. На думку заступника наркома освіти УСРР Я. Ряппо, «комплектування через партію, профспілки, комнезами й інші громадські організації, а також регулярні перереєстрації призводять до радянзації вищої школи». Зазвичай вони відбувались протягом першого триместру кожного навчального року. Основна їх мета полягала у всебічному з'ясуванні соціального, партійного та продуктивного складу учнів і звільненні навчальних закладів від «малокорисних радянській владі» елементів. Так, протягом 1921 року з вузів України було відраховано близько 20% слухачів.

Як не дивно, незважаючи на таку урядову політику, однією з головних проблем ІНО тривалий час залишалось недостатньо акти-

вне залучення «пролетарського» елементу. Причин такої ситуації була декілька. Зазначимо найголовніші. По-перше, заробітна плата педагогів була відверто низькою. Природно, що основна маса бажаючих вступити до вузів прагнула потрапити у більш престижні індустріально-технічні або соціально-економічні інститути. Отримані професії у майбутньому могли забезпечити більш-менш нормальний рівень життя та кар'єрного зростання.

Кінець 1920-х рр. ознаменувався подальшою роботою по удосконаленню підготовки учителів: Секретаріат ЦК КП(б)У розглядав питання про виділення додаткових місць у вузах поза планом, про рознарядку на 1925-1926 навчальний рік, про організацію педагогічних курсів, наприклад, при Одеському інституті народної освіти по підготовці спеціалістів для Молдавської автономної республіки тощо. Така робота дала свої позитивні наслідки: щороку зростала кількість педагогів, поліпшувались їх матеріальні умови.

Таким чином, становлення інститутів народної освіти в УСРР було складовою частиною широкомасштабної реформи системи народної освіти. Воно проходило за надзвичайно складних економічних умов реконструкції народного господарства країни, що, у свою чергу, значною мірою обумовило особливості нових педагогічних інститутів. Так, протягом кількох років визначалась система керівництва й організації навчального процесу ІНО. Це було суттєвою перепорою на шляху налагодження нормального навчального процесу у вузах. Не сприяло цьому хронічна відсутність фінансів на необхідні адміністративно-господарські потреби та соціальне забезпечення студентів. Основне завдання, яке ставили перед собою керівники наркомату освіти УСРР у досліджуваній період – провести «пролетаризацію» вищої школи, використовуючи різні форми та методи. Основними маємо визнати зарахування відповідно до так званої «куріальної» системи та «перереєстрації» студентів. І хоча дана політика поступово призводила до бажаних результатів, у майбутньому це загрожувало призвести до зниження рівня професіоналізму радянських педагогів.

ПАТРІАРХ ЙОСИФ СЛІПІЙ – ВЕЛИКИЙ СИН УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Олег Огірко

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького
доцент кафедри філософії та педагогіки
Україна, 79010, м. Львів, вул. Пекарська, 50
e-mail: LOhirko@ukr.net

У статті розглядається постать духовного велетня українського народу Патріарха Йосифа Сліпого та його вклад у розбудову духовної освіти українського народу. У цьому році виповнилося 125-річчя від народження цього великого сина України.

Славетною постаттю Української Греко-Католицької Церкви був Патріарх Йосиф Сліпий, моттом (епіграф, гасло. – *Ред.*) якого були слова: «Per aspera ad astra» – «Через терни до зірок».

Відомий англійський філософ, математик і фізик Ісаак Ньютон свого часу висловився так: «Ми карлики, що стоїмо на плечах титанів». Такими духовними титанами українського народу в XX столітті були митрополити Андрей Шептицький, Іван Огієнко (Іларіон) і Патріарх Йосиф Сліпий, які жертвовно та самовіддано працювали для блага Церкви, України та народу.

Патріарх Йосиф Сліпий, Верховний Архiepіскоп, Кардинал і Митрополит (1944-1984), народився у селі Заздріст на Тернопільщині 17 лютого 1892 р. Він був науковцем, ісповідником віри та міжнародним захисником переслідуваних християн. Після завершення навчання у Львові, Інсбруку (Австрія), Римі та Парижі став професором і ректором (1928-1944) Львівської семінарії та Богословської академії.

Його докторська дисертація торкалася питання тринітарного богослов'я, а, зокрема, пневматології – вчення про Святого Духа, де він обґрунтовує Третю Особу Божу як співвіддих любові між Богом Отцем і Богом Сином.

У 1930 р. о. Йосиф став дійсним членом НТШ. Був плідним письменником, деякі з його праць нараховують двадцять томів. Редагував богословський журнал «Богословія». 11 квітня 1945 р. радянська влада заарештувала Архiepіскопа Йосифа. Він провів 18 років у сталінських тюрмах, таборах праці та на Сибіру, де завдяки залізній волі здобув ім'я безстрашного свідка віри. На заслання написав твір «Історія вселенської Церкви на Україні» у 5-ти томах. Після втручання папи Івана XXIII та Президента США Джона Кеннеді

його було звільнено у 1963 році для участі у II Ватиканському Соборі. Упродовж наступних двадцяти років Патріарх Йосиф намагався активізувати життя Української Греко-Католицької Церкви на Заході. Він заснував Український Католицький університет і збудував Церкву Святої Софії у Римі. На фасаді УКУ був зроблений напис: «Veritas et amor scientiae unit dispersos» – «Істина і любов науки збирає в розсіянні сущих». Філії УКУ були відкриті у Лондоні, у Буенос-Айресі в Аргентині, у Канаді та Сполучених Штатах Америки (Вашингтон, Чикаго, Філадельфія). Патріарх жив надією, що те, що руйнується на батьківщині, утримається за кордоном. Свою титанічну працю він присвятив організації духовної освіти у країнах поселення українців від Північної та Південної Америки до Австралії.

Помер Патріарх Йосиф Сліпий 7 вересня 1984 року. У 1992 році 27 серпня його останки перевезли до Львова, де вони, за участю понад мільйона вірних, були поховані у Соборі Святого Юра. Серед присутніх на перепохованні були Президент України – Леонід Кравчук і Патріарх УАПЦ – Мстислав Скрипник.

Патріарх Йосиф Сліпий – Патріарх нескорених. Він нагадує нам славу постать останнього гетьмана Запорізької Січі Петра Калнишевського. Патріарх Йосиф Сліпий у царині науки – український Тома Аквінський. Він наголошував, що «наука й віра є двома крилами людського духа». Патріарх навчав: «Вірити – значить у людському розумінні прийняти за правду те, що спирається на чужому свідоцтві, ...приймати за певну правду те, що об'явив Бог». «Щоб збудити акт віри є необхідна добра воля». «Існування Бога не є науково відкинене, отже не можна й відкидати віри або вважати її пережитим забобоном». «В науці є чинний розум, в вірі діє також розум, але просвічений надприродним об'явленням. Предметом науки є природні правди, а віри – об'явлені тайни». «Сам акт віри має аналогію в науці, яка приймає правду на основі чужого свідоцтва». «Конфлікти між вірою й наукою зумовлені тим, що або природне пізнання не є певне і правдиве, або друге з обсягу надпри-

родного не є об'явлене». «Аргументи існування Бога спираються на засадах причиновості й об'єктивності людського пізнання і на природі людини, а цього наука не змінить». «Наука мусить бути вільною від зовнішніх неоправданих чинників, як від держави, партії,... коли хоче досягнути свою ціль». «Віра не каже, що наука має вчити».

У своєму Заповіті Патріарх Йосиф писав: «Наука – це один з наріжних каменів – стовпів відродження і сили народу, а богословська наука – це євангельський заповіт Христа – «ідіть і навчайте всі народи...» (Мт. 28, 19). Наука є «остоею для Церкви в нашій народі», вона через свої наукові і виховні установи є «виховницею народу», бо через неї «одиниця стає тим багатіша, чим сильніше її опановує ідея, що обнімає небо і землю, час і вічність, історію і сучасність, серце і розум». «Роздумуючи над значенням і цінністю науки, в обличчі вічності, яка невідхильно наближається до мене, заповітую вам: «Полюбіть науку, плекайте і збагачуйте її своєю працею і своїм знанням, будьте її служителями! Здвигайте храми науки, вогнища духовної сили Церкви і народу, пам'ятаючи, що немислиме повне життя Церкви і народу без рідної науки. Наука – це їхнє дихання життя!».

Патріарх Йосиф активно працював у царині екуменізму. З 23 по 25 грудня 1936 р. він провів у Львові унійний з'їзд. Брав участь у Велеградських унійних конгресах. З червня 1976 р. видав пастирське послання «Про поєднання в Христі», наголошуючи, що у православній і католицькій Церквах немає суттєвої догматичної різниці, про що свідчать теологічні студії й історія. Він пропонував почати об'єднуючу акцію обох Церков від узгодження перекладів Святої Літургії та Богослужб, щоб молитися «одними устами і єдиним серцем», а також закликав до зближення з іншими християнськими згромадженнями від читання того самого Святого Письма, перекладеного з оригіналу. Патріарх закликав: «Дивімося на своє власне духовне добро, на спасіння наших душ – і тоді буде між нами єдність, в першу чергу на церковному полі, а опісля на національному й державному! Треба добро Церкви й народу ставити вище своєї марної особистої амбіції і своїх особистих чи гуртових користей!».

Патріарх Йосиф особливу увагу приділяв християнському вихованню, вважаючи, що саме виховання молоді – це правдивий вклад у розбудову вільної української держави з тисячолітніми християнськими традиціями. Ви-

ховання молоді на засадах християнської моралі є актуальним на даний час відродження української освітньої системи. Сьогоднішній шлях освіти: від homo sapiens до homo spiritus. Християнська педагогіка тісно пов'язана з релігією. Людство з'єднане з Богом, особливо тим, що Ісус Христос, Син Божий і Спаситель людства, став людиною. Навколо Нього створюється й весь час розростається «народ Божий», що зветься Церквою. Церква як соціальна інституція має завдання доводити людей до вічного щастя, сприяти мудрому й справедливому влаштуванню життя, допомагати виховувати добрих і чесних членів суспільства та вдосконалювати їхнє моральне життя. Святе Письмо (Біблію) справедливо називають Божою педагогікою.

Християнська система виховання, яка повертається у наші навчальні заклади, заснована Церквою на цінностях природного та надприродного пізнання, які гармонізують із наукою Святого Письма як своєрідною Божою педагогікою. Обов'язок навчальних закладів – допомогти молоді досягнути шлях до пізнання вічних Любові, Добра, Правди, Справедливості, Милосердя, до вивчення основ християнської моралі.

Християнське виховання розділяє духовне життя людини на три складові частини: мислення, чуттєвість і воля. Людина, як і весь світ, походить від Бога. Вона залежна від Бога та має суттєво важливі відносини з Ним. Людина складається з душі і тіла, із матерії та духу, із дочасного та вічного. Вона пізнає правду про себе, про світ і про Бога. Лише тоді, коли вона намагається зрозуміти, ким є, що становить її велич, а також велич інших людей і велич Творця, який усе створив на добро людини, то усвідомить себе як особу. Християнський принцип духовного виховання звучить: шукайте найперше Царства Божого, а все решту вам додасться (Мт. 6.33).

Християнське виховання є безперервною працею над формуванням душі та тіла людини для досягнення нею повної злуки з Богом. Метою християнського виховання є виявлення, формування та розвиток природних і надприродних задатків душі та тіла, до досягнення єдності життя людини з Божими законами. Християнське духовне виховання – це процес формування й розвитку духовного та фізичного потенціалу людини.

Принципами християнського виховання є наступні принципи: ненасилля; своєчасність; єдність педагогічних впливів; принцип особистості; антропологічний принцип (повага

людської гідності); невпинне піклування; відповідальність; любов; покоря; інтеріоризація (увнутрішнення); містагогія (променевий процес виховання).

Ісус Христос є найкращим взірцем для молоді. Його пізнаємо в Євангелії. Молодь часто зустрічає «ідеали», які їм не відповідають. Молодь хоче бачити викладачів послідовними та справедливими. Вона любить життя, рух, не любить інертних осіб. Вона керується у своїх вчинках сентиментальністю. Центром християнського виховання для неї є особа Ісуса Христа. Від наслідування Христа зростає нове життя. Чудовим прикладом для неї є зустріч і розмова Христа з молодим юнаком (Лк. 18, 18-30). У своїх пастирських проповідях Патріарх Сліпий часто приводив приклад цього юнака, який зберіг виконання Заповідей ще змалку, бо мав добре виховання у своїй родині.

На жаль, сучасна молодь вважає Бога не другом, а радше перешкодою, що стоїть на її життєвому шляху, а християнську релігію – застарілими ритуалами та самими заборонами. Молодь хоче «жити своїм життям», але обманює себе у здійсненні свого бажання. Молоді люди часто не живуть своїм життям, а вдовольняють вимоги своїх інстинктів, або незліченні фантазії своїх бажань, або попадають під вплив інших людей, на жаль, не завжди добрих.

Патріарх Сліпий був учасником XXI Вселенського (II Ватиканського) Собору, який проходив у Ватикані з 1962 по 1965 рр. Одною з декларацій цього Собору була декларація про християнське виховання, де сказано про важливість цього виховання у сучасному світі, в якому панує матеріалізм та лібералізм у державних структурах, а у сімейному й осо-

бистому житті людей – пермісивізм (заборонено забороняти), що зв'язаний з консумізмом (споживацтвом) і гедонізмом (наслодою).

Величезною заслугою Патріарха Йосифа є організація духовних навчальних закладів. З його іменем пов'язана діяльність духовної семінарії та Богословської академії у Львові, створення Українського католицького університету імені святого Климентія папи у Римі. Діяльність цих навчальних закладів стояла на рівні вимог часу і тих завдань, які розв'язувались нашим народом. Завдяки невтомним старанням Кардинала Й. Сліпого друкувалися богословські книги не тільки для студентів УКУ імені св. Климента у Римі, але й для майбутніх студентів України, такі як: молитовники, Новий Завіт, катехізми, книги о. Юліяна Катрія, ЧСВВ, о. Івана Ортинського, СДБ, о. Івана Шевціва, о. Ізидора Нагаєвського, які допомогли їм правильно розуміти та передавати іншим правди християнської віри, а також усвідомлювати, що наука та релігія не заперечують одна одну, а взаємно доповнюють і є немовби двома крилами людського життя.

Патріарх щиро вірив, що примара марксистсько-ленінської атеїстичної ідеології згине в Україні та знову відродиться релігійна освіта та патріотичне виховання. Він готував для неї кадри та духовно-освітні програми. Через п'ять років після його смерті крига скресла, відродилася УГКЦ, а з нею і вищі духовні навчальні заклади – семінарії, інститути, університети, розпочалась масова катехизація дітей, підготовка вчителів – катехитів, а згодом і викладання в Україні предмета «Християнська етика».

СТАН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У 1991-2004 рр. ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Лариса Полякова

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
к.і.н., доцент кафедри історії
e-mail: klioist@ukr.net

Антитерористична операція на сході України гостро поставила на порядок денний питання про стан Збройних Сил України, який виявився незадовільний і Україна була не готова до захисту території держави. Тому аналіз стану ЗСУ з моменту проголошення неза-

лежності України до теперішнього часу є актуальним у новітній історії України.

Після розпаду Радянського Союзу та проголошення у 1991 р. незалежності, Україна успадкувала одне з найбільш потужних угруповань військ в Європі, оснащене ядерною

зброєю та у цілому відносно сучасними, на 1991 р., зразками звичайного озброєння та військової техніки.

На території України, на той час, дислокувалися: 1 ракетна армія, 3 загальновійськові та 2 танкові армії, 1 армійський корпус, 4 повітряні армії, окрема армія Протиповітряної оборони (ППО) та Чорноморський флот.

Усього угруповання військ і сил нараховувало біля 780 тисяч чоловік особового складу, 6,5 тисячі танків, близько 7 тисяч бойових броньованих машин, до 1,5 тисячі бойових літаків, понад 350 кораблів і суден забезпечення, 1272 стратегічних ядерних боєголовок міжконтинентальних балістичних ракет і майже 2,5 тисячі одиниць тактичної ядерної зброї.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада України ухвалила рішення про взяття під свою юрисдикцію усіх розташованих на українському терені військових формувань Збройних сил колишнього СРСР, та про створення одного з ключових відомств – Міністерства оборони України. Так було створено Збройні Сили України (ЗСУ).

З моменту проголошення незалежності України розпочинається реформування всіх сфер життя у тому числі й ЗСУ. Були визначені етапи військового будівництва. На 1992-1996 рр. припадає й ядерне роззброєння. Це було важливою продекларованою історичною подією. Але історія ще дасть повну оцінку даним діям. На 1 червня 1996 р. на території України не залишилося жодного ядерного боєзаряду або боєприпасу.

З 1991 р. чисельність ЗС України значно скоротилися. Це обумовлюється як специфікою геостратегічного положення України, так і особливостями розвитку її внутрішніх політичних, ресурсно-економічних і соціальних секторів. Вітчизняна військова організація рознесена між собою у структурно-функціональному плані, були створені та розвиваються без належного взаємоузгодження на загальнодержавному рівні. Такий підхід не може бути ефективним. Це виражається у незбалансованості військової сфери України, її обмеженій здатності протидіяти викликам і загрозам воєнного характеру й економічній обтяжливості для країни.

Також було підписано низку документів, які вплинули на розвиток військових сил України.

- Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України». Була затверджена 2 липня 1993 р.

- Постанова Верховної Ради України «Про Воєнну доктрину України». Була за-

тверджена 19 жовтня 1993 р.

- Меморандум про гарантію безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум), підписаний 5 грудня 1994 р. лідерами України, США, Росії та Великобританії.

Вже у 1994 р. з листування між органами законодавчої та виконавчої влади ми спостерігаємо занепокоєння станом ЗСУ. Так Голова Верховної Ради України О. Мороз у листі Президенту України Л. Кучмі наголошував, що «формування та реалізація ядерної політики держави (внутрішньої та зовнішньої) взагалі, а у нинішніх умовах особливо, потребує максимальної узгодженості та координації зусиль законодавчої та виконавчої влади. У ВР нинішнього скликання питання ядерної політики знаходяться у віданні Постійної комісії з питань ядерної політики й ядерної безпеки» і просив дати доручення при розробці та прийнятті рішень виконавчої влади у зазначеній галузі координувати дії відповідних підрозділів, Адміністрації Президента й Уряду з Комісією ВР з питань ядерної політики й ядерної безпеки.

25 лютого 1999 р. Голова Верховної Ради України О. Ткаченко у своєму листі до Президента України Л. Кучми повідомляв про критичний стан фінансування Прикордонних військ України, який «є ненормальне і потенційно небезпечне. Не маємо права допустити зниження надійного захисту рубежів нашої держав».

Верховна Рада України Комітет з питань національної безпеки і оборони у листі Президенту України Л.Д. Кучмі наголошувала на критичному стані фінансування ЗСУ, що ставило під загрозу обороноздатність держави. У 1998 р. армія отримала 40,6% від визначеної необхідної потреби у коштах. У військах наростало незадоволення таким становищем, не кажучи вже про те, що фактично було припинено постачання Збройних Сил озброєннями, військ технікою, речовим довольством, а також фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт з оборонної тематики. Комітет зазначав, що ще гірше становище у прикордонників. Йшлося про реальну загрозу знищення обороноздатності країни. Лист був підписаний Головою комітету Г. Крючковим.

Таким чином, ситуація у ЗСУ з моменту проголошення незалежності України була критичною, вимагала реформування згідно новим внутрішнім політичним, ресурсно-

економічним і соціальним умовам існування держави. Серед причин такого стану ЗСУ на початковому етапі реформування визначають:

- відсутність системного підходу з боку владних структур держави. Всі новоутворені військові формування розвивалися окремо (у межах своїх міністерств і відомств), без належного узгодження на загальнодержавному рівні.
- незадовільне виконання основних за-

ходів будівництва Збройних Сил України було пов'язане з постійним зниженням у Державному бюджеті України, як загальної частки видатків на національну оборону взагалі, так і витрат на утримання Збройних Сил, закупівлю озброєння та військової техніки, проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт зокрема, що й простежується з листування представників законодавчої та виконавчої гілок державної влади.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ПОЛЬЩІ Й УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анастасія Прокопенко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Навчально-науковий інститут історії, політології та права
магістр історії
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: yfcnzgh@ukr.net

Українців і поляків одвіку поєднувала спільність етнічного походження, спорідненість мов, територіальна близькість, тривале перебування у складі однієї держави. Досвід більш як двадцяти років взаємодії між двома країнами в умовах державної незалежності та суверенітету є логічним продовженням попередніх контактів. Завдяки підписанню низки нових двосторонніх угод українсько-польське партнерство офіційно було визнане таким, що досягнуло стратегічного рівня. Сприяли цьому процесу вступ Республіки Польща до НАТО у березні 1999 р., а у 2004 р. – до Європейського союзу, та закріплення за нею ролі своєрідного провідника інтересів східноєвропейських держав на міжнародній арені.

2010 рік знову став переломним моментом у відносинах між даними країнами. Трагедія під Смоленськом і загибель президента Л. Качинського призвели до дострокових виборів глави Польської держави. Перемога Б. Комаровського супроводжувалася концентрацією влади по лінії «президент – прем'єр» у руках партії Громадянська Платформа. Новим главою української держави став В.Ф. Янукович. В обох країнах до влади прийшли прагматики, тому їх співпраця мала б стати більш прагматичною. Польська сторона заявила про намір і надалі розвивати співробітництво з Україною, але не стільки у рамках двостороннього ексклюзивного стратегічного партнерства, тим більше союзу, скільки у більш широкому контексті східної політики ЄС і Польщі: перш за все, у рамках «Східного партнерства». Політика по відношенню до України перебу-

вала приблизно у тому ж ряду, що і по відношенню до інших пострадянських держав. У Б. Комаровського склалися непогані відносини з В. Путіним і Д. Медведєвим, а також з канцлером Німеччини А. Меркель, а В. Януковичу потрібно було спробувати вписатися у трикутник Німеччина – Польща – Росія.

Незважаючи на те, що Україна багато зробила на шляху до євроінтеграції, В. Янукович заявив, що не готовий обговорювати членство України в ЄС, країна тепер сама обирає темпи та форми євроінтеграції у відповідності зі своїми інтересами. Така заява президента прозвучала на ялтинському саміті «Україна і світ: переосмислення перспектив», який відбувся у Криму 30 вересня – 3 жовтня 2010 р. Там же Віктор Янукович піддав критиці й умови ЄС для створення зони вільної торгівлі, що було другою метою України на європейському напрямку.

На Ялтинському саміті Б. Комаровський закликав представників ЄС не закривати Україні перспективи щодо євроінтеграції та пообіцяв усіляку підтримку зі свого боку. Президент Польщі також відмітив, що важливою справою для України є полегшення візового режиму з країнами ЄС. Зокрема, у цьому ж контексті він назвав важливою Угоду про малий прикордонний рух, підписану між Україною та Польщею 28 березня 2008 р., зазначивши, що кількість відмов у видачі польських віз громадянам України дуже незначна. Саму ж ялтинську зустріч можна назвати своєрідним комунікаційним майданчиком, де обговорювалися політичні, економічні стра-

тегії розвитку як України, так і Європи.

Визначаючи завдання для польської закордонної політики на 2013 р. Радослав Сікорський, голова польського зовнішньополітичного відомства, акцентував увагу на відносинах з Україною, він наголосив на важливості процесів геополітичного визначення Києва, українсько-польського історичного примирення, а також заявив про підтримку Варшавою європейського курсу України. Міністр звернув увагу на те, що у добу глобалізації та зростання ваги неєвропейських центрів впливу, Польщі самотужки важко було б впливати на міжнародну політику, відстоюючи свої інтереси. Водночас, у рамках ЄС і за умови поступового зростання власної економічної ваги, Польща набувала реальні важелі впливу на ситуацію у регіоні й у світі.

У відносинах із сусідами Сікорський традиційно згадав про добрі відносини з країнами «Вишеградської групи» (Чехія, Словаччина, Угорщина), координація зусиль між якими надає спільний позитивний ефект для кожної у рамках ЄС. Про Україну у своєму виступі міністр згадав двічі. Спочатку у контексті «Східного партнерства», підкреслюючи, що успіхом проекту Польща вважатиме підписання Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі ЄС з Україною та завершення переговорів з цього приводу з Грузією, Молдовою та Вірменією.

Вдруге Сікорський згадав Київ у контексті застереження, що Україна сьогодні стоїть на порозі епохального рішення. Сікорський однозначно дав зрозуміти, що вибір для Києва не є рівноцінним, оскільки з одного боку терезів є «сучасність і демократія» (ЄС), а з другого – «інша цивілізаційна модель» (Митний союз і Росія).

На Вільнінському саміті у листопаді 2013 р. Президент України В. Янукович відмовився підписати угоду про асоціацію України з ЄС. Він запропонував підтримати фор-

мати трьохсторонніх переговорів Україна – ЄС – Росія, чим зрадив український народ в угоду східному сусіду.

Так, польська зовнішня політика у 2013 р. сконцентрувалася на посиленні позиції країни у рамках ЄС та регіонального лідерства, зокрема у рамках «Вишеградської групи». Аргументами для цього мало бути стабільне зростання економіки країни з поступовим посиленням її обороноздатності.

Однак, вже згодом Польща змінила концепцію зовнішньої політики країни, через агресію РФ по відношенню до України. Новий глава зовнішньополітичного відомства республіки Польща Гжегош Стехіна вніс на розгляд Польського Сейму нову концепцію зовнішньої політики країни, де особлива увага виділялася взаємовідносинам з Російською Федерацією. «Ми не хочемо, щоб наша політика в адресу Росії зводилася до санкцій. Але, на жаль, разом з іншими країнами ЄС ми зараз не бачимо іншого шляху, щоб переконати Росію змінити курс своєї політики щодо України. Зростання ізоляціонізму й антизахідних настроїв, заперечення європейських цінностей – все це зводить стіну, що відокремлює Росію від Європи», – зазначив Стехіна.

Якщо зважати на оновлену стратегію національної безпеки, то Польща позиціонує себе, як країна, що бачить майбутнє лише у фарватері політики НАТО та ЄС. У свою чергу, офіційна Варшава бачить пріоритетними шляхами розвитку на міжнародній арені співпрацю з ЄС, НАТО та Москвою.

Після анексії півострову Крим і початком розхитування ситуації на Донбасі, Польща всіляко заохочує Україну до глибоких реформ, які є умовою інтеграції в ЄС та висловлює задоволення тим, що від декларацій Україна нарешті перейшла до конкретних дій, у тому числі – щодо прийняття законодавства відповідно до стандартів ЄС.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ПРАЦЮЮЧОЇ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Віра Ревенко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

старший викладач

Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24

e-mail: vera180684@mail.ua

Однією з помітних тенденцій сучасної історичної науки є звернення уваги дослідників до історії розвитку освітньої системи в

Україні. У сучасних умовах, коли у державі проводяться загальноосвітні реформи, вивчення практичного історико-педагогічного

VII АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ

досвіду минулого, дозволить виявити досягнення й уникнути помилок.

Велике значення у післявоєнний період приділялося освіті населення без відриву від виробництва у вечірніх школах робочої та сільської молоді, що було пов'язано з необхідністю у короткий термін не лише ліквідувати наслідки війни, але й різко збільшити промислове та сільськогосподарське виробництво.

Вже 6 липня 1944 р. виходить постанова уряду СРСР про організацію шкіл сільської молоді. Перші школи робітничої молоді організували у 1944-1945 рр. У ці роки у школах сільської молоді на Херсонщині навчалося 1600 осіб. У сільських районах Одеської області з 1 січня 1945 р. по 1 січня 1946 р. ліквідували неграмотність в організованих групах з 294 осіб, з них 116 жінок і 178 допризовників. По сільських районах області 1945-1946 рр. працювало 64 школи сільської молоді, з них 25 семирічних, в яких навчалось 1356 підлітків, 39 початкових шкіл, в яких навчалися 1244 підлітки. У 1946-1947 рр. у Миколаївській області працювало 10 шкіл сільської молоді та 12 окремих класів. Всього у районах області у вечірніх школах навчалось 590 молодих колгоспників і службовців.

Навчання сільської молоді проводилося без відриву від сільськогосподарських робіт і тому навчальний рік розпочинався 1 листопада 1944 р. і завершувався 1 травня 1945 р. Надалі урядам союзних республік надавалося право визначати початок і закінчення навчального року самостійно у межах шестимісячного строку навчання.

Школи організовувались у великих селах, у колгоспах, радгоспах і при машинно-тракторних станціях. Школи сільської молоді спочатку створювались як початкові, так і семирічні, а там, де не вистачало учнів для розгортання школи, створювались окремі 1-7 класи при школах загального навчання. У ході ліквідації малописьменності та здійснення закону про загальнообов'язкове навчання кількість початкових шкіл та окремих класів зменшувалась, а семирічних шкіл – зростала.

Основним з недоліків у роботі шкіл селянської молоді був великий відсів учнів. Основною причиною стала відсутність у низці підприємств нормальних умов, насамперед через затримками учнів на вечірніх роботах у радгоспах і колгоспах, і відсутністю освітлення у школі. Також у школах припинялося навчання з початком польових робіт.

Особливо гострою проблемою, яка діяла на повноцінне функціонування шкіл, було кад-

рове питання. Багато вчителів загинуло на війні, а підготовка педагогічних кадрів під час війни різко скоротилася. Тим часом, відновлення та розгортання мережі шкіл, здійснення Закону про загальне обов'язкове навчання вимагали різкого збільшення кількості учителів, підвищення рівня їхньої професійної підготовки. В Україні розгорнулася підготовка та перепідготовка вчительських кадрів. Виконком Миколаївської обласної ради організував п'ятимісячні курси на 360 чоловік учителів. Влітку 1951 року на курсах підвищення кваліфікації навчалися у Миколаївській області – 510 вчителів, в Одеській – 670, у Херсонській – 540 та 90 інспекторів по 30 чоловік з кожної області. Загальна кількість вчителів за 1947-1951 навчальні роки збільшилась на 20,51%, число вчителів з вищою педагогічною освітою збільшилось на 55,14%. Водночас різко зменшилось число вчителів, які не мали педагогічної освіти. Якщо у перший післявоєнний рік вчителів з середньою загальною освітою було 1583, то у 1950-1951 навчальному році – лише 23%. За цей же час число вчителів з незакінченою середньою освітою зменшилося до 40%.

У сільських шкіл робітничої молоді працювали вчителі масових шкіл у порядку сумісництва, але серед них спостерігалась велика плінність. Внаслідок цих і багатьох інших причин, знання учнів були на досить низькому рівні, особливо на курс попередніх класів і, як слідство, залишилися значно недовиконані навчальні плани шкіл сільської молоді.

Також необхідно відмітити, що у багатьох працях радянських істориків зазначається, що на кінець четвертої п'ятирічки вже було повністю ліквідовано неписьменність і малописьменність серед дорослого населення. Проте це не відповідало дійсності. Протягом 6 років після звільнення Миколаївської області, відповідно до звітів органів народної освіти, в області навчено 5,5 тис. чол., причому деякі райони щорічно, починаючи з 1948 р., у своїх звітах по суті стверджували, що ліквідація неписьменності у районах закінчена. Природно, що якби звітні дані об'єктивно були правдоподібні, то ліквідацію неписьменних давно закінчили, проте на 1 січня 1951 р. число неписьменних з сільського населення становило 0,023%. У 1950 р. в цілому по області за даними об'єктивно навчено неписьменних 1049 чол. і малограмотних 1823 чол. Навчання неграмотних і малограмотних проводилося головним чином у першій половині 1950 р., за цей період навчено неписьменних 960 чол. і малограмотних 1555 чол. А у другій полови-

ні 1950 р. навчено неписьменних тільки 89 чол., малограмотних 268 чол. План випуску неписьменних у 1950 р. виконаний тільки на 42,6%. Зовсім не виконаний план випуску в Арбузинському, Баштанському, Березнегуватському, Лисогірському, Новоодеському, Привільнянському районах. По Жовтневому району виконано план на 21,5%, по Вознесенському – 13,9%. План випуску малограмотних у цілому по області виконано на 96,9%. Винятково погано було організовано навчання неписьменних і малограмотних у Варварівському районі. Із загальної кількості 196 малограмотних у 1950 р. було охоплено навчанням 52 чол., з яких закінчили курс навчання 13 чол. Ще гірше перебувала справа з ліквідацією неписьменних: з 163 неписьменних закінчили курс навчання 7 чол. Облік і звітність з навчання неписьменних і малограмотних у системі народної освіти перебували у занедбаному стані та дані одержувані об'єктивно абсолютно не є достовірними. У багатьох районах області, а так само в об'єктивно, не знали повних даних про чисельність неписьменних і малограмотних. Низка завідувачів райвно стали на шлях приписок та обману держави, намагаючись прикрити цим самим свою бездіяльність і незадовільний стан роботи по ліквідації неписьменності та малограмотності. З 19 районів тільки у 4-х (Вознесенському, Володимирівському, Казанківському й ін.), дані підтверджувалися первинними документами; у 8 районах – тільки частково; у 7 – не підтверджувалися взагалі. Загалом в області було приписано за кількістю навчених неписьменних 527 чол., або 50,2%, малограмотних – 913 чол., або 50,0%.

На 1 січня 1951 р. сільськими радами Миколаївської області вираховано неписьменних 6738 осіб (вік 8-49 років), з них 5643 жінок, 1095 чоловіків. З 288 сільських рад 182

мали неписьменних 11 і більше осіб, 35 сільських рад – від 6 до 10 осіб, 37 – від 1 до 5 чоловік, і тільки 34 сільські ради не мали ні одного неписьменного. Найбільша кількість неписьменних було в Арбузинському (679 осіб), Широколанівському (396 чол.) районах, що складало 0,04% до числа населення у віці 8-49 років. На 1 січня 1951 р. з 575 обстежених сільських рад Одеської області виявили, що серед населення віком від 8 до 49 років, тільки у 26 не було неграмотних.

Наявність такого великого числа неписьменних пояснювалося перш за все тим, що органи народної освіти по суті не займалися ліквідацією неписьменності, їх не виявляли, обліку не вели, внаслідок чого плани навчання складалися занижені, облікових не навчали та представляли вищестоящим органам недостовірну інформацію.

Отже, у повоєнний період в українському селі проведена значна робота зі створення передумов для зростання освітнього рівня селянства. Однак масштабні негативні явища та недоліки в організації освітньої роботи суттєво знижували реальні результати. До того ж шкільна освіта у досліджуваний період знаходилася у безпосередньому підпорядкуванні від соціально-економічних і суспільно-політичних чинників, які диктували зміст і функціонування загальноосвітньої школи. Основними причинами незадовільного стану навчально-виховної роботи у багатьох школах були: залишкове фінансування, недостатнє зміцнення навчально-матеріальної бази, недостатня підготовленість певної частини вчителів до роботи у школі, недостатня кількість фахівців з вищою освітою. Однак, треба зауважити, що мережа сільських шкіл робітничої молоді невпинно розширювалась, а це дозволило охопити навчанням усі верстви населення.

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА ТА СУЧАСА ДЕРЖАВА УКРАЇНА: КРИЗА ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ І ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Михайло Федоренко

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
кандидат історичних наук, доцент
Україна, 54025, м. Миколаїв, проспект Героїв України, 9
e-mail: maf_ua@mail.ru

Століття початку Української національної революції та проголошення УНР, сучасний стан держави Україна, вимагає від кожного історика надати аналіз минулим і теперішнім

подіям, простежити проміж ними генетичний зв'язок і зробити відповідні висновки. Це надасть нам більш об'єктивно зрозуміти причини поразки УНР та її наслідки, і логіку роз-

витку сучасної України як держави за останні двадцять шість років її існування.

Знов аналізуючи спогади свідків та учасників минулих сторічних подій, таких як В. Винниченка, Д. Дорошенка, О. Гольденвейзера, А. Денікіна, А. Марголіна й інш., переглядаючи сучасних дослідників і використовуючи компаративістський аналіз, ми наочно бачимо діалектику історичного процесу при дослідженні історії УНР і розвитку сучасної України. Вражає схожість двох епох нашої історії, починаючи з початку утворення вказаних державних формувань.

Отримання незалежності Україною, як у 1917 так і в 1991 рр. стало можливим завдяки краху та розпаду двох імперій (Російської та СРСР). Це був виклик для українського народу та його політичної еліти. Але, українська еліта не була повною мірою готова до історичного виклику, як на початку, так і наприкінці ХХ ст. Грубі помилки внутрішньої та зовнішньої політики Центральної Ради, Гетьманського уряду та Директорії, президентів та урядів сучасної України, їх схожість вражає, а іноді лякає дослідників. Кожен прорахунок, кожна поразка, як столітньої давнини так і сьогодення є окремим дослідженням сучасних і майбутніх істориків. Але у даному випадку хотілось би коротко зосередитися на проблемі державної ідеології та політичних еліт УНР і сучасної України.

Як в 1917, так і в 1991 рр., українська політична еліта зіштовхнулася з проблемою державної ідеології. Але, по-перше, треба визначитися з самим терміном державна ідеологія. Сучасна політологічна й історична наука під державною ідеологією розуміють цілісну систематизовану сукупність ідей, цінностей та уявлень, в яких народ (нація) усвідомлює себе та своє положення у навколишній дійсності, виражає свої потреби й інтереси як єдиного цілого, визначає форми організації свого буття, формулює та виправдовує свої цілі й устремління. Як ми бачимо, основи державної ідеології визначаються безпосередньо народом, під час формування й утворення держави. Тобто народ є основним її суб'єктом і носієм. У той же час сам народ не у змозі чітко сформулювати свої прагнення у даному ідеологічному питанні і дана функція випадає на долю політичної еліти народу. Тому політична еліта, спираючись на народ і від його імені, розробляє та проголошує основні положення державної ідеології, які містяться у конституції, універсалах, деклараціях або політичних маніфестах, законах, державних символах.

Як не прикро, але українські політики в обох випадках не були готові до цього випробування. Достатньо згадати невизначеність Центральної Ради, на початку її діяльності, стосовно майбутнього України, як національної автономії у складі Росії, або самостійної держави з відповідним політичним, економічним і соціальним устроєм. Сама логіка проголошення всіх чотирьох універсалів підтверджує дану тезу. Тільки 20 листопада (за новим стилем) 1917 р. III Універсалом було проголошено УНР, і то як автономну складову Російської республіки, під впливом Жовтневої революції у Петрограді. А IV Універсал, від 22 січня 1918 р., про незалежність УНР, було прийнято унаслідок надзвичайної ситуації, що склалася у внутріполітичному житті та зовнішній агресії Радянської Росії. Центральна Рада часто не встигала за бурхливим розвитком політичних процесів того часу, втрачаючи політичну ініціативу, що приводило до катастрофічних наслідків. Так само це стосується гетьмана П. Скоропадського, його уряду та Директорії.

Щодо сучасної України, то пригадаємо горезвісний вислів прем'єр-міністра, а потім і Президента України, Леоніда Кучми: «...Скажіть, що Вам збудувати і я збудую...». Ця фраза наочно показує, що і сучасна українська політична еліта на початку державотворення не мала чіткого розуміння, якою повинна бути нова українська держава. Оголосивши Акт про Незалежність України 24 серпня 1991 р., Верховна Рада затверджує Конституцію України лише 28 червня 1996 р. Занадто довготривалий термін для формування, як основного закону держави, так і державної ідеології. Кім того, з 1996 по 2016 рр., конституцію було шість разів змінено та зроблено сім спроб щодо внесення змін до її тексту. Все це свідчить про розпливчасту уяву сталої концепції розвитку української держави та суспільства сьогоденішнього українського політикуму.

У даному разі необхідно задати питання: чому так сталося в обох випадках? На наш погляд, це пов'язано з рівнем зрілості українських політичних еліт і змістом їх політичних ідеологій. Сучасні вітчизняні історики та політологи звертають увагу на слабкість української політичної еліти, як на початку, так і наприкінці ХХ ст. Ця слабкість, з їх погляду, проявлялася в ідеалістичних, романтичних ілюзіях відносно українського майбутнього, обмеженості стратегічного мислення та його містечковості, слабкої організації, політичної

самозакоханості, стремління до власного збагачення, відсутності політичного досвіду та досвіду побудови держави і державного управління тощо.

Але не можна мати сумнівів відносно інтелектуальних здібностей діячів Центральної Ради, таких як М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Дорошенко, В. Науменко, Д. Антонович, С. Єфремов та інш. Так само стосовно Гетьмана П. Скоропадського, багатьох членів його уряду та складу Директорії. Безумовно це були освічені, інтелігентні люди. Щодо політичного корпусу сучасної України, то за період двадцятишестилітнього його існування у ньому перебували і високоморальні інтелектуали, як В. Чорновол і Л. Лук'яненко, так і видатний доктор економічних наук і «професор» В. Янукович, особисті водії олігархів, популярні співаки, молоді коханки та різного роду вишибали (даний приклад явно вказує на довготривалу кризу сучасної політичної еліти України). Але парадокс полягає у тому, що вказані вище недоліки були властиві як українським політикам початку, так і кінця ХХ ст. Відмінність поміж них пролягає лише у тому, що перші, будучи революційними романтиками, у більшості своїй не ставили перед собою мети власного збагачення, або не встигли за браком часу (прошу вибачення за цинізм). І якщо з політичними шахраями все зрозуміло, то чому видатні інтелектуали минулого та сучасності припустилися майже одних самих помилок? Чому вони наступали та продовжують наступати на одні граблі внутрішніх і зовнішніх викликів? На це питання не можна відповісти у даному абстракті, воно і досить потребує подальшого глибокого та всебічного дослідження. У той самий час можна певно стверджувати, що слабкість українських політичних еліт, яка проявилася в їх помилках і прорахунках, була обумовлена тривалою відсутністю української державності.

Після ліквідації Гетьманщини Український народ опинився у складі двох імперії і його національна еліта, яка формувалася у ХІХ ст., проходила свій шлях становлення у несприятливих умовах. Перший представницький політичний орган українців Галичини – Головна руська рада, була утворена у 1848 р. У 1890 р. засновується Русько-українська радикальна партія, на чолі з М. Павликом та І. Франко, а у 1899 р., на чолі з М. Ганкевичем засновано Українську соціал-демократичну партію й у тому ж році – Національно-демократичну партію, яку очолили Ю. Романчук, К. Левицький і М. Грушевський.

У підросійській Україні у 1900 р. було проголошено про створення Революційної української партії (РУП) у провід якої увійшли П. Андрієвський, Д. Антонович, Б. Камінський, Л. Мацієвич і М. Русов. У 1902 р. від РУП відокремлюється Народна українська партія (НУП) на чолі з М. Міхновським, яка єдина ставила питання боротьби за самостійну Україну. Таким чином, ми бачимо, що українська політична еліта, як в Україні у складі Російської імперії, так і в Галичині, напередодні революційних подій тільки починала своє становлення. Часто вони працювали в умовах підпілля, не мали чіткої організації, розпливчаті програмні положення, не досить чітку мету. Це ставило під питання життєздатності їх політичних ідеологій, як системи концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали та настрої людей, соціальних прошарків, нації та суспільства. По суті, можна стверджувати, що політична еліта України не була готова повною мірою до подій 1917-1920 рр.

Те ж саме стосується і сучасного українського політикуму. Квасідержавне формування УРСР у складі СРСР, не сприяло його розвитку, всі партії, крім комуністичної, було заборонено. КПУ була складовою частиною КППС, яка повністю виконувала вказівки з Москви. Тільки внаслідок Перебудови, оголошеної М. Горбачовим, в Україні розпочинається бурхливе політичне життя. Але діячі Народного руху України й інших новоутворених партій, не мали політичного досвіду, а їх політичні ідеології часто не находили відклику у більшій частині населення, яка була розгублена внаслідок краху СРСР і кардинальною зміною соціально-економічного та політичного життя. Даною ситуацією скористалися олігархічні структури, які по суті ліквідували молоді незалежні партії, замість яких утворили кишенькові партії на кшталт Партії Регіонів. Як наслідок, в Україні розразилася політична криза у вигляді Помаранчевої революції 2004 р. і Революції гідності 2013-2014 рр. По суті, Україна і на сьогодні на має класичних ідеологічних партій, замість них існують різного роду політичні утворення, які гуртуються навколо одного політика (Батьківщина, БПП, Народний фронт, Опозиційний блок, Радикальна партія Олега Ляшка й інш.), з метою обслуговування економічних і політичних інтересів окремих олігархічних структур.

Тому можна певно стверджувати, що політичні партії, які сьогодні існують, так само як

і їх попередники початку ХХ ст. перебувають у кризовому стані, що проявляється у неефективності реалізації їх політичних ідеологій у контексті ідеології державної. Сама по собі державна ідеологія є метою суспільства, яка, як було сказано вище, формується від імені народу його політичною елітою, представниками всіх політичних партій і суспільних організацій. Але наповнення державної ідеології, її реалізація, забезпечується безпосередньо політичною елітою, яка приймає участь у реалізації державної влади безпосередньо (будучи правлячою партією), або опосередковано, находячись в опозиції. Якщо політичні еліти перебувають у стані кризи, то вони не у змозі

сформулювати державну ідеологію та наповнити її дієвим змістом, яке відповідає очікуванням суспільства. У даному випадку це може закінчитись втратою державності, що відбулося у 1920 р.

Сьогоднішня криза політичних еліт і державної ідеології проявляється у втраті Криму, військових діях на Донбасі, внутрішніх чварах сучасних політиків, що ставить під загрозу існування держави Україна й українського суспільства та його ідентичності. Завдання історичної науки полягає у попередженні українського суспільства та політичної еліти про можливі катастрофічні наслідки, і наданні рекомендації про вихід з цього становища.

СУЧАСНІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ ІСЛАМСЬКІ РУХИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Олег Ярош

Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України
кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
Україна, 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
e-mail: o.yarosh@gmail.com

Сьогодні в Україні іслам представлений різноманітними релігійними об'єднаннями, громадськими організаціями, автономними громадами, які об'єднують представників національних меншин, мусульманських етнічних діаспор, а також певну кількість українців навернених на іслам. Незважаючи на історичну присутність ісламу на українських землях, ми розглядаємо його, насамперед, як сучасний феномен, пов'язаний із подоланням примусового секуляризму та запровадженням свободи віросповідання в Україні після здобуття незалежності у 1991 р. Іслам в Україні сьогодні являє собою певний конгломерат локальних мусульманських спільнот, утворених на основі етнічних груп, або транснаціональними ісламськими транснаціональними рухами.

Транснаціональні ісламські мережі мають величезний вплив на формування мусульманських громад в Україні. Такі мережі представляють собою міцно пов'язані одна з одною групи на локальному рівні, які поєднані через більш слабкі зв'язки з іншими групами на транснаціональному рівні. За Анною Мюнстер, ми можемо розглядати їх як «безмасштабні мережі» пов'язаних між собою вузлів, де деякі з них виступають в якості своєрідних «хабів», які акумулюють більше зв'язків, ніж інші.

Ці мережі складаються з транснаціональних спільнот, які, як пише Стефано Аллієві, утворюють, свого роду «проміжний простір», що зв'язує суспільства мусульманських країн і діаспори. Вони допомагають «формувати громади» шляхом «створення форм ідентичності і лояльності, які одночасно є внутрішніми і транснаціональними», забезпечуючи моделі для соціально-культурної адаптації громад у «ситуації меншини», у той же час допомагаючи підтримувати контакти з країнами походження. Йорген Нільсен стверджує, що «фрагментація традиційних соціальних мереж (у західному середовищі. – Автор), відкриває простір для впливу таких рухів, простір, який було важко здобути раніше». Цю тезу також можна віднести певною мірою і до України, де мусульманські громади й інституції створювалися, головним чином, завдяки транснаціональним ісламським рухам, за майже повної відсутності інших організованих форм мусульманського релігійного життя на початку 1990-х рр.

Основні ісламські мережі, представлені в Україні і, зокрема, на Півдні, це:

- Ісламська мережа суфійської орієнтації «аль-Ахбаш», представлена в Україні «Духовним управлінням мусульман України» (ДУМУ) під проводом Ахмеда Таміма;
- Всеукраїнська асоціація громадських

організацій «Альрайд», яка тісно пов'язана із «Федерацією ісламських організацій в Європі» (ФІОЄ), що, у свою чергу, представляє ісламську релігійно-політичну мережу «Брати мусульмани» (Іхван аль-муслімін) у Європі;

- Автономні саляфітські громади, деякі з яких останнім часом почали утворювати об'єднані інституції, такі як «Асоціація Мусульман України» (АМУ), яку очолює Єлімдар Хайруллаєв і «Духовне управління мусульман Криму» на материковій частині України (муфтії Айдер Рустамов), які переважно об'єднують кримських татар, що належать до саляфітської течії в ісламі та були змушені залишити Крим після його анексії Російською Федерацією у 2014 р.

Всі ці мережі демонструють присутність і активність на Півдні України. Також відносини між цими мережами в Україні є доволі напруженими, якщо не сказати ворожими, та відображають їх історичне суперництво на Близькому Сході.

Організація «Асоціація ісламських благодійних проєктів», відома як «аль-Ахбаш» або «хабашіа» була заснована у 1983 р. у Лівані послідовниками відомого ефіопського мусульманського вченого Абдаллаха аль-Харарі аль-Хабаші (1910-2008). Він був муфтієм у регіоні Харар, населеному плем'ям Оромо. Після вигнання з Ефіопії у 1947 р., шейх Абдаллах продовжив навчання у шейхів тарикатів ріфайа і кадірїа в Єрусалимі та Дамаску, а у 1950 р. оселився у Бейруті, де місцева філія університету аль-Азхар визнала його шейхом. Штаб-квартирою організації стала мечеть у районі Бейрута Бурдж Абі Хайдар. Пізніше хабашіа набула поширення у Західному Бейруті, Тріполі й інших містах Лівану. Відмінною рисою ідеології хабашіа є звинувачення у невірстві на адресу саляфітів, а також гостра критика «Братів мусульман» і «Хізб ут-Тахрір».

Громади хабашіа поширені, щонайменше, у 15 країнах Західної Європи та США. Одна з найбільших громад хабашіа Західної Європи розташована у Франції, і її центр знаходиться у Монпельє. Вона була створена 1991 р. Абдель Нассером Тамімом, братом Ахмеда Таміма, голови ДУМУ.

Найбільша громада хабашіа у країнах Центральної Євразії існує в Україні, де її прихильниками у 1993 р. була створена одна з провідних офіційних мусульманських організацій країни – Духовне управління мусульман України (ДУМУ), як незалежний муфтіят. Сьогодні ДУМУ контролює 111 громад

або 9,1% від загального числа мусульманських громад України (включно з Кримом). Найбільша їх кількість – 57 зосереджена у Херсонській області. Також громади ДУМУ знаходяться в Одесі та Миколаєві.

У 1994 р. ДУМУ відкрило мечеть «ар-Рахма» в Одесі, а її імамом став ліванець Хуссам Усман. Місцеві мешканці називають мечеть «чеченська», тому що її відвідують багато мігрантів з республік Північного Кавказу, які належать до шафіїтського мазхабу, якого дотримуються послідовники хабашіа з Близького Сходу. Спільнота в основному займається релігійними справами і не є активною у публічній сфері.

Перейдемо до організації «Альрайд», пов'язаної з ФІОЄ. Вона була заснована у 1989 р. у Франції групою політичних біженців і студентів, її першим очільником став марокканський активіст Хакіб бен Маклуф. Спочатку вона об'єднувала 19 організацій пов'язаних з «Братами Мусульманами». Пізніше до її складу увійшли понад 500 мусульманських організацій та об'єднань Європи, створених активістами «Братів Мусульман», майже половина з них існує на території Франції. Сьогодні місцеві відділення «Федерації» діють у 28 країнах Європи.

«Федерацією» були засновані авторитетні ісламські європейські органи – «Європейський інститут наук про людину» (Париж), який готує імамів і вчителів релігії і налічує 300 студентів, а також «Європейська рада фетв і досліджень» (Дублін). Вищий релігійним авторитетом «Федерації» є шейх Юсуф Кардаві.

У Східній Європі організація, пов'язана з ФІОЄ, найбільш активно діє в Україні. У 1997 р. у країні була створена асоціація мусульманських громадських організацій «Ар-райд» (авангард), яка об'єднала мусульманський центри у чотири містах, створених арабськими студентами, котрі навчалися у вузах України. У 2007 р асоціація отримала статус всеукраїнської та була перейменована в «Альрайд». До її складу сьогодні входять 14 мусульманських організацій у 10 містах України, де відкриті Ісламські культурні центри, що займаються викладанням арабської мови та культури.

Перша організована мусульманська громада в Одесі, що з'явився у 1992 р. була створена місцевими татарами та студентами з арабських країн. Одним з перших імамів був Бассіл Марееї, який очолював «Альрайд» у 2011-2016 рр. (у грудні 2016 р. головою Асо-

ціяції було обрано Сейрана Аріфова, який до 2014 р. очолював школу хафізів (читців Корану) у Сімферополі). У цей час у місцевих ВНЗ навчалося багато студентів з арабських країн, деякі з них були активістами лівацьких організацій, у той час як інші виступали в якості емісарів ісламських мереж.

У 1996 р. в Одесі було створено ісламську організацію та громаду «Аль-Масар». З самого початку вона розгорнула активну релігійну, освітню та соціальну діяльність у середовищі арабської діаспори в Одесі, а також намагалася представити себе ширшій громадськості як носіїв «поміркованого» та «сучасного» ісламу. У 1997 р. «Аль-Масар» разом з мусульманськими організаціями у Харкові, Києві та Донецьку започаткували «Аррайд».

У 2011 р. імам «Аль-Масар» був обраний уродженець Йорданії шейх Імад Абу ар-Рубб. Він є одним з найбільш авторитетних мусульманських вчених в Україні, членом «Міжнародного союзу мусульманських учених» (МСМУ) під головуванням шейха Юсуфа аль-Карадаві у Катарі та «Європейської асамблеї мусульманських імамів і духовних лідерів» на чолі з шейхом Ванісом Аль-Мабруком. За часів свого перебування в Одесі шейх Імад багато зробив для консолідації та порозуміння між місцевими мусульманськими громадами. Якщо у Києві ДУМУ та «Альрайд» фактично не підтримують контактів і демонструють негативне ставлення одне до одного, то в Одесі за ініціативи шейха Імада було започатковано регулярні зустрічі представників різних мусульманських громад та організацій, у тому числі і ДУМУ. У серпні 2012 р. в одеському Палаці Спорту відбулося спільне святкування Ід Аль-Адха (Свята Жертвопринесення), організоване «Аль-Масаром» і місцевою громадою ДУМУ, в якому взяли участь близько 1000 осіб. У 2014 р. шейх Імад залишив Одесу й імам «Аль-Масар» було обрано Білала Хамзе.

Сьогодні у мусульманських країнах, а також у середовищі мусульманських діаспор і серед ново навернених мусульман у країнах Заходу набула поширення ісламська течія, відома як «саяфія». Дослідники характеризують цю течію як «неофундаменталістську», а у полемічній літературі її послідовників також називають «ваххабіти», по імені Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба (1703-1792).

Поширена самоназва даної течії – «саяфія» – викликає гостру полеміку серед мусульман. Мусульманські вчені традиційно

відносять термін «ас-саяф ас-саліхун» (праведні попередники) до сподвижників Пророка, послідовників сподвижників (табіін), і, нарешті, послідовників (табіу-табіін). Тому, на їхню думку, використання терміну «саяфія» по відношенню до сучасної течії не є коректним.

На даний час так звана «саяфія» представляє собою течію в ісламі, прихильники якої закликають орієнтуватися на «манхадж» праведних попередників. Манхадж включає у себе віровчення (акида), право (фікх) і моральність (ахляк). При цьому вони піддають гострій критиці інші течії ісламу, у тому числі послідовників основних історичних правових шкіл (мазхабів), відмовляючи їм у праві називатися послідовниками саяфів і називаючи їх прихильниками «хізбії» (сектантства, того, що суперечить ісламу саяфів). Таким чином, дана течія визначає свою релігійну ідентичність негативним способом, через критику та заперечення інших шкіл.

У 1990-ті рр. процес інституціоналізації ісламу в Україні супроводжувався значною активністю мусульманських благодійних організацій, головним чином, з Саудівської Аравії. Їхня діяльність, у свою чергу, у значній мірі сприяла поширенню так званої «саяфітської» течії у мусульманській спільноті України. Поширенню «саяфізму» також у значній мірі сприяли студенти, які навчались в ісламських навчальних закладах Саудівської Аравії, зокрема в Ісламському університеті Медіни й Ісламському університеті Ер-Ріада.

До 2014 р. у Криму діяла низка автономних «саяфітських» джамаатів (громад), за різними оцінками, їхня чисельність становила від кількох сотень до тисячі. Яскравим представником цього напрямку є відомий проповідник Арсен Джалілов (Абу Ях'я Кримський), імам мечеті у Сімферопольському районі Мар'їно, що також виступав з російськомовними лекціями про іслам у програмі «Ключ щастя» на кримськотатарському каналі АТР. Він навчався у Кувейті у шейха Валіда бін Сайфа ан-Насра, учня Наср ад-Діна аль-Албані (1914-1999), а також в ОАЕ.

В Одесі кілька років існувала «саяфітська» громада «Прямий шлях», філія якої знаходилася у Харкові. Громада займалася поширенням мусульманської літератури, головним чином, «саяфітських» авторів, організовувала семінари, в яких брали участь проповідники з-за кордону. Керували організа-

цією вихідці з Єгипту Ода Халед і сирієць Масрі Мохаммад. Значну частину членів громади становили новонавернені мусульмани. У березні 2012 р. СБУ провела обшуки у молитовному домі громади та квартирах її лідерів, а самі лідери були затримані. При цьому, ЗМІ поширили інформацію про нібито знайдену під час обшуку вибухівку. У свою чергу, обвинувачені стверджували, що вибухівке їм підкинули самі спецслужби. Громаду часто відвідував з лекціями Абу Ях'я Кримський і у нього також пройшли обшуки.

4 травня 2012 р. окружний адмінсуд Одеської області задовольнив позов прокуратури Одеси, яка наполягала на примусовому розпуску організації «Прямий шлях». Організації інкримінували поширення літератури, в якій містилися заклики до релігійної ворожнечі та ненависті. Зокрема, мова йшла про книгу Абдуль Азіза ар-Раййіса «Порушення єдиногобожжя», в якій міститься роз'яснення принципу «аль-валя ва аль-бара» (дружба і непричетність), тобто любові до мусульман і відсторонення від не мусульман.

Після анексії Криму більшість «саяфітів» покинули півострів, побоюючись переслідувань з боку російських силовиків. Частина з них осіла у Вінницькій, Чернігівській областях і Києві. Першим офіційним об'єднанням мусульман, багато з яких дотримуються «саяфітського» напрямку, стала Асоціація мусульман України (АМУ), заснована у 2014 р. у Києві біженцями з Криму. Асоціацією керує Елімдар Хайруллаєв, випускник Ісламського університету в Ер-Ріяді. Організація складається з приблизно 30 членів, переважно кримських татар. П'ятничні молитви відвідує близько 70 осіб, включаючи новонавернених мусульман.

Також у листопаді 2016 р. представники 14 кримськотатарських релігійних громад утворили «Духовне управління мусульман

Криму» на материковій частині України, яке очолив Айдер Рустамов, заступник голови АМУ, а головою «Ради улемів», вищого колегіального органу, став Елімдар Хайруллаєв. Водночас, у передбачені законодавством три місяці з моменту подання документів, які минули 9 березня 2017 року, муфтіят не був зареєстрований, а Департамент у справах національностей і релігій Міністерства культури України відправив його статут на доопрацювання. Офіційна позиція Департаменту полягає у тому, що у держреєстрі не може бути двох організацій з однією назвою, оскільки назва нового муфтіяту повторює назву «Духовного управління мусульман Криму» (ДУМК) з центром у Сімферополі, яке очолює Еміралі Аблаєв. Неофіційно також йдеться про те, що у статуті не відображена історична приналежність кримських татар до ханафітського мазхабу.

Отже, процеси поширення та різноманітності мусульманських громад і організацій в Україні і, зокрема, на Півдні, загалом відповідає ситуації в інших країнах Європи, де мусульмани перебувають у меншості і де корінні мусульманські меншини або взагалі відсутні, або є доволі нечисельними.

Поширенню транснаціональних ісламських організацій в Україні сприяє інклюзивна політика держави щодо релігійних громад. Попри побоювання, що надмірна відкритість української держави щодо цих організацій сприятиме зростанню радикалізму та релігійного екстремізму у мусульманському середовищі України, ми вбачаємо у цьому позитивний момент, оскільки, по-перше, ці організації є доволі ефективними у сфері налагодження контактів з мусульманськими країнами, а, по-друге, будучи зацікавленими у збереженні релігійної свободи в Україні, вони самі можуть виступити дійовим інструментом боротьби проти радикальних впливів.

**ЕТНОЛОГІЯ.
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО**

**КАНФЕСІЙНЫЯ АДНОСІНЫ НА БЕЛАРУСКІХ І ЎКРАЇНСКІХ ЗЕМЛЯХ У XVI-XVII ст.
У ПРАЦАХ БЕЛАРУСКІХ ГІСТОРЫКАЎ У 10-20-я гг. XX ст.**

Алена Барсук

Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Рэспубліка Беларусь, 247760, г. Мазыр, вул. Студэнцкая, 28
e-mail: elenabarsuk@yandex.by

Пачатак XX ст. вызначаецца фарміраваннем беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі, выданнем першых абагульняючых сістэматызаваных прац па гісторыі Беларусі. Значную ўвагу вывучэнню канфесійных адносін на беларускіх і ўкраінскіх землях у складзе Рэчы Паспалітай надавалі Вацлаў Ластоўскі, Усевалад Ігнатаўскі, Уладзімір Пічэта.

Праца актыўнага ўдзельніка беларускага нацыянальнага руху, грамадска-палітычнага дзеяча В. Ластоўскага «Кароткая гісторыя Беларусі», якая была першым выданнем пра Беларусь для беларусаў на беларускай мове, выйшла ў свет у 1910 г. у Вільні. На думку В. Ластоўскага, канфесійныя адносіны на беларускіх і ўкраінскіх землях у складзе Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай адыгралі значную ролю ў вызначэнні нацыянальнай ідэнтычнасці, і ўвогуле, у грамадска-палітычным жыцці дзяржавы. Ён адзначаў моцны ўплыў Рэфармацыі на грамадска-палітычную думку Вялікага княства Літоўскага, якая «парушыла ўсе грамадства і зрабіла поўны пераварот у думках і поглядах», мела асветніцкае значэнне, але, разам з тым, прынесла шмат шкоды.

Гісторык лічыў, што думка пра рэлігійную ўнію «вырасла на глебе бясконцых сварак за веру»: у праваслаўнай царкве адбывалася барацьба паміж брацтвамі і вышэйшым духавенствам за ўплыў у грамадстве, брацтвы заглядалі ў прыватнае жыццё ўладыкаў, публічна выказвалі іх загану, пісалі даносы патрыярху. У справе пашырэння ўніі Ластоўскі вызначаў два накірункі: іерархічны і нацыянальны. Прадстаўнікі першага, вышэйшае духавенства жадалі атрымаць незалежнасць ад свецкіх уладаў і дасягнення асабістай карысці. Прадстаўнікі другога ў асобе князя Канстанціна Астрожскага імкнуліся стварыць моцную нацыянальную царкву.

Аўтар «Кароткай гісторыі Беларусі» разглядаў абарону праваслаўя як народную справу. Меркаванні іезуітаў стварыць унію як пераходную ступень з праваслаўя ў каталіцтва

выклікалі апазіцыю з боку Астрожскага і народа, што абумовіла немагчымасць правядзення супольнага Сабору ў Бярэсці ў 1596 г. і, у сваю чаргу, акрэсліла раскол праваслаўнай царквы. Праваслаўныя страцілі іерархію, але з дапамогай брацтваў пачаўся народны рух, які ўзняў грамадства на «небывалую маральную і культурную вышыню». Дзякуючы іезуіцкай адукацыі, шляхта «пакідае беларускае, забывае аб справе нацыянальнай, зліваецца з польскай». На варце нацыянальнай справы засталіся толькі «худыя і няслаўныя» з шляхты, якія аднак мелі права «veto», таму Сойм не мог прыняць пастанову супраць праваслаўя.

Ластоўскі зрабіў важную выснову, што калі быў «здзек» (дыскрымінацыя праваслаўных), так «з пазіцыі сілы, а не права». Берасцейская ўнія адбылася пры поўным разладзе ў грамадстве і не мела нічога «супольнага з нацыянальнай справай», не абавязалася на нацыянальныя жаданні, што было вялікай памылкай, прывяло да казацкіх войнаў у XVII ст. Беларускае духавенства, падзеленае на варожыя станы, вяло паміж сабой «нешта падобнае на вайну»: адны адбіралі ў другіх царквы і маёмасць і наадварот. У гэтым змаганні часта здараліся з абодвух бакоў «крыўды і няпраўды», напрыклад, забойства ўніяцкага біскупа І. Кунцэвіча. Дызуніты (праваслаўныя) уцякаюць на Украіну да казацкіх дружын, якія пачынаюць выступаць як абаронцы праваслаўнай веры.

Казакі складаліся з вольнага народу, «жылі з вайны», нападалі на туркаў і выклікалі гэтым войны паміж Рэччу Паспалітай і Асманскай імперыяй. Каб не дапусціць вайны, польскі ўрад пастанавіў «прыціснуць казакаў» і пашырыць унію сярод іх. Толькі «адважны казак і светлы чалавек» гетман Сагайдачны здолеў на нейкі час зладзіць адносіны афіцыйных уладаў Рэчы Паспалітай да казачства. Украіна становілася месцам уцёкаў усіх незадаволеных. Казакі і праваслаўныя беларуска-літоўскіх земляў пэўны час імкнуліся знайсці ў Маскоўскай дзяржаве «апекуну сваёй веры»,

але хутка «астылі». Калі характарыстыка гетмана Сагайдачнага як абаронцы праваслаўя супадае з пунктам погляду расійскай гістарыяграфіі, то ацэнкі ролі і месца Маскоўскай дзяржавы ў абароне веры супярэчаць яму.

Ластоўскі даводзіў, што беларусы і маскоўцы адрозніваюцца ва ўсім, нават у веры праваслаўнай: «у Маскве думалі, што рускае – гэта маскоўскае, а тое, што было сваім для беларусаў, лічылася літоўскім або польскім, лацінству ючым, не рускім». Праваслаўе Заходняй Русі было для маскоўскіх людзей «лацінству ючым», «літоўскай ерасью», з гэтай прычыны неаднойчы ўздымаліся вострыя спрэчкі і сваркі.

Праз доўгі час татарскай няволі Усходняя Русь у сваім развіцці далёка адсталала ад сваіх пабрацімаў украінцаў і беларусаў: пісьменнасць вельмі слабая, духоўнае жыццё «зусім упало». Патрыярх Нікан у 1654 г. перацягнуў частку манахаў і ігумена Куцеінскага манастыра ў заснаваны Іверскі, якія перавезлі і друкарню, а ў 1664 г. пераехаў у Маскву Сімяон Полацкі, які заклаў падмурак асветы. З таго часу пачынаюць маскоўцы рабіць пераклады з беларускай і польскай моў на сваю мову, так «закладваўся падмурак для далейшага развіцця расейскай мовы». Ластоўскі прытрымліваўся тэзісаў пра паланізацыю беларускай шляхты ў другой палове XVII ст., якая амаль уся перайшла ў каталіцтва, адарвалася ад свайго народу, каталіцтва стала панскай верай, уніяцтва і праваслаўе – «хамскай», пра ўзмацненне дыскрымінацыі праваслаўных у XVIII ст. Каля 1717 г. з'явіўся тайны праект пра скасаванне рускай (праваслаўнай і ўніяцкай) веры, паводле пастанова 1732 г., дысідэнты страцілі права абірацца на соймы і суды. Соймавая пастанова 1764 г. вызначала смяротнае пакаранне каталіку, які зменіць веравызнанне. Прапанова кракаўскага біскупа Солтыка пра аб'яўленне ворагам дзяржавы кожнага, хто выступіць на Сойме ў абарону дысідэнтаў, была зацверджана ў 1766 г. У такіх умовах іншаверцы шукалі паратунку ў суседніх краінах, што таксама абумовіла магчымасці знешняга ўмяшання ў справы Рэчы Паспалітай.

Навукова-папулярная праца прафесара Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, першага прэзідэнта Акадэміі навук Усевалада Макаравіча Ігнатоўскага (1881-1931 гг.) «Кароткі нарыс гісторыі Беларусі» вытрымала чатыры прыжыццёвыя перавыданні, лічылася першым марксісцкім курсам па беларускай гісторыі, адлюстравала новыя падыходы

аўтара да гістарычных падзей з цікавымі і слушнымі высновамі, часам з паспешлівым тлумачэннем падзей, упершыню ў гістарычнай літаратуры вызначала казацтва на Беларусі як асобную з'яву. Ус. Ігнатоўскі зрабіў значныя высновы з падзей царкоўнай гісторыі на Беларусі ў XVI-XVII стст. Ён сцвярджаў, што праваслаўная царква да Люблінскай уніі «мела сваё права, хоць і меншае ад каталіцкага». Адною з перадумоў Берасцейскай царкоўнай уніі гісторык лічыў утварэнне Маскоўскага патрыярхату ў 1589 г., што акрэслівала магчымасць юрыдычнага падпарадкавання праваслаўнай царквы на Беларусі і Украіне. У процівагу гэтаму праваслаўныя Рэчы Паспалітай падпарадкоўваюцца рымскаму папу паводле пастанова Сабора ў Бярэсці ў 1596 г.

Гэты тэзіс Ігнатоўскага супярэчыў поглядам дарэвалюцыйных і клерыкальных гісторыкаў пра «каталіцкую агрэсію» і «барацьбу народных мас за праваслаўе і за уз'яднанне з Расіяй» і гэтым палажэнням у савецкай гістарыяграфіі, якія разглядаліся з марксісцкіх пазіцый. Перадумовай з'яўлення ўніяцтва Ігнатоўскі лічыў таксама крызіс праваслаўнай царквы ў XVI ст., абумоўлены ўплывам Рэфармацыі і Контррэфармацыі, канфесійнай палітыкай пасля Люблінскай уніі, традыцыйнай патранату. Ён меркаваў, што Рэфармацыя выйшла з палаца каралевы Боны на вуліцы, была «цікавым паступовым рухам», садзейнічала развіццю навукі і асветы, але мела «недахваты» (недахопы): адсутнасць адзінай рэлігійнай дактрыны (шмат накірункаў), шырокай сацыяльнай базы («не спусцілася ў працоўныя народныя нізы») і Томаса Мюнцэра (лідэра, каб «паставіць на сацыяльны грунт»). У дачыненні да ордэна іезуітаў гісторык выкарыстоўваў мадэрнісцкі падыход, параўноўваў яго арганізацыю «з тыповай палітычнай партыяй нашага часу», якая мела пэўную праграму дзеянняў максімум і мінімум, практычную мараль і этыку, вайсковую дысцыпліну і канспірацыю.

Аўтар «Кароткага нарыса...» сцвярджаў, што пад уплывам Контррэфармацыі месца Рэфармацыі сярод беларускіх магнатаў, шляхты і часткі мяшчан заняла каталіцтва, аднак першапачаткова ідэя ўніі ўзнікла як сродак умацавання царквы, спынення рэлігійных спрэчак і ўтварэння беларускай «нацыянальнай, дзяржаўнай царквы» і разглядалася як справа не толькі рэлігійная, але і палітычная. На думку Ус. Ігнатоўскага, іезуіты прапанавалі царкоўную ўнію як «мост для пераходу з

адной веры ў другую», не парушаючы традыцый. Гісторык даводзіў, што вынікам Люблінскай уніі стаў «польскі дзяржаўны і сацыяльна-культурны ўплыў», таму што дзяржаўнай рэлігіяй Рэчы Паспалітай было каталіцтва, каталіцкія біскупы мелі месца ў Сенаце, а праваслаўныя епіскапы разлічвалі іх атрымаць пасля зацвярджэння ўніі і патрабавалі скасавання кантролю над царквой недуховных асоб, адпаведна патранат у гэты час стаў шкоднай з'явай і ператварыўся ў права ўмяшання ў справы праваслаўных іншавярцаў і свецкіх асоб. Даследчык даў негатывную ацэнку вынікам Берасцейскага сабору 1596 г., дзе фактычна адбыўся раскол царквы на ўніяцкую (прывілеяваную) і схізматычную. Ён вызначаў Берасцейскую ўнію як «працяг» Люблінскай уніі, накіраванай на скасаванне незалежнасці «Літоўска-Беларускага гаспадарства», калі праваслаўны не толькі пераходзіў ва ўніяцтва ці каталіцтва, але і прымаў палітычны, культурны, сацыяльны ўплыў Польшчы (паланізацыя). Ігнатоўскі меркаваў, што царкоўная ўнія з цягам часу стала непатрэбна, выклікала разлад і рэлігійную барацьбу, прынесла вялікую шкоду ўсёй Рэчы Паспалітай: «творчыя сілы траціліся на непатрэбную грамадзянскую рэлігійную барацьбу».

Гісторыі праваслаўя, каталіцтва і царкоўнай уніі ў XVI-XVIII ст. прысвечаны асобныя раздзелы ў працы першага рэктара Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта У.І. Пічэты «История белорусского народа». Ён сцвярджаў, што абвастранне маскоўска-літоўскіх адносінаў абумовіла фактычны падзел адзінай мітраполіі на дзве, у выніку барацьбы за самастойнасць «заходне-рускай царквы» праваслаўныя атрымалі ў 1563 г. роўныя правы з каталікамі і пратэстантамі,

валодалі значнымі ўладаннямі і мелі маёмасную недатыкальнасць, якую захоўвалі да Берасцейскай уніі. Ён падзяляў думку расійскай дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі, дзе ўнія разглядалася як «прамежкавы стан» пераходу рускіх у каталіцтва. У якасці прычын прыняцця царкоўнай уніі даследчык зазначаў незадаволенасць вышэйшага праваслаўнага духавенства сваім становішчам маёмасным і палітычным, неадукаванасць ніжэйшага святарства і яго залежнасць ад патронаў, з паспяховай дзейнасцю іезуітаў. Да праціўнікаў уніі У. Пічэта прылічваў дробную шляхту, мяшчан, праваслаўнае святарства, аднак іх апазіцыя да 1617 г. (прызначэнне І. Кунцэвіча Полацкім уніяцкім архіепіскапам) мела пасіўны характар і ўзмацнілася пасля неафіцыйнага аднаўлення праваслаўнай іерархіі патрыярхам Феафанам у 1620 г. На думку гісторыка, казацкія паўстанні і абвастранне знешнепалітычных абставін прымусілі ўрад Рэчы Паспалітай прызнаць царкоўную іерархію і некаторыя правы праваслаўных у 1632 г. і 1635 г. У.І. Пічэта сцвярджаў, што аднаўленне пазіцый праваслаўя адбылося падчас захопу Беларусі войскамі маскоўскага цара Аляксея Міхайлавіча, уніяты апынуліся па-за законам, аднак пасля Андрусаўскага міру праваслаўныя страцілі ўсе прывілеі і да другой паловы XVIII ст. «фактычна знаходзіліся па-за законам». Даследчык меркаваў, што канфесійнае пытанне было скарыстана Кацярынай II для ўмяшання ва ўнутраныя справы дзяржавы на падставе абароны інтарэсаў праваслаўных па звароце епіскапа Георгія Каніскага, які прытрымліваўся «вялікарускай арыентацыі». У выніку чаго была прынята пастанова 1767 г. пра ўраўнаванне ў правах каталікоў і дысідэнтаў.

ПОЛЬСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ИНТЕРНИРОВАННОЙ АРМИИ УНР В ПОЛЬШЕ В 1920-1924 гг.

Виктор Венглевич

Ягеллонский Университет в Кракове
аспирант

Польша, 31-007, Краков, ул. Голембя, 14
e-mail: wik699@gmail.com

Целью настоящего реферата является анализ состояния исследований темы интернированной Армии Украинской Народной Республики в польских лагерях в 1920-1924 гг.

После перемирия, заключенного в октябре 1920 г. между Польшей и Советской Россией, украинцы продолжили борьбу за независимость собственной страны. Однако попытка эта оказалась неудачной и впоследствии со-

ветского наступления отряды Армии УНР были интернированы поляками в конце 1920 г. В итоге на территории Польши оказалось несколько тысяч украинских офицеров и солдат. Силы эти были разбросаны в нескольких лагерях для военнопленных и интернированных, таких как Пикулице, Вадовице, Тухоля, Олександрово, Калиш, Стшалково или Щипёрно. Пребывание украинцев длилось несколько лет; последние из них покинули места интернирования только в 1924 г.

Тема пребывания украинских войск в польских лагерях уже хорошо исследована в современной украинской историографии. Достаточно перечислить работы главного специалиста по этой теме – Игоря Срибняка («Обеззброєна, але нескорена», «Українці на чужині») или Микола Павленка («Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії»).

В Польше эта тема также вызвала определённый научный интерес. Исследования истории лагерей, существующих на территории Польши в 1918-1924 гг., начались только в конце 80-х гг. XX века, благодаря торунскому центру – Университету Николая Коперника. Здесь возникла группа историков, которые занимались этим в течении последних 30 лет. Среди них надо выделить прежде всего Збигнева Карпуса (Zbigniew Karpus), который до сих пор является наиболее видным знатоком

лагерной темы в Польше. Ему принадлежит основная монография («*Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce 1918-1924*»), а также (вместе с Вальдемаром Резмером и другими) серия книг об истории лагеря в Тухоле. Результатами научной работы этого историка стали также многие научные статьи. В Торуне работал также Омелян Вишка (Emilian Wiszka), который издал книгу, касающуюся лагеря в Александрове Куявском. Проблематикой пребывания солдат армии УНР в Калише занялся видный перемышльский историк Александер Колянчук (Aleksander Kolańczuk). В польской историографии существует также несколько статей других авторов.

Автор этих строк хотел бы в своем реферате ответить на следующие вопросы: существует ли полная и исчерпывающая монография по теме в польской историографии; исследована ли деятельность всех лагерей, существующих на территории Польши; какие вопросы обсуждены в текстах и какие ошибки содержат обсуждаемые работы. Кроме этого, автор хотел бы ответить на следующие вопросы: о важности специального исторического исследования этой проблематики, а также исследовать интерпретационные парадигмы и оценки состояния, интернированных в польских лагерях.

РЕАБІЛІТАЦІЯ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Ольга Довбня

Інститут історії України Національної академії наук України
докторант

Україна, 01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
e-mail: olga.dov.2003@ukr.net

Реабілітація жертв політичних репресій в Україні є невід'ємною складовою розбудови демократичної правової держави. Подолання негативних наслідків тоталітарного минулого тісно пов'язане із відновленням справедливості стосовно тих, хто безневинно постраждав від державного терору.

Щодо історіографії процесу реабілітації жертв політичних репресій в Україні, то науковці звертають увагу на тематичне розмаїття праць, використання широкого спектру джерел, зазначаючи при цьому, що процес не завершений. Залишаються ще недослідженими статистичні дані, матеріали архівних

справ, протоколи судових засідань, загальна переписка з вищестоящими органами, партійними та державними інституціями. Також бракує узагальнюючих конкретно-історичних та історіографічних праць щодо процесу реабілітації, що й зумовлює наукову новизну обраної теми.

Метою є аналіз вітчизняної історіографії XXI ст. із проблеми реабілітації жертв політичних репресій в Україні.

Конкретно-історичні праці із цієї проблематики можна об'єднати у декілька змістовних груп: 1) роботи, в яких розглядаються проблеми становлення та розвитку реабілі-

таційного права у радянській період та у незалежній Україні; 2) дослідження реабілітаційних процесів за певними історичними періодами радянської доби й у незалежній Україні; 3) розвідки, в яких аналізується реабілітація окремих категорій репресованих; 4) публікації, в яких відображена роль органів держбезпеки у реабілітаційному процесі; 5) вивчення процесу реабілітації на регіональному рівні.

До першої групи віднесені праці, в яких досліджуються проблеми становлення та розвитку реабілітаційного права в Україні та соціально-правовий механізм реалізації законодавчих норм щодо відновлення майнового становища реабілітованих громадян України. При цьому науковці відмічають необхідність удосконалення законодавчої бази із урахуванням міжнародних правових актів і правових позицій Європейського Суду з прав людини, вважають за необхідне прийняти реабілітаційний кодекс.

Другу групу публікацій становлять дослідження соціально-правового аспекту та політико-правових засад реабілітації жертв сталінських репресій, а також особливостей і характерних рис реабілітаційних процесів у період хрущовської відлиги й у роки перебудови. При цьому історики наголошують на тому, що у добу хрущовської відлиги відбувалася вибіркова реабілітація, яка проходила на хвилі критики деформації соціалізму, не зачіпаючи його основ. Незавершеність та обмеженість реабілітації, підпорядкованість її тактичним і політичним потребам, не вирішеність соціально-правових питань незаконно репресованих осіб викликали негативну реакцію з боку українського суспільства. У період перебудови реабілітаційний процес відбувався на хвилі критики утопічних положень марксизму-ленізму, стимулювався та поглиблювався з центру, але гальмувався консервативними республіканськими державними структурами на місцях.

Окремо у межах цієї групи праць можна виділити монографію Л. Місінкевича, в якій досліджено передумови, причини, практичні завдання реабілітаційного характеру, особливості форм і методів поновлення прав жертв політичних репресій в Україні у другій половини ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

У третій групі можна виокремити дві підгрупи. До першої підгрупи відноситься розвідка О. Бажана та В. Золотарьова, в якій досліджується правомірність реабілітації співробітників органів держбезпеки. При цьому автори наголошують, що під час розгляду цих реабілітаційних справ потрібно не переключувати вирок, а відмінити, тому що співробітникам НКВС інкримінували злочини, які вони не скоювали. У другій підгрупі вивчається реабілітація громадян польської національності. Зокрема, дослідник Ю. Данилюк виділяє три етапи реабілітаційного процесу: перша половина 1950-х – початок 1960-х рр.; друга половина 1980-х рр.; початок 1990-х рр. Також він зазначає, що на першому етапі реабілітація відбувалася частково і торкалася тільки окремих осіб, на другому – було ухвалено низку нормативних і законодавчих документів, а на третьому – розпочалася робота над підготовкою багатотомної серії «Реабілітовані історією». У свою чергу О. Калакура відмічає, що реабілітація носила суперечливий характер, була непослідовною та залежала від необхідності покращити відносини із соціалістичною Польщею, в якій наростала соціально-політична криза.

Специфічність четвертої групи робіт полягає у тому, що дослідники на загальному тлі реабілітаційного процесу в Українській РСР розглядають участь у ньому радянських органів держбезпеки. При цьому їх співробітники фактично перетворилися на заручників системи та постраждали від масових кадрових чисток.

У п'яту групу об'єднано наукові розвідки, в яких досліджується реабілітаційний процес на регіональному рівні. Окрім статей Н. Печеніної й О. Лугової необхідно згадати про науково-документальне видання «Реабілітовані історією» та мартирологи. Останні сприяють публічній реабілітації безневинно репресованих громадян України.

Отже, у вітчизняній історіографії ХХІ ст. активно вивчається реабілітаційний процес в Україні, але бракує історико-статистичних, узагальнюючих конкретно-історичних та історіографічних розвідок, що й необхідно врахувати дослідникам проблеми у майбутньому.

ВИСВІТЛЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ КАМПАНІЙ НА ТЕРИТОРІЇ КАРЕЛІЇ ТА ЗАПОЛЯР'І У 1941-1942 рр. У ПРАЦЯХ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ ДУМКИ

В'ячеслав Іванов

Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка
аспірант кафедри етнології та краєзнавства
Україна, 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60
e-mail: slavik1855@gmail.com

У радянській історіографії питання висвітлення військових кампаній на північній території СРСР не набуло системного й узагальнюючого характеру. Окремі праці, із залученням партійних і військових, розкривали оборону та наступальні операції проти об'єднаних сил вермахту і фінських військ. Надзвичайна ідеологізація та пропаганда Радянського Союзу вказувала, що подібні праці «сприяли більш успішному... укріпленню Радянських Збройних Сил» й укріпляти «радянську Північ від правлячих кіл імперіалістів». Зрозуміло, що основні бойові дії у 1941-42 рр. на південному фланзі Півночі СРСР, навколо озера Ільмень, по рікам Волхов, Нева, Ленінград, Кронштадт, Оранієнбаум, Шліссельбург тощо. Після 1945 р. з'явилися узагальнюючі праці з історії кампаній на радянсько-німецькому фронті періоду «Великої Вітчизняної війни». У них, головним чином вже приділяється увага подіям у Заполяр'ї й у Карелії, із залученням значної джерелознавчої бази.

Видавництво «Воєніздат» на хвилі десталінізації у 1961 р. випускає під редакцією П.Н. Поспелова другий том «Історії Великої Вітчизняної війни», який був присвячений подіям червня 1941 р. – листопада 1942 р. У стислій формі вказувалося, що німецько-фінські війська намагалися захопити влітку 1941 р. Мурманськ і Полярний, на захист якого командування Червоної Армії і Флоту сформувало «декілька загонів морської піхоти». Контратаки гарнізону привели до того, що німецькі війська припинили спочатку наступ, поновивши його після указу Гітлера від 20 серпня 1941 р., 7 вересня 1941 р. У томі причини поразок німецьких військ пояснювалися міцною підтримкою сухопутних військ СРСР частинами флоту та військової авіації. «Ця помилка противника і була вміло використана командуванням Північного флоту». Зірвавши наступ німецько-фінляндських військ влітку 1941 р. до наступу арктичної зими, військові дії активно поновилися навесні 1942 р. Перед 14-ю армією Карельського фронту була поставлена задача у дусі комбі-

нованого сталінського наступу на усіх фронтах зняти часткову блокаду з Мурманська. Частини Північного флоту СРСР висадили морський десант південніше Мотовської затоки. Однак, автори тому вказують на те, що німецькі збройні сили підтягнули підкріплення і тому десант довелося евакуювати.

Битві за Ленінград 1941-1944 рр. і, разом з тим, військовим кампаніям на Карельському перешийку, на широкому та різноманітному фактологічному історичному матеріалі, на основі власних спогадів і залучення партійних і військових джерел, випущені видавництвами «Леніздат» і «Воєніздат» колективні монографії «Битва за Ленінград 1941-1944» (1962, авторський колектив В.П. Свиридова, В.П. Якутовича і В.Е. Василенко), «Битва за Ленінград 1941-1944» (1964, авторський колектив С.П. Платонова, І.П. Барбашина, А.І. Кузнецова, Н.П. Морозова, А.Д. Харитонова, Б.Н. Яковлєва). Головна мета цих фундаментальних праць полягала у тому, щоб «зобразити подвиг радянських людей, які піднялися на війну проти гітлерівської Німеччини... відстоявши свою свободу і незалежність і розгромивши саму потужну армію капіталістичного світу – армію фашистської Німеччини». Авторський колектив під керівництвом В.П. Свиридова вказує на те, що активний наступ фінських армій розпочався проти Червоної Армії ще на початку серпня 1941 р., водночас з падінням Лузького рубежу оборони міста. 19 серпня 1941 р. розгорнулися жорстокі бої за Выборг, який впав наступний день, 30 серпня фінські частини зайняли містечко Райволу, 31 серпня Терійокі (Зеленогорськ) і вийшли на 1 вересня 1941 р. на лінію старого державного кордону. Автори вважають, що «зустрівши організований супротив наших частин, білофіни не змогли продовжити наступ і почали зариватися, споруджувати укріплення». Монографія під редакцією генерал-лейтенанта С.П. Платонова більш детально та схематично розглядає Карельську кампанію влітку 1941 р., розбивши бойові дії, на відміну від книги В. Свиридова на період з 22 червня по 10 липня, 10 липня – 31 липня,

31 липня – 1 жовтня 1941 р. Причиною швидкого просування фінів і незважаючи на те, що угруповання Червоної Армії на Карельському перешийку не вдалося оточити та знищити, як це подібним чином відбувалося у «котлах» на території Білорусі й України у липні – вересні 1941 р., все ж таки автори тому визнавали, що наступ німецької групи армій «Північ» забрав понад 80% підкріплень, які так були необхідні радянським військам у Карелії. На Карельський і Північний фронти виділяли «мінімально необхідні резерви», які в основному відправлялися на Ленінградський фронт. Однак, війська 7-ї і 23-ї армій СРСР у «жорстоких оборонних боях, що продовжувалися чотири місяці, знекровили фінські збройні сили та не допустили їх до Ленінграду». Безумовно, поразка Червоної Армії у Карелії влітку 1941 р. була тактичним успіхом, але далеко не стратегічним: фіни хоча і заблокували радянські війська на півночі Ленінградської області, але безпосередньо наблизившись до міста відмовилися його штурмувати.

У четвертому томі «Історії другої світової війни» під редакцією Н.Г. Андроннікова, що вийшов друком у 1975 р. підкреслюється, що «хід військових дій на Крайній Півночі і в Карелії не визивав серйозних побоювань у радянського керівництва. Просування противника на окремих вузьких ділянках фронту було дуже незначним». Розділ, що описує Карельську та Північні кампанії німецько-фінляндських військ у редакції маршала СРСР А. Гречко досить скупо. Авторський колектив пише, що фронти стабілізувалися на лінії Кольського півострова – річці Свір.

У розділі «Стратегічна оборона радянських збройних сил. Відображення настання німецько-фашистських військ на Москву» показано, що німецькі війська поновили наступ у Карелії й у Заполяр'ї 8 вересня 1941 р. Не досягнувши успіху на кандалакському, лоухінському напрямку, німецькі війська, за думкою авторів, перенесли головний удар на мурманський напрямок. Однак, німецькі війська без підтримки авіації та не маючи флоту у північних водах СРСР, окрім розрізнених груп підводних човнів. Головним досягненням радянських збройних сил було стабілізація фронту на Півночі СРСР аж до жовтня 1944 р. (тут бойові дії, якщо порівняти з Карельським фронтом, тривали довше через чинник клімату, місцевості, відсутності в арктичному регіоні доріг, комунікацій та опірних пунктів на місцевості поруч з крупними містами). У п'ятому

томі «Історії другої світової війни» повз волі згадується лише про те, що з 28 квітня по 13 травня 1942 р. «безрезультатно» закінчилася Мурманська наступальна операція. Радянські війська не могли відкинути нацистів назад до Фінляндії та Норвегії, а німці, не маючи резервів, не могли штурмувати Мурманськ, Полярне й Архангельськ

Військово-історичний нарис під керівництвом генерал-майора А.І. Бабіна, цілком присвячений бойовій діяльності Карельського фронту у 1941-1944 рр., вийшов друком у 1983 р. Книга, звичайно, не була позбавлена ідеологічних штампів брежнєвського періоду радянської військової історіографії 1965-1985 рр., але це було першим узагальнюючим виданням, присвяченим Карельській і Північній кампанії РСЧА і РСЧВМФ, де хоч під ідеологічною призмю наголошувалося «на ролі і значенні Комуністичної партії в організації перемоги над фашизмом на Півночі Європи». Дослідження спиралося на багату історіографічну та джерелознавчу базу, як безпосередньо радянських воєначальників, так і пересічних учасників боїв у Карелії й у Заполяр'ї. Наголошувалося, що фінські та німецькі війська нанесли удар по Мурманську, Полярному та Петрозаводську 29 червня 1941 р. Радянські війська у цьому секторі були змушені вести важкі оборонні п'ятимісячні бої, які привели до того, що хоча фіни та німці й окупували значні частини території Радянської Півночі, але узяти ключові міста – Мурманськ, Полярний, Архангельськ їм не вдалося.

Отже, проаналізувавши основні радянські військово-історичні трактати 1960-1980-х рр. можна прийти до висновку, що у СРСР недостатньо уваги приділяли дослідженню військовим кампаніям 1941-1942 рр. з нацистською Німеччиною та Фінляндією. Ці фронти цілком слушно «пройшли повз» увагу комісій військових і цивільних істориків СРСР. Основана увага дослідників була прикута до німецько-радянського фронту, де «кувався меч» перемоги над «фашистською Німеччиною та її сателітами». Карельський і мурманський напрямки стали більш ретельно досліджуватися у середині 1980-х рр., коли був накопичений значний багаж фактологічного та джерелознавчого матеріалів, а наприкінці існування СРСР почалася підготовка до написання нових, багатотомних видань, де окремо прописувалася б проблема боротьби німецьких і фінських військ проти Червоної Армії на теренах Північної Європи.

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ЖОВТНЕВУ РЕВОЛЮЦІЮ 1917 РОКУ У МАТЕРІАЛАХ ЖУРНАЛУ «ОГОНЕК» (1986-1990 рр.)

Анна Каюк

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького
аспірантка кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки
Україна, 18031, м. Черкаси, бульв. Шевченка, 81
e-mail: anna_kayuk@cdu.edu.ua

У березні 1985 р. відбулося обрання М. Горбачова генеральним секретарем ЦК КПРС, що стало початком радикальних реформ у Радянському Союзі. Суть змін полягала у поєднанні соціалістичної доктрини з елементами демократичного суспільства. У життя країни увійшли поняття гласності, демократії, плюралізм думок, нове мислення й ін. Особливе значення почали відігравати засоби масової інформації, адже перед ними відкривалися нові можливості: обговорювалися раніше заборонені теми, характерною рисою публікацій було викриття злочинів режиму, відбувалося переосмислення власної історії.

Тема Жовтневої революції була нерозривно пов'язана зі змінами у суспільстві. У радянський час ця проблематика була наріжним елементом історичної міфології. Аксиома про її закономірності і, навіть зумовленість, була формулою легітимації радянського ладу. Це був міф про становлення й юність нового суспільства, яке прагне побудувати небачену досі державу робітників і селян, в якій немає місця класовій експлуатації. Пам'ять про Жовтневу революцію буквально пронизувала символічний простір: пам'ятники, пантеон героїв, про яких знали з дитинства, назви міст і вулиць на честь революціонерів і навіть ювілеїв Революції. Тому, не дивно, що формуючи свій погляд на проведені реформи, М. Горбачов поєднує їх саме з Жовтнем, як певною ідеологічною планкою можливих змін.

Питання про політичну оцінку жовтневим подіям стає ключовим у 1987 р. у зв'язку з 70-річчям революції. Проте проблематикою десакралізації Жовтня та більшовиків-ленінців преса зацікавилася раніше. Нове прочитання цих тем у 1986-1987 рр. відбувається у популярних масових виданнях. Одним з таких був «Огонек» – журнал з мільйонним тиражем, який ввійшов в історію, як рупор перебудови. Саме у цьому тижневику ще з 1986 р. висвітлення чергової річниці Жовтня стало будуватися на рідкісних і маловідомих фактах. Наприклад, у статті А. Буторова «Зримая память

октября» публікується унікальна колекція документальних фотографій з фонду Центрального музею революції СРСР. До огляду читачам надаються роботи визнаних майстрів, а також невідомих фотографів. Квітневий номер «Огонька» був присвячений 116-й річниці від дня народження В. Леніна.

У 1987 р. набирає обертів деміфологізація теми революції. Нарис З. Шейніса про О. Коллонтай, опублікований в ювілейній рубриці «1917-1987», на той період відрізнявся надзвичайною увагою до особистого життя революціонерки. Фактично вся біографія Коллонтай, зводилася до історії її шлюбу з матросом П. Дибенком. Зокрема, автором були надані цікаві спогади та листи з партійних, державних і приватних архівів. Також у журналі було вперше опубліковано фото, де П. Дибенко привіз О. Коллонтай для знайомства з батьками та сестрою (Рис. 1). Заїжджий фотограф сфотографував усіх на пам'ять. Такий образ О. Коллонтай був абсолютно новим для радянського читача. У неочікуваному ракурсі для тих часів постав у журналі «Огонек» і В. Чапаєв, цьому сприяли опубліковані дві фотографії героя Першої світової війни у формі офіцера царської армії (Рис. 2). Таким В. Чапаєв не був відомий для радянських людей.

У подібному ключі даються матеріали про В. Леніна. «Огонек» оприлюднив дві публікації про смерть і похорон лідера більшовиків, написаних М. Булгаковим і О. Мандельштамом. Нарис М. Булгакова був опублікований в «Гудке» за 27 січня 1924 р., на цю ж саму тему у газеті «На вахте» за 26 січня 1924 р. світ побачив нарис О. Мандельштама. З тих пір, ці матеріали не передруковувалися.

У рубриці «1917-1987» починають друкуватися спогади простих людей про окремі епізоди, пов'язані з революцією або її вождями. Редакцією журналу був організований конкурс читачів «Октябрь в моей жизни». Так, у № 42 за 1987 р. Є. Куліненко, член ради ветеранів комсомолу, писав про створення первинної організації Російського Комуністично-

Рис. 1. Літо, 1919 р. Олександра Коллонтай з Павлом Дибенком і його рідними

го Союзу молоді. Особлива увага була зосереджена на перших членах цього союзу. Також до листа додані фотознімки перших комсомольців. У № 44 того ж року читачі журналу дізналися про долю К. Акашева – одного з перших організаторів Червоного Повітряного Флоту. У матеріалах подані унікальні спогади революціонера, безпосереднього учасника подій. Автором статті було встановлено, що саме К. Акашев вивів артилерію з Зимового палацу 25 жовтня 1917 р. Таким чином, була спростована версія, поширена більшовиками, про те, що розпорядження артилерії піти було віддано нібито під тиском військово-революційного комітету. Насправді артилерію вивели шляхом обману за допомогою політичного комісара Михайлівського артилерійського училища К. Акашева.

Цікавими є матеріали статті «Как парижское «Зеркало» отражало события 1917 года», що містилася у № 43 1987 р. Мова йшла про те, яку інформацію отримували французи про революцію, читаючи паризький ілюстрований журнал «Зеркало». Автором здійснювався аналіз висвітлених історичних подій.

У 1989 р. подальше розвінчання Жовтня та Леніна набуло тотального характеру. У № 17 під назвою «Лениниана: «неизвестные» страницы» були опубліковані спогади так званих «опозиціонерів» Г. Зинов'єва, Карла Радека, Л. Троцького. Раніше ці матеріали перебували у Відділі спеціального зберігання СРСР і були недоступні для ознайомлення радянському читачеві. Того ж року у № 32 В. Костиков у своїй статті «Сапоги из шагреновой кожи»

одним з об'єктів критики обрав події Жовтня. Він прагнув знайти причину трагічної прірви між світлими намірами революції і тими гіркими плодами, які вона принесла народу:

Рис. 2. Василь Чапаєв у роки Першої світової війни

«...причина, на наш взгляд, в «первородном грехе» революции: в том, что свободу и демократию она добывает отрицанием свободы и демократии. Наша революция, вышедшая из войны, начиналась в крови и насилии. В этом ее трагедия».

У № 51 за 1990 р. містилося інтерв'ю з В. Солоухіним, автором нариса «Читая Ленина». Він звинуватив Леніна та його оточення у прагненні встановити диктатуру, окупаційний режим, і таким чином підпорядкувати всі народи – «Спорить о ленинских цитатах... не нужно. Ведь начиная с 1917 года теоретические положения кончились, начались дела. Миллионы расстрелянных – это уже не цитата, а дело. Зверски уничтожена царская семья, население посажено на голодный паек, разруха, насильственное изъятие церковных ценностей, сопровождавшееся массовыми расстрелами, полное и неоднократное изъя-

тие хлеба у крестьян – это все уже, уввы, не цитаты». Варто зазначити, що у кінці 1990 р. журнал «Огонек» опублікував останні лєнінські тексти під загальним заголовком «Політичний заповіт Леніна», включивши у нього 8 листів і статей кінця 1922 р. – початку 1923 р., в яких Жовтєнь постав перед читачами у вигляді людської трагедії.

Узагальнимо, що процес переоцінки Жовтєвої революції і ролі Леніна в історії йшов паралельно: в офіційній політичній думці й у засобах масової інформації, до того ж останні явно випереджали самих ініціаторів реформ. Кінець 1988 р. став переломним для офіційної радянської ідеології: відкритого характеру набуло формування антилєнінської, антижовтєвої, антикомуністичної ідеології. Лєнізм, в очах масового читача, був остаточно дискредитований.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Ганна Маринченко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: anya.marinchenko@gmail.com

Сучасний етап розбудови української державності вимагає високого рівня розвитку сучасної науки, переосмислення досвіду попередньої, радянської, епохи. А передусім, теоретичного переосмислення історичної науки.

На думку вчених, на сьогоднішній день залишаються пріоритетними питання пов'язані з етногенезом, формуванням станів і верств українського суспільства, особливостями соціально-економічних відносин, національно-визвольними рухами, державотворчими процесами. У центрі уваги дослідників залишаються етнополітичні, міжнаціональні, міжконфесійні відносини в Україні, відносини між церквою та державою.

Традиційно у полі зору дослідників перебувають періоди, насичені історичними катаклізмами, кризами, революціями, військовими конфліктами, реформаціями, оскільки перехідні етапи історії завжди приховують у собі невичерпні пізнавальні можливості, а також дають підґрунтя для теоретичних узагальнень і концептуальних побудов. Ось чому нині актуальними залишаються питання історії суспільно-

політичної думки та політичних вчень в Україні, виникнення та діяльності національних політичних партій, інших громадських організацій. Інтеграція історичної науки з іншими дисциплінами створює нові можливості для вивчення явищ соціокультурного життя народу України. Сталим напрямом дослідження залишаються також міжнародні та міждержавні зв'язки України.

У сучасних дослідженнях особливе місце займає «інтелектуальна історія», яка, на думку дослідника В. Тельвака, звертає пильну увагу на істориків другого чи третього плану, чиї твори не мають особливої цінності з погляду сучасних історіографічних та інтелектуальних стандартів, але з огляду на формування суспільної думки можуть бути так само важливими, або навіть і більш важливими, аніж праці визнаних нині великих дослідників.

Важливими також стають питання дослідження мікроісторії. При цьому українськими дослідниками уважно вивчається західний досвід цього напрямку, де окремі західні історики розглядають «мікроісторію» і як засіб вивчення окремих історико-

географічних регіонів із складними етнографічними фрагментами.

Серед сучасних стилів історіописання у самостійний напрямок виокремлюється історія повсякденності, де головним об'єктом дослідження стає людина в усьому її розмаїтті та життєвих проявах. Першими звернули увагу на людину у загальноісторичному контексті медієвісти та модерністи 70-х років ХХ ст. Засновник історичної антропології А.Я. Гуревич підкреслював у своїх працях, що не існує такого методологічного шаблону, під який можна було б підвести цивілізації. Єдиною константою, що існує впродовж усієї історії, є людина, яка стала головною дійовою особою, від якої потрібно відштовхуватися при аналізі історичних подій. Прихильники цієї течії підкреслюють, що головний предмет їхньої уваги не ключові історичні події або великі ідеї, а люди як особистості в їхньому буденному прояві, зміни в їхньому житті й у них самих разом із часом і всередині часових меж.

Йдеться про «маленьких людей», безіменних учасників історичного дійства, що не завжди творять історію, але відчують на собі руйнівну силу її коліс.

Вітчизняні історики розвивають положення про виняткову роль особистості в

історії та наголошують на тому, що головним об'єктом історичних досліджень має стати людина з її впливом на соціальні процеси.

У середині 1980-х років у Німеччині, Англії, а після 1987 року і в СРСР розпочався справжній «історичний бум», провідне місце у цьому «історичному бумі» зайняла історична психологія. Представники цієї теорії все активніше звертають увагу на людські почуття та ментальність. В Україні сьогодні цей напрямок тільки починає робити перші невпевнені кроки.

Українська історична наука на сучасному етапі перебуває у пошуках поєднання методологічних підходів задля кращого розуміння й оцінки історичних подій.

На думку українського історика О. Реєнта, основну увагу дослідникам потрібно надавати концептуальному осмисленню джерел, на основі яких історик повинен виробити таку систему категорій і нових ідей, яка надасть змогу вийти на нові базові рішення. В основу дослідження мають бути покладені новітні методологічні принципи й адекватні для них оптимальні методи, звернення до яких забезпечить використання різноманітних джерел і всебічне розкриття предмета дослідження.

ІСТОРІОГРАФІЧНА РОЗРОБКА ІСТОРІЇ ПОВОЄННОГО РОБІТНИЦТВА УРСР У РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1980-х – ПОЧАТКУ 1990-х рр.

Дмитро Нефьодов

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
кандидат історичних наук, докторант кафедри історії України
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: dmitr-nefyodov2@yandex.ru

Позитивні методологічні зміни та часткова переоцінка радянського історіографічного процесу розпочалися у період горбачовської перебудови. У той же час фіксуємо скорочення історіографічної розробки історії робітництва. Вершиною узагальнень радянських досліджень історії України став додатковий том багатотомної російськомовної версії «Истории Украинской ССР» – «Историография истории Украинской ССР». Однак систематизація стану історіографії робітництва УРСР залишилась на колишньому рівні. Увагу привертає повна відсутність аналітичного огляду проблеми у перше повоєнне десятиліття – розгляд історіографії боротьби робі-

тничого класу за відбудову та розвиток промисловості УРСР починається лише після ХХ з'їзду КПРС.

Дослідженню ідеологічних та організаційних умов вивчення історії радянського суспільства у період першого повоєнного десятиліття, аналізу кількісних та якісних змін, що відбувалися всередині радянської історіографії присвячена монографія О. Барсенкова, видана через п'ять років після захисту її автором кандидатської дисертації. Провівши аналіз різноманітних історіографічних фактів, дослідник прийшов до висновку, що не дивлячись на наявність низки негативних особливостей, зроблене у цій галузі

протягом першого повоєнного десятиліття дає підставу розглядати ці роки як важливий етап, протягом якого у вивченні історії радянського суспільства досягнуто значних успіхів.

Розгляду методологічних проблем використання у радянських історичних дослідженнях методів математико-статистичних дисциплін присвячені монографія та докторська дисертація Т. Славко. Дослідниця відзначила, що використання математичних методів фахівцями, що досліджують радянський робітничий клас, є результатом розширення традиційної проблематики, введення до наукового обігу нових комплексів масових джерел, зокрема єдиного банку даних по трудовій і суспільно-політичній діяльності робітників, прагненню дослідників виявити нову інформацію, яка більш точно розкриває різні аспекти соціальних явищ та є недоступною без застосування математичних методів.

Варті уваги історіографічні дисертації Л. Євселевського, В. Жилиєва, М. Шамрая, А. Шехмуса, К. Двірної, А. Кірсанова, які пов'язані з історією промислових підприємств УРСР, підготовкою індустріальних робітників, історико-партійною тематикою.

Поступово починається переосмислення сформованих концепцій і традиційних оцінок, характерних для радянської історіографії. Знаковою у цьому відношенні стала історіософська стаття на сторінках журналу «Вопросы истории» під назвою «О кризисе современной исторической науки» авторства А. Гуревича. Осмислюючи ситуацію, що склалася у другій половині 1980-х рр., провідні радянські історіографи приходять до розуміння того, що за ширмою зовнішнього благополуччя відбулося значне накопичення негативних тенденцій, таких як догматизм, спрощене трактування кардинальних проблем розвитку радянського суспільства та процесів, що відбувалися у сфері економіки, політики, масовій свідомості. Важливе значення для підведення підсумків історіографічної розробки теми мав «круглий стіл», що відбувся у травні 1987 р. у Москві з ініціативи журналу «Вопросы истории» та Проблемної групи з історії радянського робітничого класу. Її керівник В. Дробіжєв зазначив, що у вітчизняних дослідженнях робітничого класу, як ні у жодній іншій області, позначають-

ся тавтологія, ілюстративність, недостатнє поширення нових поглядів, відсутність нових підходів, заснованих на обліку реальних соціальних процесів. Учасники засідання констатували необхідність розширення фактичної бази, впровадження сучасних технічних засобів для мобілізації, накопичення й обробки даних, застосування математичних та інших методів, які відкривають можливості для отримання більш точних даних щодо всього комплексу питань, пов'язаних з історією робітничого класу. Відзначено важливість вивчення окремих галузевих, професійних прошарків робітничого класу, працівників тих чи інших сфер виробництва, груп підприємств, актуальність використання міждисциплінарного підходу до дослідження соціального розвитку робітничого класу.

У січні 1989 р. ЦК КПУ прийняв Постанову «Про формування республіканської програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР». АН УРСР підготувала відповідний проект, виходячи з Декларації про державний суверенітет України та необхідності утвердження об'єктивних оцінок історичних подій. Реалізація програми почалась вже у добу Незалежності України.

Переосмислення традиційних історіографічних підходів та оцінок відбувалося у даний період й у відношенні західної радянології. Критичний аналіз почав поєднуватися з визнанням наявності досягнень західних колег. Особливо необхідно виділити роботи В. Тонких, Г. Мімандусової, Л. Скаковського, Е. Віттенберга.

Отже, кінець 1980-х рр. позначений спробами радянських істориків на тлі перебудови та гласності, що охопила усі сфери суспільства, оновити історико-партійні концепції, осмислити причини, зміст кризового стану вітчизняної історичної науки, пропонували шляхи виходу з нього. Історіографічна ситуація характеризується різкою переорієнтацією частини радянських істориків у сторону тотальної критики всього радянського, у тому числі радянської історичної науки. Даний підхід, незважаючи на необ'єктивність, створив можливість до руху історіографічної думки у сторону мультиконцептуальності, відбулося значне розширення методологічного апарату.

**ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ШЛЯХИ
ЗНИЩЕННЯ АГРО-ДЖОЙНТУ В УКРАЇНІ**

Надія Рижєва

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та археології
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: dikiysad@ukr.net

У контексті нагальних завдань сучасних суспільно-політичних наук України визначальне місце посідає формування нових акцентів історичної пам'яті. Базовими засадами такого процесу стало оприлюднення архівних документів, що довгий час приховувалися карно-репресивними структурами СРСР. Серед ґрунтовних досліджень, спрямованих на викриття репресій проти співробітників Джойнту, за проблемно-тематичним характером вирізняється книга Міцеля Михайла «Остання глава: Агро-Джойнт у роки Великого терору» (Київ, Вид-во: ДУХ І ЛІТЕРАТУРА, 2012. – 464 с.). Автор доробку – досить авторитетний дослідник, роботи якого відомі усьому науковому світові. Його діяльність пов'язується з архівом Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету (Джойнт) у Нью-Йорку.

У книзі М. Міцель представляє широкому загалу дослідників архівно-слідчі справи співробітників Агро-Джойнту – агрономічної корпорації Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету, що працював у СРСР у 20-30-ті рр. ХХ ст. Названа організація реалізувала програму переселення у сільські райони Півдня України єврейського населення містечок, яке постраждало у роки громадянської війни та голоду (1917-1921 рр.). Робота, розпочата Агро-Джойнтом, зазнала значних труднощів у середині 30-х років ХХ ст., що пов'язувалися з Великим терором у СРСР. Наслідки цього трагічного явища для співробітників Агро-Джойнту стали головним акцентом дослідження М. Міцеля.

Автор чітко продумав структуру подання матеріалів дослідження, що складається з шести глав. Перша – короткий нарис історії діяльності організації. Наступні розділи відображають регіональні аспекти терору, спрямованого на співробітників цієї організації. Розділи книги наповнені біографічними довідками й аналізом трагедії жертв сталінських репресій.

Серед представлених у книзі М. Міцеля архівно-біографічних справ оберемо, на наш погляд, найбільш знакові: заступника директора Агро-Джойнта – Любарського Самуїла Юхимовича та завідувача медичного відділу Агро-

Джойнта – Серебряного Зиновія Марковича.

Біографічні довідки, протоколи допитів та обвинувальні вирoki, що включені до книги, дозволяють: по-перше, скласти комплексне уявлення про позитивну динаміку та результативність діяльності керівного складу Агро-Джойнту: по-друге, зрозуміти квазіправовий процес, що відбувався у другій половині 30-х рр. в Україні та СРСР загалом.

Біографічна довідка Любарського Самуїла Юхимовича відтворює усі етапи становлення спеціаліста у сільськогосподарській галузі. С. Любарський народився у 1878 р. у містечку Олександрія Херсонської губернії. У 1907 р. він закінчив агрономічний факультет Київського політехнічного інституту. Професійний досвід С. Любарський набував за наступними етапами: 1908-1909 рр. – служба у Київському губернському земстві; 1909 р. – робота у Новоуполтавській єврейській сільськогосподарській школі; 1911 р. – керуючий школою та фермою при навчальному закладі. У Новоуполтавській сільськогосподарській школі навчалися діти єврейських колоністів Херсонської та Катеринославської губерній.

У 1920 р. С. Любарський переїхав до Миколаєва, де влаштувався агрономом губернського земвідділу. У 1922 р. директор Джойнту в СРСР І. Розен запропонував С. Любарському очолити агрономічний відділ Джойнту для обслуговування єврейських колоній Херсонської та Катеринославської губерній. Після створення Агро-Джойнту С. Любарський став його уповноваженим в Україні. У 1926 р. Самуїла Юхимовича призначено заступником директора Агро-Джойнта. Робота на цій посаді продемонструвала його високі професійні якості.

Відзначимо, що успішна діяльність Агро-Джойнту багато у чому визначалася його кваліфікованими кадрами: директорами, керівниками різних підрозділів, багато з яких працювали у цій організації з дня її заснування. Саме на повне знищення таких спеціалістів і спрямовуються зусилля радянського карально-репресивного апарату у другій половині

30 х рр. XX ст. Документальні джерела, зібрані у книзі М. Міцеля «Остання глава»: Агро-Джойнт в роки Великого терору», дають змогу зробити висновок, що відповідно до директив НКВС окремі групи співробітників Агро-Джойнту, навіть підлягали знищенню у «плановому порядку».

В умовах розширення репресивного терору в СРСР, 27 березня 1938 р. Самуїла Юхимовича заарештовано. У його житті це був другий арешт. У серпні 1930 р. С. Любарського вже заарештовували за так званою «Справою агрономів», що порушувалася проти 46 членів «Всеукраїнського товариства агрономів», яких звинуватили у протидії колективізації. Каральні заходи у той період проти С. Любарського обмежилися заборонаю проживання у певних містах (незабаром його амністували).

Арешт 1938 р. став для 60-літнього спеціаліста останнім. Протокол допиту Самуїла Юхимовича (від 22 липня) дозволяє зробити висновок про формування на цей час у СРСР деспотичної репресивно-каральної системи щодо видатних особистостей. У матеріалах допиту простежується, крім того, цільова спрямованість на повне знищення представників найбільш впливових національних організацій і товариств, пов'язаних із закордоном.

Знаковими стали й звинувачення С. Любарського, що відбувалися за ідеологічними маркерами свого часу: він звинувачувався у шпигунстві на користь німецької й американської розвідок і керівництві створеної ним шпигунсько-диверсійної, терористичної організації.

У вересні 1938 р. відбувся суд над С. Любарським. Військова колегія Верховного Суду СРСР провела закриті засідання суду за прискореною процедурою: без захисника, обвинувача та виклику свідків. Згідно з вироком, Любарський Самуїл Юхимович засуджувався до вищої міри кримінального покарання – розстрілу з конфіскацією майна. Вирок підлягав негайному виконанню.

Унікальність книги М. Міцеля «Остання глава»: Агро-Джойнт в роки Великого терору» визначається й намаганням автора обрати документи, що «виводять із небуття» спеціалістів різних галузей, доля яких пов'язувалася з Агро-Джойнтом. Саме таким спеціалістом став Серебряний Зиновій Маркович. Його справа стає знаковою на початковому етапі формування загального ланцюга знищення висококваліфікованих лікарів під гаслами – «вбивць у білих халатах».

Джерела та біографічна довідка дають можливість відтворити портрет і скласти уяв-

лення про життя та діяльність особистості: «Серебряний Зиновій Маркович, 1891 р. народження, м. Миколаїв, УРСР, за національністю – євреї, гр-н СРСР, за соціальним станом – службовець, батько був сільським учителем, б/п». У роки громадянської війни служив у санітарних військах Червоної Армії, потім закінчив Московський медичний університет і деякий час працював викладачем в одному з навчальних закладів. Становлення Зиновія Марковича як висококваліфікованого спеціаліста відбулося завдяки роботі в Агро-Джойнті на посаді «секретаря медичної комісії з допомоги євреям, що постраждали».

У 1931 р. він направляється за кошти Агро-Джойнту до Німеччини вивчати рентген. З наукового відрядження З. Серебряний повертається до СРСР у жовтні 1932 р. й запрошується працювати до Кремлівської лікарні рентгенологом. У коло його обов'язків входила рентгенотерапія, за допомогою якої лікувалися С. Орджонікідзе, М. Калінін та ін. У 30-ті рр. З. Серебряний став відомим фахівцем-рентгенологом. Талановитий спеціаліст поєднував роботу у Кремлівській лікарні з іншим місцем служби – завідувача медичним відділом Агро-Джойнту. Названа обставина надала каральним структурам широке поле можливостей для конструювання звинувачувальних схем.

У лютому 1938 р. З. Серебряного заарештовано. Слідчі дії завершилися вироком, – лікар-рентгенолог визнано «агентом німецької розвідки, учасником контрреволюційної шпигунсько-диверсійної і терористичної організації мікробіологів та працівників Агро-Джойнту». Джерельна інформація дозволяє навіть неозброєному в юридичних справах читачеві зрозуміти чисельні фальсифікації судової системи того часу. 25 березня 1939 р. відбулося закриті судові засідання Військового трибуналу на якому Зиновій Маркович постав як надзвичайно сильна, непересічна особистість. Він відразу відкинув усі звинувачення слідчих і просив суд розібратися у сутності проблеми.

Проте дійсна сутність справи не цікавила каральні органи. З. Серебряного засуджено до вищої міри покарання, згідно з вироком, йому надавалося право подачі касаційної скарги протягом 72-х годин. 11 липня 1939 р. Військова колегія Верховного суду СРСР відхилила його скаргу через «необґрунтованість». З. Серебряного розстріляли 31 липня 1939 р.

Отже, наявні у протоколах допитів, судових вироках С. Любарського та З. Серебряного звинувачувальні «штампи», швидкість виконання вироків засвідчили абсолютну впевненість

репресивних структур у необмеженій владі. Документально зафіксовані фальсифікації доводять повне ігнорування об'єктивних реалій, головним завданням тогочасного судового процесу став тотальний терор соціуму.

У 30-ті рр. XX ст. Агро-Джойнт завдяки своїм співробітникам залишився єдиною іноземною

організацією, що розуміла дійсне становище у радянському суспільстві. Посилення адміністративно-репресивних заходів, масові арешти серед євреїв-колоністів, цілеспрямоване переслідування іноземних фахівців зробили діяльність Агро-Джойнту неможливою.

ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ НА МИКОЛАЇВЩИНІ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941-1944): ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПИТАННЯ

Анжеліка Степанова

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
магістр історії
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: stepanovaangela@mail.ru

Неупереджене та всебічне дослідження історії українського народу періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1944 рр. сьогодні є важливим завданням для науковців, бо деякі події, що відбувалися на території України у воєнні часи, потребують правдивого, неспальсифікованого висвітлення. Також існують невідомі, малодосліджені події та факти. Це стосується і дослідження партизанського руху на Миколаївщині у роки Великої Вітчизняної війни.

Стан наукового вивчення проблеми партизанського руху на Миколаївщині означеного періоду, а саме форм і методів роботи серед населення окупованих областей України, диверсійна діяльність партизанських загонів, підпільних груп розглядався у низці історіографічних робіт. Також слід виділити дослідження В. Клокова, в яких поряд з аналізом змісту наукових робіт з означеної проблеми, порушується також низка теоретичних питань.

У 2002 р. була опублікована стаття Є. Горбунова з означеної теми, в якій він аналізував радянську історіографію цієї проблеми, виділив досягнення у вивченні історії партизанського руху на Миколаївщині дослідниками М. Шитюком, В. Друмовим, С. Біличенком, Ю. Зайцевим. Результатом подальших наукових пошуків Є. Горбунова у цьому напрямі стала поява двох монографій у співавторстві з М. Шитюком та Ю. Котляром. Слід зазначити, що важливе значення для сучасної

історіографічної оцінки руху Опору у Південній Україні мають дисертаційні дослідження, серед яких потрібно відзначити роботи М. Слободянюка, Є. Горбунова, Н. Дейнеки. Також історіографія партизанського руху на Миколаївщині аналізується у статті П. Соболя, де міститься аналіз праць миколаївських істориків радянської та сучасної доби, робиться висновок про потребу комплексного дослідження історії підпілля на Миколаївщині.

Грунтовні та змістовні розділи з історіографії історії України періоду Другої світової війни містяться у сучасних колективних монографіях, насамперед, це видання «Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси». У них значну увагу приділено історіографії руху Опору у загальнодержавному плані. Ознакою сучасної історіографічної ситуації О. Марущенко та В. Стецкевич вважають формування поліконцептуалізму та поступове впровадження гуманістичного, антропоцентричного підходів до вивчення подій.

Таким чином, проаналізувавши історіографічні доробки руху Опору у Південній Україні у роки Великої Вітчизняної війни, можна дійти висновку, що ця тема потребує спеціального системного історіографічного дослідження. Наявні історіографічні розвідки лише частково торгаються Південного регіону УРСР. Слід зазначити, що в останні роки саме цією проблемою займається Д. Нефьодов і ця тема потребує подальшої наукової розробки.

ДИНАМІКА ЗМІН СПІВВІДНОШЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА СТАТТЮ ТА ВІКОМ У 90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Людмила Хрящевська

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
к.іст.н., доцент кафедри етнології та спеціальних історичних дисциплін
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: Ludahryashev@mail.ru

Важливу роль у демографічних процесах відіграє статевовіковий склад населення. Він безпосередньо відображає можливості суспільства у соціально-економічному та культурному розвитку, плануванні його на майбутнє.

Природний рух населення постійно вносить зміни у співвідношення складу населення за статтю. Воно залежить від кількості народжуваних дівчаток і хлопчиків; співвідношення смертності серед чоловіків і жінок; кількості чоловіків і жінок у складі емігрантів і мігрантів тощо. Ці моменти досить яскраво виявлялися у 1990-х роках. Серед народжених у цей час у середньому щорічно на 8-9 відсотків переважали дівчатка. Серед померлих, особливо серед осіб старших вікових груп, переважали чоловіки, серед емігрантів вони становили 65-70 відсотків, а серед прибулих в Україну – 60-65.

У вказані роки виявилася певна тенденція, яка призвела до серйозних змін у статевому співвідношенні.

Аналіз динаміки статевовікової структури населення України свідчить про перевагу кількості жінок у загальній чисельності населення України, причому ця перевага характерна також для більшості вікових груп. Серед міських жителів перевищення кількості жінок над кількістю чоловіків спостерігається з 17-річного віку, а серед сільських – лише після 42 років. У цілому серед населення України вікова структура жінок старіша, ніж чоловіків, оскільки молодші вікові категорії серед жінок становлять менш питому вагу, ніж серед чоловіків, а серед старших вікових груп жінок значно більше.

З другої половини 1990-х років збільшується питома вага жінок у віці 25-30 років, тобто найбільш дітородної категорії, між тим, серед них менше третини мають дітей.

Дані перепису свідчать про те, що міське населення України вдвічі перевищує сільське та становить 67 відсотків.

У складі міського населення жінки становлять майже 56 відсотків, серед сільського 57 відсотків. Жінки переважають у складі насе-

лення великих міст і західних регіонів України. У містах це зумовлено тим, що значна кількість студентів – жінки – майже 59 відсотків. При цьому, більшість з них оволодівають спеціальностями освітньо-культурного характеру та в галузі охорони здоров'я.

Значна кількість жінок, що проживали у містах, займалася малим бізнесом. У сільській місцевості понад 70 відсотків жінок працездатного віку домогосподарки. Причому, серед них превалюють особи віком 25-45 років.

Розбудова громадянського суспільства в Україні відбувається в умовах, коли суттєво змінюється віковий склад населення. Найістотною рисою цих змін є постаріння населення, яке є об'єктивним результатом еволюції демографічних процесів, обумовленої особливостями соціально-економічного розвитку. Оскільки соціально-економічна криза загострила негативні демографічні тенденції, які були властиві відтворенню та міграції населення України у попередні десятиріччя, у 1990-х роках постаріння населення України суттєво поглибилося.

За даними В. Стешенко старіння населення України почалося у 80-х роках ХХ ст. У 1989 році особи у віці 65 років і старше становили 11,7 відсотка – майже вдвічі більше, ніж у 1960-х роках. Серед чоловіків цей відсоток досяг 7,4, серед жінок – 15,4 відсотка. Особливо високий ступінь постаріння виявився у сільській місцевості.

На момент проголошення незалежності в Україні проживали представники принаймні п'яти поколінь. Особи старшого покоління – понад 55 років становили більш як 25 відсотків населення країни, середнього – до 35 відсотків, молодшого – 16,2 відсотка, наймолодшого покоління – 23,8 відсотка.

За даними Держкомстату України станом на 1 листопада 1999 року в Україні проживало 38,5 мільйонів громадян у віці 18 років і старше, з них – 26,5 мільйонів становили міське та 12 мільйонів – сільське населення. З 14 мільйонів пенсіонерів майже 70 відсотків проживали у містах. Громадяни у віці 18-26

років серед міського населення становили до 20 відсотків, а серед сільського – 12-14.

Старше покоління (люди віком понад 40 років) сформувало свою систему цінностей за часів радянської влади, які відзначалися певним ідеалізмом, тоді як молодше покоління, не обтяжене тоталітарним вихованням, навпаки, зайняло позицію заперечення ідеалів і пріоритетів своїх батьків, що визначається прагматичністю поглядів на життя. Значна частина молоді намагається відмежуватися від політики та соціальних проблем суспільства. Кризові явища у політичному й економічному розвитку суспільства обумовили існування у них суперечливої системи життєвих цінностей.

Більшість молодих людей проживала у міських поселеннях – у 1999 році тут було зосереджено 71,1 відсотка молоді у віці 15-28 років (серед усього населення молодь у віці 15-28 років становила 67,7 відсотка). На початку 1999 року молодь у віці 15-28 років становила п'яту частину населення України (20,4 відсотка).

Показник питомої ваги молоді помітно варіює по регіонах України. Більша частка молодіжного населення спостерігається у місті Києві, західних і південних областях. Найменш молодіжними є середньо урбанізовані регіони центральної частини України (Чернігівська, Полтавська, Черкаська, Хмельницька, Вінницька, Сумська, Кіровоградська області), де з одного боку, вже протягом життя цілого покоління немає передумов для міграційного припливу молоді, а з іншого – відсутні традиції відносної багатодітності (на відміну від Західної України).

За роки незалежності України зросли абсолютні та відносні показники смертності населення. У 2000 році порівняно з 1990 роком смертність зросла більш як на 22 відсотки. Серед відносно нових для України причин її зростання переважають викликані чинниками соціальної напруги.

Смертність дітей у сільській місцевості у 1,5-1,9 рази вища ніж у містах. В умовах низького коефіцієнту народжуваності, в Україні протягом 90-х років ХХ ст. зменшився рівень смертності матерів дітородного віку. Дитяча смертність також набула тенденції до зниження, хоча залишається вищою, ніж у розвинутих країнах. Водночас погіршилося здоров'я дітей віком до 14 років. У 90-х роках ХХ ст. поширеність хвороб серед них зросла більш як на 20 відсотків. Збільшилась кіль-

кість дітей, народжених ВІЛ-інфікованими матерями. У 1994 р. було 92 таких немовляти. Є й інші негативні чинники, котрі набули поширення у вказані роки. Це ранні статеві стосунки.

За віковою структурою чисельність українців, як і інших етносів, що проживають в Україні, характеризується сталим збільшенням осіб пенсійного віку та зменшенням дітей і підлітків.

Зазначені особливості статевовікової структури населення у різних формах територіальних суспільних систем зумовлюють істотні відмінності демографічного та трудового потенціалу відповідних територій. Вони водночас є важливим чинником, що впливає на якісні параметри населення – його освітню, професійно-кваліфікаційну та соціальну структуру, соціальну мобільність, а також рівень здоров'я.

Постаріння населення вплинуло на соціально-економічні та суспільно-політичні процеси в українському суспільстві. По-перше, посилюється «навантаження» працездатних непрацездатними. По-друге, зменшилася кількість осіб у працездатному віці, особливо від 20 до 35 років.

Таким чином, природний рух населення постійно вносить зміни у співвідношення складу населення за статтю та віком. Цей процес знаходиться у прямій залежності від кількості народжуваних дівчаток і хлопчиків; співвідношенні смертності серед чоловіків і жінок; кількості чоловіків і жінок у складі емігрантів і мігрантів тощо.

Вивчення аналізу динаміки статевовікової структури населення України свідчить про перевагу кількості жінок у загальній чисельності населення, причому ця перевага характерна також для більшості вікових груп.

У свою чергу, найістотнішою рисою цих змін є постаріння населення як наслідок кризових демографічних процесів, обумовлених особливостями соціально-економічного розвитку, які у 1990-х роках суттєво поглибилися. Цим процесам також притаманна регіональна специфіка.

За віковою структурою виявлені відмінності й у складі етнічних груп. Так, чисельність українців, як і інших етносів, що проживають в Україні, характеризується сталим збільшенням осіб старшої вікової категорії та зменшенням представників молодшого покоління.

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ВИДАННЯ У МАТЕРІАЛАХ ФОНДУ ЛІТЕРАТУРИ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ НБУВ

Тетяна Якубова

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
Україна, 01030, м. Київ, вул. Володимирська, 62
e-mail: tanya.yakubova@ukr.net

У фонді літератури польською мовою відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інститут книгознавства НБУВ зберігаються польські енциклопедичні видання XIX – початку XX століть. Актуальність дослідження цих видань обумовлена розвитком сучасного книгознавства, бібліотекознавства, української біографістики, історії України. Дослідження проводилось у рамках наукової теми Інституту книгознавства: «Історія книжкової культури в Україні: дослідження книжкових, музичних, образотворчих, картографічних пам'яток та історичних колекцій НБУВ», (2016-2018 рр.).

Метою статті є надання книгознавчої, історичної інформації щодо енциклопедичних видань зазначеного фонду. Це дозволяє у перспективі створити бібліотечний покажчик статей з польських енциклопедій, які становлять інформаційний ресурс з історії України. Польські енциклопедичні видання містять у собі значний інформаційний ресурс для розвитку сучасної історії України, української біографістики, регіональної історії. У статті представлений книгознавчий матеріал про книжкові знаки у польських енциклопедичних виданнях.

У фонді літератури польською мовою зберігається польська «Велика енциклопедія загальна ілюстрована» («Wielka Encyklopedia powszechna ilustrowana») в якій досліджено провенієнції та статті в яких можливо знайти історичний матеріал про Україну. Ця «Велика Енциклопедія» була заснована у 1889 році Варшавським видавництвом Францішка Юліуса Грановського та Сатурна Йозефа Сикорського. Цікавими для сучасних дослідників Північної війни залишаються статті цієї польської енциклопедії, які містять біографічну інформацію про гетьмана І. Мазепу та шведського короля Карла XII, біографії яких пов'язані з Півднем України.

У томі XXXIV «Великої енциклопедії», (Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. Tom XXXIV. – Warszawa: Drukarnia Aleksandra Tadeusza Jezierskiego, 1903) надрукована стаття «Karol XII» з біографічними відомос-

тями про шведського короля Карла XII та гетьмана І. Мазепу, які перебували у Південній Україні після Полтавської битви. У статті зазначено, що шведській король повернув з військом на Україну та надіявся на допомогу українського гетьмана І. Мазепи. І. Мазепа завіряв шведського короля, що повстане ціла козащина. Але замість цілої армії І. Мазепа привів військо у 6000 чоловік. На титульній сторінці польської енциклопедії міститься чотирикутна фіолетова печатка «Губвідділ Бібліотека».

У статті «Mazepa» в томі XLVI польської енциклопедії (Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. serya I. Tom XLVI. – Warszawa: Drukarnia «Gazety Handlowej», 1911) надаються біографічні данні про українського гетьмана і також згадується Південь України. У статті зазначається, що після Полтавської битви, коли гетьман і шведський король перебували на території Туреччини, російській цар вимагав від турків видати І. Мазепу. До обозу Карла XII Мазепа привів півтори тисячі козаків. Цей том енциклопедичного видання містить чотирикутну печатку «Київській губвідділ Центральний клуб Бібліотека». Енциклопедичні статті важливі для досліджень сучасної «Мазепіани», тому що надають деталізацію історичних подій і цікаві факти біографії українського гетьмана.

У фонді літератури польською мовою зберігається тритомне видання «Малої енциклопедії» Станіслава Платера (Mała encyklopedia polska przez S.P. Leszno i Gniezna Nakładem i drukiem Ernesta Günthera, 1847 Tom I. Tom II. Tom III.). У першому томі міститься маргінальний напис «Jlyne karty polskie. Boruslawski. Krassowski», наклейка з написом «II. Katalog 256. Księgozbioru Я L» (Mała encyklopedia polska przez S.P. Leszno i Gniezna Nakładem i drukiem Ernesta Günthera, 1847 Tom I). На одному з примірників першого тому на титульній сторінці знаходиться напис олівцем «Stanislaw Plater», кругла печатка чорного кольору: «Biblioteka Adamowska».

У другому томі «Енциклопедії» Станіслава Платера надрукована стаття «Мазера (Jan)». У статті надаються біографічні відомості про гетьмана та його перебування на Півдні України. У статті відмічено, що І. Мазепа стає гетьманом українських козаків і служить під владою Петра І. І. Мазепа приймав участь у походах проти Туреччини та взяв Очаків у 1695 році. Після Полтавської битви він надав шведському королю велику послугу під час відступу від Переволочної до Дикого поля. Петро І звернувся до турків з проханням видати гетьмана, який знаходився на турецькій території. Але турецька сторона відхили-

ла ці пропозиції. І. Мазепа помер у Бендерах у 1711 році. Стаття у польській енциклопедії залишається важливою для сучасних дослідників козацької доби в Україні, оскільки надається оцінка історії життя гетьмана з польських наукових позицій першої половини ХІХ століття.

Представлені статті польських енциклопедичних видань є незначною частиною історичних матеріалів, які пов'язані з історією України. Велика частина цього масиву видань залишається поза системним науковим обігом і потребує перспективних наукових досліджень

КРАЄЗНАВСТВО

«ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ»: «ВЕЛИКІ РІЧНИЦІ» НА СТОРІНКАХ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ПРЕСИ

Олег Бобіна

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
завідуючий кафедрою соціально-гуманітарних дисциплін
Україна, 54025, м. Миколаїв, пр-т Героїв України, 9
e-mail: oleg.bobina@nuos.edu.ua

Соціальний конфлікт, а революція найвищий вияв соціального конфлікту, потребує постійного переосмислення. Адже кожне нове покоління збагачується як досвідом попередніх поколінь, так і власним. Саме тому в євроатлантичному світі постійно з'являються праці присвячені своїм революціям. Постійно збагачуються теорія революції. А як переосмислювався цей досвід у радянському, українському суспільстві? Академічно-професійна рефлексія щодо феномену подій 1917-1921 рр., для сучасних істориків є більш-менш зрозумілою. Натомість формування масових стереотипів і міфологем ще потребує свого дослідження. Які інструменти, крім загальновідомих, використовувались на рівні міст, сіл, підприємств, організацій і т.ін. для формування відповідних міфологем і стереотипів. Чи були якісь особливості. Ми спробували проаналізувати, як на сторінках масової преси, досить великого міста, з розвинутою промисловістю, великою групою промислового пролетаріату відзначались річниця «Великого Жовтня» протягом історії радянської влади (1922-1991).

Особливості відзначення кожної річниця «Великого Жовтня» обумовлювались особливістю встановлення радянської (більшовицько-комуністичної) влади в Україні, й у Миколаєві зокрема. Радянська влада дуже важко та довго «приходила» в Україну. Протягом 1917-1920 рр. дуже швидко змінювались всі влади, у тому числі і більшовицько-комуністична. Миколаїв не став «південним Петроградом», де одразу була проголошена влада Рад ленинського зразка. До січня 1918 р., за відсутності стабільної Центральної влади та невизнання влади Української центральної ради й уряду більшовиків у Петрограді, влада у місті перебувала у руках Миської думи та Ради робітничих депутатів, де більшість належала есерам і меншовикам. А якщо поррахувати, то протягом лютого 1917 р. – січня 1920 р. влада на території сучасної України та Миколаєва переходила до Тимчасового уряду (лютий-

жовтень 1917), Ради народних комісарів (більшовики-комуністи), урядів Центральної ради, гетьмана П. Скоропадського, Директорії, військових адміністрації германських та австро-угорських військ, отамана Н. Григор'єва, генерала А. Денікіна, адміністрації військ Антанти. При цьому лише у 1917 р. в Миколаєві боролись за владу Рада робітничих депутатів, Рада військових депутатів, Громадський комітет. «Таким чином, 7-го березня Миколаїв побачив цілих три влади». Представництво українських інтересів здійснювалось через Раду об'єднаних українських організацій. Але українських організацій було небагато і вони були слабкі. А були, ще Миська дума і миський голова. Відносно стабільними були періоди березень-грудень 1918 р. (германсько-гетьманський час), березень-серпень 1919 р. (перший прихід радянської (комуністичної) влади), січень 1920 р. – серпень 1941 р. (утвердження радянсько-комуністичної влади).

Сімдесят і шістдесят років «Великого Жовтня» у пресі зустрічали звичайними «парадними» статтями про здобутки Миколаєва та Миколаївщини. Зазвичай статті виходили за підписами партійних і радянських керівників міста й області, а також провідних журналістів місцевих газет. Не відрізнялись особливими підходами у відзначенні річниць у 1946, 1957, 1977 роках. Але можна говорити про певні цікавинки, що з'явилися у пресі.

Так, у 1947 р., крім стандартних статей у газеті «Бузька Зоря» (видавалась російською мовою – «Бугская зоря») з'явилась стаття А. Солдатенка «Революційні традиції». Вона була присвячена не просто подіям 1917 р., а висвітлювала події соціально-економічної боротьби миколаївського пролетаріату у 1898-1917 рр.

Сорокова річниця відзначена підбіркою документів «Революційне піднесення в Миколаєві. За матеріалами обласного архіву». Документи друкувались у газетах «Бузька зоря» і «Південна правда». За всі роки існування радянської (комуністичної) влади це

була друга підбірка документів.

Найкраще «зустріли» 50-річний ювілей. Протягом року в місцевій пресі з'явилися статті провідних журналістів, таких як І. Ветров, Ш. Людковський, П. Мушинський, З. Каткова. У серпні 1967 р. у місцевій і центральній пресі з'явилися статті за підписами В. Васляєва, І. Грицяя, Т. Попльовкіна, які очолювали керівництво міста й області. Статті з'явилися у всеукраїнських газетах «Радянська Україна», «Комсомольское знамя», «Правда України», «Сільські вісті», «Робітнича газета», «Молодь України». Зрозуміло, що це була запланована акція. У наступні ювілеї вона не повторилась. Так відзначали «свято» на сторінках післявоєнної преси.

До війни 1941 р. важливим для фіксації історії революції у Миколаєві стали статті відомого історика В. Стрельського. У 1937 і 1938 роках у декількох номерах газет «Більшовицький шлях», «Південна правда», «Чорноморська комуна» вийшли його статті. Вийшла його стаття і в 1946 р. У 1938 р. «Південна правда» подала підбірку документів «Німецька окупація на Миколаївщині [До 20 річчя приходу інтервентів на Україну. Документи миколаївського архіву]» (російською мовою).

Найцікавішими матеріалами стали статті, які побачили світ у 1921-1927 рр. Більшість із них друкувалась у газеті «Червоний Миколаїв» («Красный Николаев», рос. мовою). Теми статей: «Спогади про Жовтень», «Миколаївська червона гвардія», «Про боротьбу миколаївського пролетаріату з контрреволюцією і про труднощі радянського і господарського будівництва», «Від лютого до жовтня» і т. ін. Авторами перших статей, що з'явилась на річницю «жовтня» став А. Селивановський і невідомий під псевдонімом «Салага». Активно писали такі автори як Єф. Вікторов, Марьянов, Магри, Майзен, Б-й, Козлов, Сумцов. У 1927-1928 рр. з'явилося декілька статей присвячених історії революції під псевдонімом «Істпартовець» («Истпартовец», рос. мовою).

Таким чином, оглянувши миколаївську пресу щодо святкування річниць «Великого Жовтня» бачимо низку цікавих моментів. Найбільше статей, присвячених історії рево-

люції з'являються у перше десятиріччя, до 1927 р. Вони різнопланові, різні автори. Саме у це десятиріччя побачили світ перші й останні ґрунтовні, більш-менш об'єктивні збірники присвячені історії революції. Першим збірником стала робота під назвою «Сторінки боротьби. Нариси і матеріали до історії революційного руху в Миколаєві». Під ред. В. Фідоровського і Г. Магри. Робота вийшла ц 1923 р. Про друге, це роботи сформовані Комісією з історії при Окружному комітеті партії. Маємо на увазі збірники «1905 рік на Миколаївщині. Хроніка, статті і матеріали з історії революції 1905 року на Миколаївщині» (рос. мовою, 1925) і «Жовтень на Миколаївщині. Нарис з історії класової боротьби (1917-1920) на Миколаївщині». Приблизно така-ж книжка вийшла і російською мовою, але під дещо іншою назвою «Жовтень на Миколаївщині: Нарис з історії революції 1917-1920 рр. на Миколаївщині» («Октябрь на Николаевщине: Очерк по истории революции 1917-1920 гг. на Николаевщине»). Поряд з цими збірниками присвяченими історії побачила світ праця «Х років боротьби і будівництва» (рос. мовою «Х лет борьбы и строительства»). Ця робота подавала соціально-економічні матеріали за десять років радянської влади, а фактично за сім.

Крім головної теми, матеріали преси присвячувались «германській окупації», «розстрілу 61», «встановленню радянської влади». З початку 1930-х рр. почалось формування міфу «Великого Жовтня». Ігнорувались теми «про Н. Григор'єва», «про антирадянське повстання моряків весною 1919». Формується ідея перемоги революції у 1917-1918 рр., безперервності існування радянської влади та її масової підтримки з боку місцевого населення. Остаточо такий стереотип затверджується у 1950-60-ті рр. За роки радянської (комуністичної) влади на сторінках преси, для масового читача, з'являються лише дві підбірки документальних матеріалів та один збірник спогадів про революцію у 1959 р.

Таким чином перед дослідниками ще стоїть завдання відтворення картини соціального конфлікту у 1917-1920 рр. у Миколаєві та Миколаївщині.

ВИКЛАДАЦЬКИЙ СКЛАД МИКОЛАЇВСЬКОГО СЕРЕДНЬОГО МЕХАНІКО-ТЕХНІЧНОГО УЧИЛИЩА (1902-1918 рр.)

Андрій Василевич

Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини
ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"»
старший викладач
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 2 Військова, 22
e-mail: noegip@ukr.net

У 1902 р. у Миколаєві було відкрито середнє механіко-технічне училище з нижчою ремісничою школою, яке передбачало випуск інженерних кадрів середньої та вищої ланки. У порівнянні з багатьма іншими професійно-технічними навчальними закладами Південної України воно мало набагато кращий якісний склад педагогів. Кількість викладачів визначалася загальними Правилами про промислові училища 1889 р. згідно яких до штату середнього механіко-технічного училища входили: директор, законовчитель, наглядач, писар і лікар, а викладацький склад формувався за рахунок вільнонайманих працівників. Останніх запрошували з числа працюючих на підприємствах та інших навчальних закладів міста.

Протягом 12 перших років педагогічний колектив училища постійно зростав. Так у 1903 р. він складався з 12 працівників училища та школи: директор – надвірний радник Володимир Олександрович Углецький; в.о. інспектора, інженер-технолог Іван Миколайович Водоп'янов; викладачі: законовчитель Іоанн Федорович Бугославський, інженер-технолог Володимир Володимирович Рюмін, інженер-технолог Леонід Леонардович Шлейхер; Михайло Семенович Шувалов, Віталій Григорович Храпко, керівник робіт Петро Михайлович Коровніков, наглядач – колезький асесор Лев Павлович Трофімов, лікар – колезький радник Євген Феод. Сергєєв, в.о. письменника Аркадій Федорович Лапшин і в.о. майстра-техніка у нижчій ремісничій школі Донат Дмитрович Тиунов. При цьому В.О. Углецький, П.М. Коровніков, І.Ф. Бугославський і Л.П. Трофімов суміщали роботу в училищі та ремісничій школі, що, на нашу думку, переважувало викладів і знижувало якість роботи.

Отже Миколаївське середнє механіко-технічне училище мало досить потужний викладацький склад. Його основу складали викладачі з вищою освітою, що отримали вищу технічну освіту та мали звання інженера (ін-

женер-технолог, інженер-механік, корабельний інженер). Окрім того, серед викладачів ми бачимо досить вагомні фігури, що залишили помітний слід у розвитку науки, суднобудування й освітянської справи: І.С. Некрасов, В.В. Рюмін, Л.Л. Шлейхер, М.І. Єгоров та інші.

З самого відкриття училища фізику та хімію у ньому викладав відомий інженер і педагог Володимир Володимирович Рюмін (1874-1937). Отримав широку популярність як пропагандист науки і техніки. Закінчив хімічне відділення Харківського технологічного інституту (1899). З переходом у 1902 р. на викладацьку роботу до Миколаївського середнього механіко-технічного училища повністю віддав себе педагогічній роботі. Володимир Володимирович був прогресивним педагогом-новатором: ставив незвичайні досліди, стежив за новинами зі світу техніки та ділився ними з учнями, розробляв власні оригінальні методики викладання. Багато приділяв уваги популяризації досягнень науки і техніки.

Багаторічним керівником училища (1905-1921) був інженер-технолог, колезький (пізніше – дійсний статський) радник Іван Стефанович Некрасов (1871-1945). Закінчив у 1894 р. Харківський технологічний інститут. До Миколаєва І.С. Некрасов приїхав у 1905 р., отримавши від міністерства торгівлі і промисловості призначення на посаду інспектора училища та незабаром його призначили його директором. І.С. Некрасов успішно поєднував викладацьку, адміністративно-організаторську та дослідницьку діяльність. Для цього у 1913 р. при училищі він створив теплотехнічну лабораторію, яка згодом стала основою для найстарішої кафедри Миколаївського кораблебудівного інституту – кафедри двигунів внутрішнього згоряння.

Іван Степанович був активним і шанованим громадським діячем у Миколаєві. Його обирали гласним Миколаївської міської думи, він брав участь у діяльності благодійних товариств. У роки Першої світової війни дирек-

тору доводилося докладати чималих зусиль, відстоюючи право учнів на відстрочку у виконанні військової повинності на час навчання. Відповідальне ставлення до своєї справи й організаторські здібності І.С. Некрасова допомагали йому зберегти навчальний заклад у важкі роки революційних подій 1917-1919 рр., який у 1917 р. було реорганізовано у Миколаївське політехнічне училище.

Непересічним інженером був кораблебудівник, випускник Харківського технологічного інституту, полковник Корпусу корабельних інженерів Микола Іванович Єгоров (1870 – бл. 1918). Майже два десятиліття він працював на судноверфях Миколаєва: помічником будівельника О.Е. Шотта при споруді броненосця «Князь Потьомкін-Таврійський»; інже-

нером на заводі «Наваль» (спостерігач за будівництвом чотирьох ескадрених міноносців типу «Зухвалий» і підводного мінного заго-роджувача «Краб»); корабельний інженер Миколаївського порту.

Викладали також в училищі відомий технолог, випускник механічного відділення Харківського технологічного інституту Іван Миколайович Водоп'янов; музикант і композитор Карл Антонович Біанки, який керував училищним духовим оркестром; талановитий інженер та адміністратор Леонід Леонардович Шлейхер; відомий художник, художній критик і педагог Єфим Михайлович Маковський, що створив серію етнографічних фотографій на Полтавщині.

ВІЙСЬКОВІ КОРАБЛІ УКРАЇНСЬКОГО ФЛОТУ ПЕРІОДУ ГЕТЬМАНАТУ (КВІТЕНЬ - ЛИСТОПАД 1918 р.), ЗБУДОВАНІ У МИКОЛАЄВІ

Юрій Гузенко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
кандидат історичних наук, доцент
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: yuriy.guzenko@i.ua

Лютнева революція 1917 р. посилила визвольні прагнення українців, зокрема в армії та на флоті. У першу чергу це стосувалося Чорноморського флоту, де на цей час особовий склад на 75-90% складався з українців. З жовтня 1917 р. по березень 1918 р. на український бік перейшли: 9 лінкорів, 7 крейсерів, 18 есмінців, 14 підводних човнів, 16 сторожових і посильних кораблів, 11 військових транспортів і плавучих баз. Багато з цих кораблів будувалися у місті Миколаєві.

Ще у 1914 р. у Миколаєві на заводах «Наваль» і «Руссуд» почалося будівництво трьох дредноутів типу «Императрица Мария». Кораблі цього типу могли розвивати швидкість 21 вузол. Товщина головного броньового поясу складала 305 мм. Верхній пояс до рівня батарейної палуби складався з плит товщиною 230 мм. Три гарматні башти головного калібру з лобовою бронєю у 305 мм були дуже місткими і повністю прикривали зверху барбетти, товщина броні яких дорівнювала 203 мм. Зенітна зброя: чотири гармати Барановського (63 мм), що були встановлені по верх башт I і IV за прикладом австро-італійських кораблів.

Таких лінкорів було побудовано три: «Им-

ператрица Мария», «Императрица Екатерина Великая» та «Император Александр III». «Императрица Мария» загинула 7 жовтня 1916 р. на Севастопольському рейді, а два інші кораблі цього типу входили до складу флоту УНР.

Один з них, лінкор «Екатерина II», було спущено на воду у Миколаєві 24 травня 1914 р, а 5 жовтня 1915 р. від вступив до лав флоту. 27 червня 1915 р. його було перейменовано на «Императрицу Екатерину Великую». Лінкор мав наступні технічні дані: довжина – 169,46 м; ширина – 28,07 м; осадка – 8,36 м; водозміщення – 24960 т; швидкість – 21 вузол; потужність двигунів – 27000 к.с; дальність плавання – 1400 миль. На озброєнні він мав: 12 – 305 мм гармат, 20 – 130 мм, 8 – 75 мм і 4 торпедних апарати. Особовий склад нараховував 1220 чоловік. 30 квітня 1918 р. виведений до Новоросійська. За наказом В.І. Леніна 18 червня того ж року затоплений за допомогою торпед, які випустив по ньому есминець «Керч» у Цемеській бухті,

Третій лінійний корабель «Император Александр III» було закладено у Миколаєві у жовтні 1911 р., спущено на воду 2 квітня 1914 р., у червні 1917 р. він вступив до лав Чорноморського флоту. Його технічні дані

були такими: довжина – 168 м; ширина – 27,43 м; осадка – 8,36 м; водозміщення – 23400 т; швидкість – 21 вузол: потужність двигунів – 28957 к.с; дальність плавання – 1400 миль. На озброєнні мав: 12 – 305 мм. гармат, 18 – 130 мм, 4 – 75 мм і 4 торпедних апарати. Особовий склад – 1220 чоловік.

У квітні 1917 р. отримав назву «Воля». У добу Гетьманату став одним з перших кораблів новоствореного Українського військового флоту. 30 квітня 1918 р. пішов з Севастополя до Новоросійська, але 19 червня 1918 р. знову повернувся до Севастополя, де його захопили німецькі війська. 1 жовтня 1918 р. він був включений до складу німецьких військово-морських сил на Чорному морі 24 листопада 1918 р. корабель було захоплено у німців англо-французькими інтервентами та виведено до порту Ізмаїл, а далі – Мармурове море. 3 жовтня 1920 р. входив до складу білогвардійських морських сил Півдня Росії.

У жовтні 1920 р. «Воля» було перейменовано на «Генерал Алексеев». 14 листопада 1920 р. корабель було уведено врангелівцями до Стамбула й у грудні 1920 р. інтерновано французькою владою у Бізерті (Туніс). У жовтні 1924 р. корабель було визнано урядом Франції власністю СРСР, але через складні міжнародні обставини повернуто не було, й у 1937 р. його здали на брухт у Бресті (Франція). Гармати головного калібру з цього лінкора були на озброєнні берегової артилерії Франції. У роки Другої світової війни їх захопила Німеччина, потім частину передала Фінляндії. Після війни використовувалися у СРСР.

У складі українського флоту перебували і кораблі застарілих на той час типів. Серед них – панцерник, що спочатку носив назву «Князь Потемкин-Таврический», але згодом, після придушення повстання на ньому, він отримав назву «Пантелеймон». Корабель було закладено наприкінці 1897 р. на Адміралтейській верфі у Миколаєві. Спущено на воду 26 вересня 1900 р., вступив до лав флоту 2 червня 1905 р. 27 червня 1905 р. на кораблі спалахнуло перше у Російському флоті збройне повстання матросів. У 1910 р. пройшов капітальний ремонт. Основні характеристики: водозміщення – 12582 т, довжина – 115,4 м; ширина – 22,25 м; осадка – 8,3 м; 2 парові машини потужністю у 10600 к.с; швидкість – 16,65 вузла; запас вугілля – до 1100 т, дальність плавання – 3000 миль. Озброєння: 4 гармати – 305 мм, 16 – 152 мм, 16 – 75 мм, 6 – 47 мм, 2 – 37 мм; 2 десантні гармати – 63 мм, 4 кулемети, 5 торпедних апа-

ратів. Особовий склад – 28 офіцерів і 788 матросів. Команда панцерника на 90% складалася з українців з міста Нікополя.

За Гетьманату тут перебували командувач і штаб Українського військового флоту. З 1918 р. знаходився у Севастополі, де і був захоплений німецькими військами, а потім – англо-французькими інтервентами, У квітні 1919 р. його було підірвано та виведено з ладу, а 21 листопада 1925 р. виключено зі списків флоту.

Український флот мав і кораблі інших типів. Серед них можна назвати бронепалубний крейсер «Гетьман Іван Мазепа» («Кагул» до 25.03.1907 р., «Память Меркурия» – до 31.12.1922 р.), який було закладено на верфі Адміралтейства у Миколаєві 23 серпня 1901 р., спущено на воду 20 травня 1902 р., а у 1905 р. він вступив до лав Чорноморського флоту. Технічні дані: водозміщення – 7838 т; довжина – 133 м; ширина – 16,6 м; осадка – 7,2 м; потужність двигунів – 19500 к.с; швидкість – 23 вузли; дальність дій – 2200 миль. На озброєнні корабель мав 8 – 130 мм гармат, 3 – 76,2 мм, 3 – 45 мм, 2 – 25 мм, 5 кулеметів і 195 мін. Особистий склад – 490 чоловік.

За Гетьманату корабель було перейменовано на «Гетьман Іван Мазепа». У грудні 1918 р. захоплений англійцями, переданий до складу морських сил Півдня Росії. У небоєздатному стані залишений білогвардійцями у Севастополі. Під назвою «Коминтерн» увійшов до складу радянського флоту та використовувався до 1942 р. як навчальний корабель і мінний загороджувач. Списаний у 1943 р.

Деякі кораблі українського флоту будувалися на іншому Миколаївському заводі, заснованому у 1895-1897 рр. – заводі «Анонимного общества корабельных верфей, мастерских и плавилен в городе Николаеве» (пізніше – «Анонимное общество судостроительных, механических и литейных заводов в городе Николаеве»). Один з перших кораблів побудованих на заводі – міноносець «Завидный» (1903 р.). Корабель мав водозміщення – 350 т, довжину – 60,2 м, ширину – 6,4 м, осадку – 1,8 м. Озброєння складалося з гармат: одна – 75 мм і п'ять – 45 мм, два торпедних апарати. Швидкість руху 25 – вузлів, дві парові машини потужністю 2750 к.с. Екіпаж – 70 чоловік. Першим на Чорноморському флоті підняв український синьо-жовтий прапор. За Гетьманату входив до складу Українського військового флоту. Командуванням Антанти переданий білогвардійцям. Під час евакуації з

Криму у листопаді 1920 р. покинутий ними у Севастополі. До складу радянського флоту не вводився. Розібраний на брухт у 1923 р.

Інший есмінець – «Керч» було збудовано у Миколаєві на корабельнях товариства «Наваль» у 1916 р. Під час Першої світової війни виконував патрульну службу та конвоював лінійні кораблі. З його борту здійснювалося керівництво операцією затоплення ескадри Чорноморської флоти у Цемеській бухті 18 червня 1918 р. Торпедував і пустив на дно однотипний есмінець «Фидониси» та лінкор «Свободная Россия». Затоплений власною залогою поблизу Туапсе 19 червня 1918 р.

Серед есмінців українського флоту були ще «Беспокойный» і «Лейтенант Шестаков». Обидва були збудовані у Миколаєві на корабельнях товариства «Наваль», перший – у 1913, а другий – у 1907 р. За Гетьманату входили до складу Українського військового флоту. «Беспокойный» було захоплено військами Антанти і пізніше виведено білогвардійцями у Бізерт. Розібраний на брухт на початку 1930-х рр. Есмінець «Лейтенант Шестаков» за наказом більшовицького командування було затоплено власною залогою у Цемеській бухті 18 червня 1918 р.

У 1899 р. на Миколаївському адміралтействі було збудовано міноносець «Ч. 259». Під час Першої світової війни він використовувався як сторожове та посильне судно. За Гетьманату входив до складу Української військової флоти. Розібраний на брухт у 1923 р.

Серед кораблів Українського військового флоту зазначеного періоду були і підводні човни. Серед них – підводний човен «АГ-21», який було споруджено у 1916 р. у Ванкувері (США). 19 вересня 1916 р. його придбав завод «Ноблеснер» на замовлення Морського відомства Росії. У розібраному вигляді підводний човен доставили на пароплаві до Владивостока, а потім – залізницею до Миколаєва, де його зібрали з окремих секцій. До списків флоту Чорного моря човен зарахували 21 серпня 1917 р. Учасні у бойових діях під час Першої світової війни не брав. За Гетьманату входив до складу Українського військового флоту. У грудні 1918 р. захоплений військами Антанти і через рік затоплений англійцями поблизу Севастополя.

Інший підводний човен «Краб» теж було збудовано у Миколаєві на корабельнях товариства «Наваль» у 1912 р. Перший у світі підводний мінний загороджувач. Надводне водозміщення – 500 т, підводне – 700 т, довжина – 51,2 м, ширина – 4,6 м, осадка – 4,02 м, гли-

бина занурення – 45,7 м, час занурення – 4 хвилини. Силова установка включала чотири керосіномотори по 300 к.с. кожен і два електродвигуна по 150 к.с. Вони забезпечували надводну швидкість ходу у 11,8 вузла та підводну – 7,5 вузла. Озброєння: 60 мін у двох кормових коридорах, 2 трубчатих торпедних апарати у носі і 4 запасні торпеди до них плюс два апарати системи Джевецького.

9 серпня 1912 р. підводний мінний загороджувач було включено до складу Російського флоту з присвоєнням назви «Краб». Спуск на воду відбувся 12 серпня 1912 р., здача його Чорноморському флоту була намічена на 1 липня наступного року. Але у липні 1913 р. «Краб» було відправлено з Миколаєва до Севастополя, де він продовжував перероблятися та добудовуватися на місцевому заводі товариства «Наваль». Під час Першої світової війни використовувався для встановлення мін у протоці Босфор і на підходах до неї. «Краб» більше інших відзначився на Чорноморському театрі військових дій. Екіпаж цього корабля у повному складі було представлено до високих нагород за успішно проведену у надзвичайно складних умовах операцію з постановки мін у Босфорі з метою блокування німецького флоту. За Гетьманату належав до складу Українського військового флоту. У грудні 1918 р. захоплений військами Антанти, у 1919 р. затоплений ними поблизу Севастополя.

Ще один підводний човен українського флоту «Нарвал» було збудовано у Миколаєві філією Невського судно-механічного заводу у 1914 р. За Гетьманату входив до складу Українського військового флоту. У грудні 1918 р. захоплений військами Антанти та затоплений ними поблизу Севастополя у наступному році.

Український флот мав і допоміжні судна, деякі з яких також будувалися у Миколаєві. Серед них можна назвати посильне судно «Ястреб». Воно було збудоване в Миколаєві у 1912 р. На початку Першої світової війни зараховане до складу Чорноморського флоту. За Гетьманату належало до Українського військового флоту. Затоплене білогвардійцями у 1920 р. в Єйську.

Інше допоміжне судно – десантна баржа «Болиндер» № 2. Вона також була збудована у Миколаєві у 1916 р. Зарахована до складу Чорноморської флоти як плавуча база для гідролітаків. За Гетьманату належала до Українського військового флоту.

На середину 1918 р. Український військо-

вий флот складався з 3 бригад лінійних кораблів, бригади крейсерів, 3 бригад гідрокрейсерів, дивізій міноносців у складі 27 ескадрених міноносців, 22 підводних човнів та інших суден різного призначення. Але ситуація різко погіршилася з приходом до чорноморських портів наприкінці того ж року військо-

во-морських сил Антанти. Більшу частину кораблів, що належали Українській державі, було передано Добровольчій армії, решту вивели у порти країн, що входили до Антанти. Український Чорноморський флот перестав існувати.

З ІСТОРІЇ ДИТЯЧИХ АМАТОРСЬКИХ КІНОСТУДІЙ І КІНОСТУДІЙ СИСТЕМИ ПРОФТЕХОСВІТИ НА МИКОЛАЇВЩИНІ

Вадим Кірчев

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
здобувач Навчально-наукового інституту історії, політології та права
Україна, 54003, м. Миколаїв, пл. Адміралтейська, 1
e-mail: vadim0408@mksat.net

Незаперечним є той факт, що формування нової генерації українців відбувається в умовах незалежності та зовнішньої агресії під впливом значної кількості як зовнішніх, так і внутрішніх економічних, політичних, культурних і соціальних чинників. Важливим елементом комплексної роботи у справі виховання залишається гурткова робота з молоддю, підлітками, дітьми. Саме тому автор спробує привернути увагу читачів до незаслужено забутої сьогодні такої цікавої та важливої форми дитячої та юнацької творчості, як кіноаматорство, і зацікавити у подальшому розробленні цієї проблеми науковців і дослідників.

При підготовці свого дослідження автором було використано значний масив архівних документів, наприклад, накази обласного управління професійно-технічної освіти 1960-1970-х років, кіноматеріали – фільми, створені учасниками дитячих кіностудій і кіностудій при СПТУ, безпосереднє спілкування з вихованцями дитячих та юнацьких кіностудій, здійснено аналіз друкованих періодичних видань. Окремими аспектами обраної теми займалися такі дослідники: А. Демешин («Творчество юных», 1967 р.), Б. Аров («Лауреаты фестиваля», 1967 р.), О. Умеренков («Хто допоможе кінолюбителю?», 1970 р.), В. Колодій («Кінострічки», 1973 р., «Лауреаты международного фестиваля», 1979 р.) й інші, але узагальнюючих і системних досліджень створено не було.

Дитяче кіноаматорство в УРСР і на Миколаївщині зокрема, має свою тривалу та цікаву історію. У післявоєнні роки для українських споживачів стали доступними прості та недорогі кінокамери для вузької плівки, тому ди-

тячий кіноаматорський рух почав швидко зростати. Цьому сприяли спеціалізовані дитячі фестивалі та конкурси – Всесоюзний фестиваль «Тбіліські зорі», фестиваль друзів «Флорічіка» й ін. Велике значення мала також поява дитячих кіноцентрів. На території України перший дитячий кіноцентр з'явився у Дніпропетровську.

Унікальним явищем на той час була аматорська кіностудія Палацу піонерів і школярів міста Миколаєва, яка почала працювати у 1960 році. Цікавою була трансформація маленького самодіяльного фотогуртка у напівпрофесійну дитячу кіностудію.

Досвід її роботи сьогодні у значній частині забутий, але неоціненний. Слід зазначити, що по-перше, її керівнику Марку Трейгеру вдалося об'єднати дітей різних вікових груп, для яких кіно стало серйозною справою на все подальше життя.

По-друге, вдалося створити необхідну матеріально-технічну базу. Зйомки фільмів велися на 35 мм кіноплівку. Студія мала професійну апаратуру, якої не було навіть на Миколаївській обласній студії телебачення: синхронну камеру СК1, ручні кінокамери «Конвас», монтажну, звукову, освітлювальну й іншу апаратуру, яка дозволяла випускати фільми з оптичним записом звуку. Значну частину виготовлених стрічок демонстрували у місцевих кінотеатрах та на обласному телебаченні.

По-третє, студійці опановували різні спеціальності: оператор, режисер, монтажер, звукооператор, освітлювач. Деякі зі студійців, такі як фотожурналісти Олександр Кремко, Борис Рибаків, кінооператор Олександр

Ілюшин стали висококваліфікованими фахівцями, а їх дитяче захоплення перетворилось на справу всього життя.

Необхідні знання студійці отримували завдяки співпраці з досвідченими кіномитцями. Кіностудію підтримували кіномитці Києва й Одеси. Шефську допомогу надавала Київська студія документальних фільмів, зокрема, її оператор, лауреат державної премії В.Л. Ковальчук, інші фахівці.

Кінотворчість виступала засобом виявлення у дітей художнього потенціалу, особливо коли педагоги дитячих аматорських гуртків і кіностудій керували ними таким чином, щоб не нав'язувати дітям своєї волі, своїх смаків, уявлень і художніх рішень. Таким талановитим педагогом був Марк Трейгер. Під його керівництвом діти працювали над створенням кіноновел та ігрових фільмів. Діяльність дітей-кіноаматорів за видами та жанрами мало чим відрізнялася від діяльності дорослих кіноаматорів, вони не тільки знімали документальні, науково-технічні, мультиплікаційні й ігрові стрічки, але часто створювали фільми-нарис, портрети і т. і.

Кіноаматори Палацу піонерів успішно виступали на обласних оглядах самодіяльного мистецтва й отримали високу оцінку у Києві. На Всесоюзному фестивалі самодіяльного мистецтва 1967 року студійці здобули два дипломи першого ступеня та дві медалі лауреатів фестивалю, які були присуджені за фільми «Одного разу» та «Ровесники і ровесниці». Всього з 1960 по 1971 роки було знято 15 звукових кінофільмів. Кіностудія Палацу піонерів працювала протягом одинадцяти років і припинила своє існування з переходом М.Н. Трейгера в іншу організацію. Таким чином, творча особистість керівника не лише обумовила саме існування гуртка, але й вплинула на формування підлітків як творчих особистостей, багатьом допомогла визначити свій життєвий шлях.

Важливе місце в історії поширення дитячого та юнацького кіноаматорства посідають кіностудії системи профтехосвіти. У 1963 році у місті Миколаїв при Будинку культури профтехосвіти була створена аматорська кіностудія «Корабел». Вона об'єднувала учнів середніх професійно-технічних училищ, які цікавилися кінематографією. Студія мала 16 мм кінознімальну апаратуру, знімала фільми на чорно-білу кіноплівку з магнітною звуковою доріжкою (фонограмою). У ній займалося більше 30 учнів профтехучилищ. Багато років кіностудією керував великий ентузіаст своєї

справи Ігор Григорович Міхеев. Під його керівництвом учні створювали фільми різної тематики, об'єднані метою морального, патріотичного й естетичного виховання, пропаганди робітничих професій і системи профтехосвіти.

У 1970 році на обласному фестивалі аматорських фільмів студійці показали картини «Его крылья», «Здравствуй, стройка!», «Этюды», які отримали високі оцінки та вибороли перше місце. За 30 років існування кіностудії було знято понад 50 аматорських короткометражних фільмів і кіножурналів. Багато фільмів студії виборювали призові місця на міських, обласних і республіканських оглядах-конкурсах кінолюбителів. Серед низки фільмів-лауреатів слід окремо згадати такі як: «Тут каждая улица – память живая», «Зажги свою звезду», «Поле молодых», «За того парня», «Продолжение подвига», «Войди в наш дом» та інші стрічки.

У 1970 році за сценарієм відомого поета і письменника Емілія Январьова на кіностудії «Корабел» був знятий фільм «Его крылья». Фільм розповідає про життєвий шлях вихованця ПТУ № 5 Василя Гречишнікова. Однією з найкращих робіт кіностудії був визнаний фільм «Тут каждая улица – память живая», знятий у 1972 році. Автори фільму показали трудовий ритм міста Миколаєва. На республіканському конкурсі фільм був удостоєний золотої медалі. Дуже вдалим у цій стрічці стало втілення поєднання патріотичного виховання та формування почуття національної гідності та зв'язку поколінь.

Кінострічки, які було створено на кіностудії, належали до різних жанрів. Фільм «Кораблики» – лірична картина про перше кохання, фільм «Огненный автограф» – профорієнтаційна стрічка про роботу зварювальників-суднобудівників (сценарій Якова Тубліна, режисер-оператор Ігор Смердов).

У 1973 році кіностудії «Корабел» за значні творчі успіхи було присвоєно звання «Народний самодіяльний колектив», що дало можливість покращити матеріально-технічну базу та залучити більш широке коло талановитих юнаків і дівчат.

У своїй роботі студія надавала методичну та практичну допомогу широкому колу інших кінофотогуртків професійно-технічних училищ міста Миколаєва.

Окремі професійно-технічні училища мали свої кіногуртки, які створювали цікаві фільми на високому професійному рівні. Наприклад, СПТУ № 14 (керівник Л.Д. Дімонт), кіностудія

СПТУ № 24 (керівник І.М.Смердов). На базі цих студій у 1979 році був знятий фільм «Войди в наш дом» (текст поетеси Катерини Голубкової). Фільм був відправлений на міжнародний фестиваль «Людина і море» у болгарське місто Варну, на якому було представлено понад 80 фільмів з Японії, Болгарії, Угорщини, Югославії та США. У результаті конкурсного відбору ця робота була відзначена другою премією.

У 1986 році кіностудією «Корабел» створені фільми: «Главная должность» – фільм про молоду зміну робітників – учнів профтехосвіти, «Войди в наш дом» – профорієнтаційна кінострічка про робітничі професії.

Звичайно, були не тільки досягнення. У своїй роботі аматорські студії стикалися з низкою проблем, серед яких слід зазначити такі: по-перше, недосконалість кінознімальної техніки. Так, народна кіностудія «Корабел» була оснащена аматорською кінознімальною апаратурою, яка технічно обмежувала можливості гуртківців.

По-друге, серйозною проблемою, з якою стикалися юнацькі аматорські кіностудії, була проблема обробки кіноплівки. Частково вона була вирішена завдяки створенню на початку 1970-х років обласного клубу-лабораторії кіноаматорів.

Крім того, необхідно було підвищувати кваліфікацію керівників аматорських кіностудій. Ця робота проводилась на базі обласного клубу-лабораторії кіноаматорів, який діяв у 1970-і – на початку 1990-х років при Миколаївській обласній раді професійних спілок. Клубом організовувались семінари-практикуми, творчі зустрічі, перегляд та обговорення кінофільмів.

Заслуговує на увагу творчий шлях талановитого кіноаматора Ігоря Миколайовича Смердова – керівника кіностудії СПТУ № 24. Він почав займатися кіно у 1965 році і протягом декількох десятиліть, відточуючи свою майстерність, знімав фільми різної тематики, згодом став керівником кіно-кореспондентського пункту по Миколаївській, Херсонській та

Одеській областях, створював документальні фільми та кіножурнали для Держкіно СРСР. Тривалий час у галузі документального науково-популярного кіно співпрацював з Л.Д. Дімонтом, який був професійним журналістом, членом Спілки журналістів СРСР, писав сценарії до кінофільмів. І.М.Смердов був кінооператором і режисером їх спільних робіт, однією з найцікавіших з них були фільми «Память – это бессмертие» (1982 р.), «Город на солнечном берегу» (1993 р.).

Значна роль у розвитку кіноаматорства у місті належить також режисеру і педагогу Андрію Васильовичу Дунашу, який очолював кіностудію «Корабел» з 1985 по 1993 роки. Він навчав дві групи учнів СПТУ, залучив до творчої співпраці велику групу студентів інституту культури. Під його керівництвом було знято десять фільмів. Останні з них – «Ювілей музею» та «Пробудження». Фільми цікаві тим, що демонструють зміни, які відбулися у суспільній свідомості на початку 90-х років минулого століття, відображають пошук молоддю духовних джерел.

На початку 1990-х років через відсутність випуску 16 мм кіноплівки на комбінаті «Свема» народна кіностудія «Корабел», як і більшість дитячих кіностудій на Миколаївщині, припинили своє існування.

Таким чином, можна зазначити, що за своєю спрямованістю і характером дитячий та юнацький кіноаматорський рух 60-х-80-х років ХХ ст., як форма позашкільної роботи, був спрямований на естетичне, патріотичне та моральне виховання молодого покоління. Гуртки дитячих кіноаматорів стали елементом не лише виховання, а також профорієнтаційної роботи, формування світогляду та життєвої позиції молодого покоління.

Проблема історичного дослідження дитячого й юнацького кіноаматорства залишається актуальною для продовження вивчення. Дослідження здобутків і проблем кіноаматорського руху може стати значним поштовхом для відродження кіноаматорства у сучасних умовах.

ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛАЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ УПРАВИ У СПРАВІ РЕГУЛЮВАННЯ АВТОМОБІЛЬНИМ РУХОМ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Геннадій Коваль

Новосафронівська ЗОШ Новоодеського району Миколаївської області
вчитель історії та географії
Україна, 56620, Миколаївська область, Новоодеський район, с. Новосафронівка
e-mail: 470071@rambler.ru

Автором, на основі аналізу постанов Миколаївської міської думи, розглянуто діяльність Миколаївської міської управи у справі регулювання автомобільним рухом на початку ХХ ст.

23 червня 1909 року було оголошено доповідь міської управи за № 5934, за пропозицією градоначальника міста Миколаєва від 19 червня за № 8450, про доповнення обов'язкової постанови від 3 травня 1902 року за № 26/3497, про порядок їзди по місту Миколаєву на автомобілях у зв'язку з клопотанням засновників Миколаївського Трудового Товариства автомобільного сполучення про дозвіл йому автомобільного руху по вулицях міста Миколаєва на правах візничого промислу, а також докладено прохання цього Товариства з подробицями курсування автомобілів.

Одногосно постановлено: складену міською думою й оголошену Миколаївським градоначальником у наказі від 3 травня 1902 року за № 26/3497 обов'язкову постанову про порядок їзди по місту Миколаєву на автомобілях доповнити наступними правилами: Миколаївському Трудовому Товариству автомобільного сполучення по місту Миколаєву у наступних пунктах:

перша лінія: «Вокзал – Воєнний ринок», по Глазенапівській вулиці, поворот на Херсонську, по Соборній, поворот із Соборної на Потьомкінську, по останній, Одеській, 1-й Воєнній, Столярній і 3-й Воєнній вулицях;

друга лінія: «Каботажна гавань – Спаськ» від Каботажної гавані між пристанню Шавалди і пристанню пароходу «Русалка», мимо міської електричної станції по провулку «А», поворот через Новосельську по Соборній, поворот через Привізну до Каплиці по Соборній, повороти на Нікольську, на Наваринську, на Потьомкінську й у напрямку на Спаськ.

Товариству надано право користуватися для автомобільного руху й іншими вулицями міста Миколаєва, з дозволу міської управи. Пункти зупинок для прийому та випуску пасажирів протягом обох ліній – за квартал від

кожного роз'їзду кінно-залізних доріг. Місця на автомобілях у місцях роз'їздів кінно-залізних доріг і по Херсонській вулиці, між Глазенапівською та Соборною, а рівно на Варварівському спуску не повинна перевищувати швидкості 3 версти на годину й автомобілі не повинні зупинятися у роз'їздів кінно-залізних доріг.

Рух автомобілів відбувався з 1 квітня по 15 квітня з 7 годин ранку до 11 годин ночі, а в решту часу року – з 8 годин ранку до 8 годин вечора.

Платня з пасажирів: по лінії «Вокзал – Воєнний ринок» і по лінії «Каботажна гавань – Спаськ», і від гавані до Дзвіниці, і від Дзвіниці у Спаськ – не більше 10 коп. (по кожній лінії), при прямому сполученні по цій лінії із кінця у кінець – не більше 15 коп. з пасажира. Кількість місць для пасажирів у кожному автомобілі визначалося на 20 чоловік.

По лінії «Каботажна гавань – Спаськ» рух у зимовий час відбувався від Каботажної гавані (пункт 1-й) до рогу Нікольської та Потьомкінської вулиць. У всьому іншому вказане Товариство підкорялося обов'язковій постанові, виданій 3 травня 1902 року за № 26/3497 і додатку від 26 березня 1905 р. за № 56/3586 і за порушення обов'язкової постанови підлягало відповідальності на загальній підставі.

З 15 червня 1909 року по вулицях міста Миколаєва було заплановано відкриття автомобільного руху: красивих та витончених екіпажів автомобілів, що мали, за прикладом великих міст Європи, замінити біржові екіпажі. За проїзд планувалося стягувати незначну платню за особливою системою таксовиміру. Міська управа видала відповідний дозвіл на відкриття руху.

10 травня 1911 р. було розглянуто доповідь комісії про користь і потреби міста Миколаєва від 17 березня 1911 року з наданням проекту обов'язкових постанов про порядок їзди по місту на автомобілях і мотоциклах і проекту обов'язкових постанов про порядок їзди по місту на велосипедах і висновки управи з цього питання від 29 квітня 1911 року за

№ 49 стаття 446.

Збори думи, відкритим голосуванням, постановили: проект обов'язкових постанов про порядок їзди по місту на велосипедах затвердити, згідно пропозиції комісії про користь і потреби міста. Постановлено: проект обов'язкових постанов про порядку їзди у місті Миколаєві на автомобілях і мотоциклетах затвердити, при чому параграфи 5 і 6 доповнюються згідно пропозиції Управи. У параграфу 4 після слів «на автомобілях» додається «і мотоциклетах», параграф 7, за пропозицією управи, доповнився додатком.

10 травня 1911 року було запропоновано пропозицію гласного Гайдученка про

обов'язкові постанови, у тому сенсі, що автомобілі, що приїждять у місто Миколаїв для заняття візничим промислом, повинні брати у міській касі номерний знак навіть у тому випадку, якщо у них є білет, взятий у місті, з якого вони прибули. Відкритим голосуванням пропозицію гласного С.І. Гайдученка було прийнято.

Таким чином, ми бачимо, як швидко у місті Миколаєві на початку ХХ ст. розвивався автомобільний транспорт та якими постановами його регулювала Миколаївська міська управа, видаючи обов'язкові постанови з цих питань, змінюючи та доповнюючи їх, розробляла детальні маршрути.

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ ПОДІЛЛЯ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ольга Коваль

Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка
аспірант географічного факультету
Україна, 03022, м. Київ, проспект акад. Глушкова, 2
e-mail: o.avramenko@donnu.edu.ua

Розвиток краєзнавства у руслі статистично-економічних і фольклорно-етнографічних досліджень із залученням великого кола краєзнавців наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. був практично в усіх регіонах України. До подільського краю, що знаходився на стику двох імперій, завжди була прикута увага науковців. Наукове вивчення регіону та становлення подільського краєзнавства започатковане у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. У досліджуваний період активно розроблялися такі напрями досліджень, як джерелознавство, бібліографія, історія, етнографія, природа, персоналії краю. Якщо пересічно взяти до уваги усіх дослідників і краєзнавців ХІХ – початку ХХ ст., які вивчали та публікували наукові книги, статті, розвідки, документи, популяризували різні сторони життя Поділля, то їх кількість за загальними відомостями, складає до 5 тисяч осіб.

На зламі ХІХ-ХХ століть перші спроби хоч фрагментарно проаналізувати наукову діяльність дослідників та аматорів, позитивні та негативні сторони в організації регіонального вивчення здійснили місцеві фундатори краєзнавчого руху. Саме у цей період дослідники підкреслюють суперечливість процесу становлення краєзнавства, висувають неоднозначні оцінки результатів. Саме тому дослідження діяльності краєзнавців Поділля у

зазначений період є актуальною і сьогодні.

Краєзнавчий доробок у вивченні регіону Поділля залишив видатний історик і літературознавець, академік Михайло Грушевський, який розробив складну та майже недосліджену історію Барського староства на Поділлі. Цій роботі він присвятив понад п'ять років наполегливої праці, що завершилася виданням однойменної книги, двотомної збірки унікальних документів «Акти Барського староства». Цікавими і донедавна незнаними фактами біографії є давні та багаторічні зв'язки з науковцями та краєзнавцями Поділля. Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Михайло Грушевський, як керівник наукового товариства ім. Шевченка у Львові та редактор його видань, сприяв публікації статей подільських краєзнавців Ю.Й. Сіцінського, К.В. Широцького. Під час чергового візиту 1919 року до Кам'янця-Подільського М.С. Грушевський виступав з лекціями у гімназії, жіночих курсах, зустрічався зі студентами університету, редагував газету «Життя Поділля». Михайлу Грушевському вдалося розкрити маловідомі сторінки історії Подільського краю, який зіграв велику роль у творчості Михайла Грушевського (довготривала наукова робота та дружнє листування з Ю.Й. Сіцінським).

Серед краєзнавців Поділля чільне місце займає Петро Бучинський, який більше два-

дцяти років працював у Новоросійському товаристві дослідників природи в Одесі. Повернувшись у 1911 р. до Кам'янець-Подільського, виступив ініціатором створення товариства дослідників природи. Самого П.М. Бучинського було обрано Президентом цього товариства, яке послідовно займалося вивченням природи Поділля. Нове товариство підтримувало співпрацю з Новоросійським товариством дослідників природи, члени якого неодноразово виступали з доповідями у Кам'янець-Подільському. Надалі П.М. Бучинський плідно працював у державному Українському університеті, який виник у Кам'янці у 1918 році.

Серед подільських дослідників другої половини XIX – початку XX ст. помітне місце займає Сергій Венгрженевський, краєзнавча робота якого починається з 1873 року з прибуття до Кам'янець-Подільського, де він одразу ж зблизився з М.В. Симашкевичем, І. Яворським, Й.Й. Ролле й іншими місцевими краєзнавцями та став діяльним членом Подільського епархіального історико-статистичного комітету. За дорученням комітету став опрацьовувати середньовічні акти, рукописи та стародруки, спеціалізуючись у вивченні історії Брацлавського воєводства. Результатом роботи стали «Труди» комітету, де були опубліковані дві великі цінні археологічні праці: «Історичний нарис унії на Брацлавщині» та «Матеріали для історії унії в колишньому Брацлавському воєводстві у другій половині XVII століття», які зберегли свою наукову цінність та актуальність до сьогодні, але, на жаль, майже не використовуються сучасними дослідниками.

Важливим напрямком у діяльності дослідників Поділля було створення історико-статистичних, етнографічних описів усіх населених місць і краю загалом, що й призвело до оформлення краєзнавства, як спеціальної галузі наукової роботи. Започаткував ідею написання історико-статистичних описів у середині XIX століття царський уряд з метою мати до всеросійських переписів населення додатковий соціально-економічний матеріал кожного регіону. В умовах Правобережної України – більш обґрунтоване «наукове» підтвердження русифікаторської політики, тому при канцеляріях були створені державні статистичні комітети.

Важливим доробком на рубежі 80-90 років XIX ст. стало видання В.К. Гульдманом, секретарем Подільського історико-статистичного комітету, фундаментальної праці «Подільська

губернія. Досвід історико-географічного опису» та «Населені місця Подільської губернії», в яких вперше подавався довідковий матеріал майже про всі міста, містечка і села краю.

У цей же час активно вивчали історію нашого краю інші поділлязнавці. Зокрема, здійснили спробу узагальнити історію Поділля краєзнавці О.І. Тарнавський у праці «Коротка історія Поділля у запитаннях та відповідях» (1893), І.К. Михалевич «Про минуле Поділля історичний нарис» (1895), Д.Г. Онацький «Поділля: історичний нарис» (1913).

Видатний історик, археолог, культурно-громадський діяч Поділля Ю.Й. Сіцінський проводив дослідження у галузі історії, археології та культури регіону, результати досліджень знайшли місце у працях «Місто Кам'янець-Подільський», «Археологическая карта Подольской губернии» (1901), «Нариси з історії Поділля» (1927), «Оборонні замки Західного Поділля XVI-XVII ст.» (1928).

Серед краєзнавців окремо варто згадати одного з найбільш активних членів Подільського історико-археологічного і ще 7-ми наукових товариств, фундатора Кам'янець-Подільського історичного музею, першого видавця фотоальбомів і листівок видів пам'яток історії та культури краю М.Й. Грейма. Однак, сьогодні практично невідома та не використовується його наукова практика. Зокрема, протягом 1889-1910 рр. у 10 томах Варшавських «Нумізматично-археологічних відомостей» М.Й. Грейм опублікував 26 статей про виявлені у всіх повітах Подільської губернії скарби монет, археологічні пам'ятки, інші старожитності, знахідки, які і сьогодні є важливими для дослідників.

Протягом другої половини XIX – початку XX ст. активно розвивалися природознавче вивчення Поділля, яке було викликане потребами промислового перевороту, зростаючими соціально-економічними вимогами суспільства. У цьому плані організуючу роль відіграли наукові природничі товариства, як центральні, так і регіональні. З ініціативи і під керівництвом відомого подільського лікаря та письменника Й. Ролле у 1859 році у Кам'янці-Подільському виникло перше на Правобережній Україні «Подільське товариство лікарів».

Вивченням Поділля займалися науковці інших природничих галузей науки. Так, геолог М.П. Барбот-де-Марні у 1867 році дослідив селурійські плати Придністров'я, у 1885 р. провів детальне геологічне обстеження Східної Галичини, Волині та Поділля. Його колега

В.В. Докучаєв здійснив експедиційне вивчення у 1877-1878 роках Ольгопільського, Вінницького, Могилів-Подільського та Проскурівського повітів Подільської губернії й обґрунтував геолого-геоморфологічну будову регіону. В.Д. Ласкарев детально розглянув орфографію Подільських Товтр, класифікував річкові долини й обґрунтував походження Летичівської рівнини (1901-1907, 1914). О.О. Борзов, котрий подав перше зведення з орфографії Європейської частини країни, у т.ч. Поділля на геологічних матеріалах краю висунув теорію асиметрії схилів межиріччя.

Для потреб сільського господарства на рубежі XIX-XX ст. були досліджені ґрунти Поділля. Найбільший вклад у ґрунтознавство краю внесли В.В. Докучаєв (1877) і його учень О.Г. Набоких (1914-1915), які вивчили зони чорноземів, їх природно-агрономічну якість і склали відповідні карти ґрунтового покриву Поділля та Волині.

Дослідження гідромережі Поділля були значно обмеженими та розпочалися на початку XX ст. У 1901 році вийшла праця Н.І. Максимовича «Дніпро і його басейни», в якій він описав Горинь і Случ; у 1902 р. опублікована робота Н.І. Пузиревського «Дністер, його опис і пропозиції про покращення».

Важливе значення відіграли дослідження кліматичних умов, обґрунтування їх законо-

мірностей і прогнозів, здійснені у 80-90 роках XIX ст. О.В. Клоссовським. Крім того учений започаткував у 1866 році на Поділлі й інших південно-західних губерніях постійну метеорологічну службу, встановив відповідну мережу метеорологічних служб постів.

Не менш важливими стали праці польських археографів з історії середньовічної Польщі. У свої збірках вони упорядковували значну кількість цінних документів і матеріалів тодішнього Подільського воєводства. Зокрема, начальник польського головного архіву давніх актів проф. С.І. Павенський та історик проф. О.В. Яблоновський упорядковували, прокоментували та видали у Варшаві протягом 1875-1895 рр. двадцятитомну збірку документів, матеріалів і нарисів під назвою «Історичні джерела» Польщі XVI-XVII століття.

Наукова робота краєзнавців Поділля другої половини XIX – початку XX ст. перетворилася з аматорської у професійну, наслідком цього стали багаточисленні дослідження природно-територіальних умов, кліматичних особливостей, досліджено ґрунтовий покрив регіону, складені археологічні карти, опрацьовані середньовічні акти, рукописи та стародруки, що призвело у подальшому до оформлення краєзнавства, як спеціальної галузі наукової роботи.

МИКОЛАЇВЩИНА У ДОБУ ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ

Катерина Кривенко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Навчально-науковий інститут історії, політології та права
магістр історії
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: dekanatistfak@gmail.com

Час правління Хрущова – час великих реформ і перетворень як для Радянського Союзу та і для радянської Миколаївщини зокрема. У цей час країна орієнтується у бік значного збільшення вкладень у галузі нематеріального виробництва, легку та харчову промисловість, сільське господарство. Спостерігаються значні успіхи у суднобудуванні Миколаєва.

Важливе значення займало машинобудування. У Миколаєві діяли вагонобудівні заводи. На підприємствах транспортного машинобудування міста працювала $\frac{1}{5}$ частина всіх робітників машинобудівної промисловості України. Машинобудівні заводи Миколаїв-

щини на той час освоїли випуск нових дизелів, асфальтоукладачів, корчувачів, автопересувних млинів, вентиляторів, електротехнічної апаратури. У 1959-1961 рр. трудівники заводу «Дормашина» впровадили у виробництво комплекс нових складних шляхових машин, що користувалися великим попитом будівельних організацій країни. Продукція з маркою заводу йшла на експорт в Угорщину, Болгарію, Чехословаччину, Індію й інші країни. Машини заводу експонувалися на Всесвітній виставці у Брюсселі, де завоювали золоту медаль.

Пріоритетною галуззю розвитку залиша-

лась електроенергетика. Тому особливого значення у період «відлиги» набула проблема широкої електрифікації сільського господарства. На Миколаївщині у 1958 р. всі 57 радгоспів електрифіковані, а з 238 колгоспів електроенергію отримували 189.

У Миколаївській області будівельні трести й управління розгорнули велику роботу з упровадження у житлове будівництво індустриальних методів, використання збірного залізобетону, крупноблочних деталей, здешевлення та прискорення спорудження будинків. Прискорювалося будівництво житла і на селі. У Миколаївській області у 1958 р. здали понад 100 тис. кв. м житлової площі. Так у с. Калинівка Жовтневого району Миколаївської області лише у 1956 р. споруджено 22 нові будинки для робітників, колгоспників і службовців. У 1957 р. здано 27-квартирний будинок у робітничому селищі біля Широкої Балки.

У зв'язку з упровадженням нової програми, проектування та будівництва так званих агроміст стало практикуватися багатопверхове будівництво. Вже на початку 1960-х рр. у с. Снігурівці Миколаївської області було споруджено близько 50 триповерхових будинків.

Комплексне будівництво характеризувалося широкими масштабами озеленення, благоустрою, завчасним прокладенням підземних мереж та інженерною підготовкою території. Багато праці та зусиль докладали мешканці областей для благоустрою своїх міст і селищ. У с. Калинівка Жовтневого району Миколаївської області у 1958 р. було посаджено 8 тис. дерев і кущів, вимощені тротуари вулиць довжиною 400 м цементними плитами та 900 м – камінням. Здано до експлуатації нову амбулаторію, відремонтовано лазню, відкрито магазин, перукарню, відремонтовано школи, лікарську дільницю, приміщення сільради, клубу та бібліотеки. Закінчено будівництво й обладнано танцювальний майданчик, повністю електрифіковано село й ін. Розпочато будівництво приміщення загсу, обладнано та приведено у належний стан колгоспний ринок та ін.

Тільки у 1962 р. у Миколаєві витрачено на озеленення міста 31,9 тис. крб. Однак ці кош-

ти, як показав аналіз, виділені на благоустрій міст і селищ, не завжди використовувалися за призначенням. Часом було так, що міста добре озеленені, проте такі більш нагальні питання, як асфальтування вулиць, електрифікація й інше – залишились не розв'язаними.

Мережа закладів культури включала у себе кінозали, обласні музично-драматичні театри, обласні філармонії, будинки культури, кінотеатри, сотні клубів і бібліотек. Так, кількість бібліотек у Миколаївській області зростала з 535 у 1950 р. до 587 у 1959 р. У 1961 р. у Миколаївській області працювало на громадських засадах 126 бібліотек.

Не оминули уваги питання розвитку кінофікації клубних закладів. Загалом більшість цих видань мали заангажований характер, містили прихований підтекст для виховання радянських людей у дусі комунізму. За даними статистичних звітів, кількість сільських профспілкових клубів у Миколаївській області малося 93 клуби. Однією з основних форм роботи у клубах вважалося проведення індивідуальних і групових бесід політичного спрямування. Поширеними на той час стали так звані «читання про комунізм».

Міцно увійшло у побут радянських громадян кіно. Наприкінці 1961 р. у Миколаївській області працювало 1530 кіноустановок

Дещо покращився стан освіти на селі. У 1957/1958 навчальному році на Миколаївщині нараховувалося 1027 загальноосвітніх шкіл, у 1961/1962 н.р. вже було 1346 шкіл. Основною ланкою освітніх процесів на селі часів «відлиги» виступала середня школа, що пережила низку реформ. Однак, сільські школи ще відставали від міст. У 1957/1958 н.р. на Миколаївщині діяло 12 технікумів та училищ. Різними формами загальноосвітнього навчання було охоплено понад 200 тис. учнів.

У двох вищих навчальних закладах Миколаєва (Кораблебудівний інститут імені С.Макарова та педагогічний інститут імені В.Белінського) у 1961/1962 н.р. нараховувалося 4,5 тис. студентів.

Таким чином, Миколаївщина у добу відлиги переживала екстенсивний розквіт в усіх сферах економічно та соціального життя населення.

УКРАЇНІЗАЦІЯ ГАРНІЗОНУ МИКОЛАЄВА У 1917 РОЦІ

Владислав Пархоменко

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
доктор історичних наук, професор кафедри історії України
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: vlad70374@mail.ru

У 2017 р. виповнилося 100 років з початку Української революції 1917-1921 рр. – визначальної події в українській історії ХХ ст. Ідеї соціального та національного визволення у перші дні революції охопили й армію. З цього приводу М. Грушевський писав: «Організаційні завдання, поставлені Українською Центральною Радою... несподівано для багатьох викликали найбільший рух у війську... Більш несподівано було, що сей рух вилився у домагання формування нових українських військових частей». Процес створення протягом 1917 року національних військових частин, що отримав назву українізації, не залишив осторонь і Миколаївщину.

В умовах Першої світової війни, Миколаївщина входила до складу Одеського військового округу та була тиловим районом Румунського фронту. З початком військових дій кадрові частини Миколаївського гарнізону: 58-й Празький піхотний полк, 7-й Донський козацький полк, а також сформований під час мобілізації другочерговий 254-й Миколаївський полк, поповнили діючу армію. На початку 1917 року у складі гарнізону перебували 45-й запасний піхотний полк, 456-та ополченська піша дружина, окремий Чорноморський артдивізіон, моторно-понтонний батальйон, сотня 7-го Донського козачого полку, «протиповітряна» (зенітна) 34-та окрема легка батарея.

Навесні 1917 року у місті активізується український національний рух, розгортається агітаційна робота й серед гарнізону. Так, 17 травня відбулися установчі збори військового гуртка «Курінь», мета якого: «поширення між військами національно-політичної свідомості; агітація федерально-республіканських ідей...». У статуті відзначалося, що членами гуртка можуть бути всі, хто цікавиться українським відродженням.

У той час, російське вище командування сподівалося, що поступова українізація в армії припинить моральний розклад, викликаний переважною солдатських мас від виснажливої тривалої війни. Тому, верховний головнокомандувач генерал О. Брусилов дозволив фор-

мування українських національних частин. З цього приводу, військовий комендант Миколаєва полковник Т. Меленевський, наказом від 25 червня, пропонував негайно сформувати з бажаючих місцевого гарнізону українські маршові роти, для відправлення на фронт.

Восени 1917 року Українська Центральна Рада намагається зміцнити позиції на Півдні України. 23 жовтня у місті створено Миколаївську Раду об'єднаних українських організацій. Ставши фактично місцевим органом УНР, вона 10 листопада закликала «українських солдатів, матросів, офіцерство, робітників, а також всю демократію Миколаєва» підтримувати Центральну Раду.

І вже 12 листопада дивізійний комітет Окремого Чорноморського мортирного артдивізіону (у складі перебувало 600 військових і 16 гармат) ухвалив «вимагати негайної українізації всього дивізіону», а тим, хто не співчуває українізації, надавалося право на відрадження в інші частини.

14 листопада про підтримку українського уряду також заявив флотський напівекіпаж – у резолюції відзначалося про необхідність виконувати розпорядження Центральної Ради і Генерального Секретаріату, які «зможуть запобігти подальшому розвитку анархії в країні та врятувати Україну». На початку грудня збори солдатів 34-ї окремої легкої батареї вирішили визнати владу Центральної Ради та «віднині вважати батарею в територіальних військах УНР».

Саме на ці частини миколаївського гарнізону могла розраховувати Центральна Рада у протистоянні з більшовиками. Крім цього, 2 грудня у місто з Одеси для підтримки українських сил прибуло 400 військових Одеської гайдамацької дивізії, з них і розпочалося формування у Миколаєві 23-го українського Запорізького полку. Побоюючись виступу радянських сил, Міська дума заявила, що готова увійти з Центральною Радою «в діловий зв'язок з усіх економічних та політичних питань, що мають загальне значення для всього краю».

А між тим миколаївські більшовики, за-

вдяки посиленій агітації, все більше зміцнювали свої позиції. Їхньою головною військовою опорою у Миколаєві стала Червона гвардія (близько 800 осіб) і 45-й піхотний запасний полк. У резолюції 3-го та 4-го батальйонів 45-го полку пролунав заклик: «реорганізувати» Українську Центральну Раду у Центральну Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів. Командуючий Чорноморським флотом контр-адмірал О. Немітц у вересні 1917 р. доповідав, що «розташований у місті Миколаєві 45-й піхотний запасний полк у нинішній час є частиною цілком недисциплінованою, яка не може бути використаною навіть в цілях охорони порту та заводів». На бік більшовиків згодом перейшли матроси флотського напівекіпажу, моторно-понтонний батальйон та інші частини. Незабаром розпочалися збройні сутички.

Перші постріли на вулицях Миколаєва пролунали у ніч з 15 на 16 грудня. Внаслідок провокації червоногвардійців казарми гайдамаків були обстріляні з кулемета. А вранці 16 грудня вже гайдамаки зупинили й обстріляли на розі вулиць Спаської та Глазенапівської автомобіль, в якому червоногвардійці перевозили бойові набої. Обидві сторони мали вбитих і поранених. При посередництві Міської думи конфлікт тимчасово вдалося улагодити.

На початку січня 1918 року більшовики взяли курс на здобуття влади в місті. 14 січня Рада робітничих і військових депутатів проголосила радянську владу. Проте боротьба ще тривала. 22-23 січня 1918 р. відбулося збройне протистояння між 23-м українським Запорізьким полком і прихильниками більшовиків. Перевага виявилася на боці останніх.

23 січня гайдамаки Запорізького полку склали зброю, визнавши у місті радянську владу.

У січні-лютому 1918 р. територія Української Народної Республіки перейшла під контроль більшовиків. Однією з головних причин такого фіналу, стала політика української правлячої еліти у військовій справі. Так, генерал-хорунжий армії УНР О. Греків у спогадах відзначав: «Професор Грушевський, голова Ради, взагалі дивився зневажливо-негативно на військову спеціальність і не надавав значення військовим питанням, що, втім, не завадило йому із захватом парадувати, в якості представника верховної влади, на церемонії вручення прапора полку гетьмана Сагайдачного, формованої мною дивізії». Д. Дорошенко з сумом писав: «З'явилися більшовики і кинули у солдатську масу більш елементарні та привабливі гасла... Захищати Центральну Раду виявилось нікому, і помирати за неї пішла лише інтелігентна молодь, гімназисти та студенти».

Лідери Центральної Ради розглядали революцію як наднаціональне явище і тому відкидали саму ідею формування регулярних збройних сил. Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко згадував, «що не зброєю, не військовою силою ми збирались тоді виборювати свої права». Така політика, у тих реаліях, мала згубні наслідки. Отже, недовіра до регулярного війська; небажання конфліктувати з російським Тимчасовим урядом; відсутність чіткої програми формування власної армії – все це призвело до того, що з початком військового протистояння з більшовицькою Росією, УНР виявилася практично беззахисною.

КРАЄЗНАВСТВО НА МИКОЛАЇВЩИНІ У 40-50-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Наталія Рябчикова

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Навчально-науковий інститут історії, політології та права
здобувач

Україна, 54003, м. Миколаїв, пл. Адміралтейська, 1
e-mail: natal.riabchikova@yandex.ua

У новітній світовій історіографії спостерігається відродження інтересу до локальної історії. Не є винятком і процес зростання уваги краєзнавців Миколаївщини до поглиблення досліджень і поширення краєзнавчого руху серед молодих науковців краю. Занурюю-

чись у трагічні і просто замовчувані періоди історичного минулого, нова генерація науковців спирається на здобутки попередніх поколінь дослідників. Авторка спробує привернути увагу читачів до розвитку історичного краєзнавства Миколаївщини саме у 1940-

1950-і роки та визначити основні тенденції та напрямки дослідницької роботи як професіоналів, так і аматорів-ентузіастів історії рідного краю. Таким чином метою дослідження є аналіз складових краєзнавчого руху на Миколаївщині у 40-50-і роки ХХ ст. на основі історіографічного надбання визначених десятиліть, а також аналіз наукових, науково-популярних і публіцистичних видань, в яких розглядалась історія Миколаївщини навіть обіжно.

Об'єктом дослідження виступає науково-дослідницький доробок істориків-краєзнавців Миколаївщини 40-50-х років ХХ століття.

На сьогоднішній день достатньо оригінальною та найбільш повно історіографічний аналіз доробку миколаївських краєзнавців у визначений історичний період зроблено у монографії по кандидатській дисертації Г.В. Бабійчук «Історичне краєзнавство Миколаївщини наприкінці ХVIII – на початку ХХІ століття».

У статтях І.В. Гаврилової «3 історії краєзнавства Миколаївщини (1944-1960 рр.)», «Розвиток шкільного краєзнавства Миколаївщини в 1930-1961 рр.» здійснено ґрунтовний аналіз розвитку краєзнавчого руху, у т.ч. шкільного краєзнавства на Миколаївщині у період, який досліджується, визначені рушійні сили його активізації та здобутки. У роботі «Розвиток бібліотечного краєзнавства на Миколаївщині» (автор С.А. Гуляка) висвітлено форми участі бібліотек у краєзнавчому русі.

Статті О.В. Серединського «Сторінки історії Миколаївського обласного краєзнавчого музею (до 100-річчя з часу відкриття)» та Л.Л. Левченко, О.В. Серединського, М.П. Явланової «Історія архівної справи на Миколаївщині» надають уявлення про внесок Миколаївського обласного краєзнавчого музею та архівів Миколаївщини, зокрема, обласного архіву у 40-50-і роки ХХ століття у вивчення історії краю.

На увагу заслуговують також роботи науковців: В.П. Шкварця «Миколаївці: видатні історики і краєзнавці минулого», М.М. Шитюка «Репресовані краєзнавці Миколаївщини», І.І. Александренко «До історії створення краєзнавчого товариства на Миколаївщині», які допомагають скласти більш повну картину розвитку історичного краєзнавства на Миколаївщині у досліджуваний період.

Відомо, що з 1930-х років краєзнавство на Півдні України переживало певну кризу: історики-краєзнавці були або репресовані, або відмовлялися від наукової діяльності, пере-

живши переслідування. Спостерігалось фактичне припинення друку краєзнавчих видань. Відомості про історію краю можна знайти у цей час тільки у наукових дослідженнях загального характеру.

Незважаючи на складнощі історичного періоду, у 1945 р. у Київському державному університеті В.І. Стрельський захищає дисертацію «Історія міста Миколаєва» – першу дисертацію з історії міста, захист якої фактично свідчив про те, що у країні починався процес активізації вивчення історії Миколаївщини серед істориків-краєзнавців, які привернули увагу інших дослідників до регіональної тематики.

Інтерес науковців до локальної історії у той час було стимульовано та підтримано деякими постановами уряду. Наприклад, постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 1 квітня 1944 р. «Про благоустрій могил і увічнення пам'яті воїнів, які загинули в боях за визволення і незалежність Радянської Батьківщини» було надано можливість розширити краєзнавчу роботу. Відповідно до цієї постанови, місцеві органи влади, партійні, комсомольські організації повинні були взяти на облік і занести до Книги пам'яті всі військові цвинтарі, братські й одиничні могили загиблих воїнів.

Крім того, виникла необхідність залучення якомога більшої кількості населення до охорони пам'яток історії та культури, поширюється туристична активність населення, тому у другій половині 40-х – у 50-х роках ХХ ст. у СРСР значно підвищився інтерес широких мас до історії, що сприяло посиленню ролі історичного краєзнавства в країні та на Півдні України, зокрема.

Окремі краєзнавчі проблеми у цей час активно досліджуються науково-дослідними інститутами, вузами, музеями, бібліотеками, шкільними гуртками та клубами, активно розвивається громадське краєзнавство, яке спирається на знання аматорів та їх інтерес до історії рідного краю. Але у цей час у колі зору дослідників були переважно події класової боротьби, революційного руху, Друга світова війна, які обумовлювалися пануючою партійною та державною ідеологією.

Певні публікації з історії Миколаївщини, які стосувались пам'ятних дат, можна побачити на сторінках місцевої преси, наприклад: статті вчених-істориків П. Загорського, статті Н. Осипова – на сторінках газети «Бугская зоря».

З другої половини 1940-х років все частіше

на сторінках газет «Бугская заря» та «Південна правда» з'являються статті журналістів-краєзнавців, які ставили своєю метою відновити інтерес читача до історії краю, наприклад, статті Петра Соломатіна «Адмірал Бутков» (1945), «Адмірал Лазарєв» (1946).

У 1957 р. газета «Південна правда» провела краєзнавчу вікторину, яка відбувалась протягом трьох місяців. Газета стала більше уваги приділяти популяризації знань з історії міста. У кінці 1950-х років виходять статті Петра Соломатіна «Спаське урочище» (1956), 1957 р. – «М.Л. Фалєєв», «Пушкін на Миколаївщині», 1958 р. – «Флотоводець П.С. Нахімов у Миколаєві», «М.І. Кутузов на Миколаївщині», 1959 р. – «Как был основан наш город».

У другій половині 1950-х років на Миколаївщині у зв'язку з нагородженням області орденом Леніна було видано декілька збірок з краєзнавства, але їхня тематика була пов'язана з історико-революційними подіями, – збірки спогадів і документів «Революционное движение на Николаевщине в 1905-1907 гг.» (1955), «Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине» (1957), «Борьба за власть Рад на Николаевщине» (1959).

Активна робота з вивчення історії краю проводилась співробітниками Миколаївського обласного краєзнавчого музею. З 1954 року завідувачем відділу історії дорадянського періоду стає колишній директор музею Ф.Т. Камінський, репресований у 1929 році, який на той час відбув термін покарання у радянських концтаборах. Він розгортає активну діяльність зі збору матеріалів з історії родини Аркасів, займається етнографічним матеріалом, а також бере участь у дослідженні пам'яток ольвійського сільського округу. У цей час більшість співробітників музею збирали переважно матеріали з історії радянського періоду.

Газета «Південна правда» у грудні 1958 року відзначила, що Краєзнавчий музей став важливим культурно-освітнім і науковим закладом області.

Саме за ініціативи Миколаївського обласного краєзнавчого музею у лютому 1946 р. у Миколаєві відбулась нарада науковців з питання «залучення громадськості до збирання історичних даних до експозиції», на якій було прийнято рішення організувати Товариство краєзнавців. 7 серпня 1946 р. Миколаївська обласна рада прийняла постанову № 5915 «Про утворення обласного краєзнавчого товариства».

Важливою подією для краєзнавства стали

міські збори інтелігенції з вивчення краю, які відбулись 2 червня 1947 р. У січні 1950 р. газета «Бугская заря» повідомляла, що з метою подальшого покращення краєзнавчої роботи серед учнів Миколаївської області створюється обласна спілка юних краєзнавців. У цей же період, на початку 1950-х років, започатковано проведення естафети юних краєзнавців, яка на деякий час стала традиційною.

На шпальтах газети «Південна правда» від 22 січня 1958 р. розповідалось про діяльність гуртка юних істориків, який діяв при Снігурівській середній школі № 1, учні Жовтневої середньої школи займалися збором фольклорного матеріалу, учні середніх шкіл № 25 і № 5 вивчали життя та подвиги колишніх учнів шкіл, зберегли пам'ять про юного патріота Віктора Хоменка.

Важливим осередком науково-дослідної роботи у 40-50-і роки ХХ ст. залишались архіви. Зусилля працівників архівів були спрямовані на створення й удосконалення облікового та науково-довідкового апарату, здійснення науково-технічної обробки окремих, найбільш інформативних фондів.

Ще одним осередком краєзнавчого руху на Миколаївщині були бібліотеки, але цей напрям роботи активізувався тільки у кінці 1950-х років, при чому її зміст був пов'язаний з питаннями ідеології. Так, у 1957 р.і було організовано ілюстративно-книжкову виставку «Жовтень на Миколаївщині». Свідченням посилення інтересу населення до вивчення історії рідного краю стало проведення конференції читачів, яка відбулась у Миколаївській обласній бібліотеці 26 лютого 1958 року.

Але саме у той час, коли на Миколаївщині посилюється інтерес до вивчення історії рідного краю, «широкі маси» залучаються до краєзнавчого руху, наукове краєзнавство зазнає великих втрат. Так, у 1946 р., у віці 62 років, в ув'язненні помирає відомий історик, краєзнавець Сергій Ілліч Цветко; відбуває покарання у радянських концтаборах Феодосій Тимофійович Камінський – історик, краєзнавець, директор Миколаївського історико-архівного музею (1922-1929), який тільки у 1954 році повернувся до наукової роботи. У 1952 році на вулицях міста Первомайська помирає Михайло Єлисейович Славін, видатний історик, доктор історичних наук, професор, дійсний член НАН України, який багато сил віддав розвитку краєзнавства півдня України, зокрема, Одеси.

Таким чином можна підбити певні підсумки історичних процесів розвитку краєзнавст-

ва у 40-50-ті роки ХХ ст. Всі теми досліджень були жорстко обмежені домінуючою у суспільстві партійною та державною ідеологією. Незважаючи на значні людські втрати серед дослідників, дослідження краєзнавчої тематики та ідеологічно-політичні обмеження, спостерігається зростання інтересу до місце-

вої краєзнавчої тематики серед молоді та дослідників-ентузіастів. Розпочатий процес поширення гурткової пошуково-дослідницької роботи лише заклав підвалини майбутніх успіхів у вивченні історії рідного краю новою генерацією краєзнавців.

ЧИ ІСНУЄ АЛЬТЕРНАТИВА ПРИВАТИЗАЦІЇ СУДНОБУДІВНИХ ЗАВОДІВ МИКОЛАЄВА?

Вікторія Степанова

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
магістр історії
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: davidlloydgeorge@mail.ru

З огляду на сучасний стан миколаївських суднобудівних заводів, проблема їх приватизації стоїть дуже гостро. У світлі останніх подій (новий власник у заводу «Океан», співпраця заводів ЧСЗ та ім. 61 Комунара з Херсонським суднобудівним заводом) можна зробити висновок, що приватизація – єдиний вихід з кризової ситуації й єдина можливість отримати належне фінансування та завантажити стапелі роботою. Актуальність проблеми очевидна, адже ніщо так не хвилює миколаївців як доля заводів. Від іноземних інвесторів залежить кількість робочих місць, заробітна плата корабелів і найголовніше – престиж галузі суднобудування в Україні та за її межами.

Історія заводів ЧСЗ, «Океан», ім. 61 Комунара вивчалася багатьма істориками, краєзнавцями, суднобудівниками. Їм присвятили свої праці А.А. Малярчук, І.Р. Чумаков, А.К. Яценко, Л.А. Плясков, Л.М. Кучеренко, певні аспекти глибоко вивчалися Ю.С. Крючковим, В.В. Бабічем, Б. Бугаєнком, А. Галем. Але, на жаль, проблема сучасного стану заводів, іноземних інвестицій, приватизації майже зовсім не досліджена. Дізнатись «останні новини» можна лише з періодичних видань (оглядові статті у газетах «Вечерний Николаев», «Южная правда», журналі «Судостроение и судоремонт»), окремих журналістських розслідувань, інтерв'ю з директорами заводів. Оскільки деякі питання теми інвестицій і приватизації висвітлені недостатньо, своїм завданням автор статті ставить охарактеризувати неупередженим поглядом іноземні капіталовкладення у розвиток суднобудівних верфей Миколаєва.

Найкращий приклад приватизації – завод

«Океан», найгірший – ЧСЗ. Потрібно розглянути розвиток цих заводів після придбання їх інвесторами, аби зрозуміти, чому одна спільна процедура (купівля акцій) приводить до таких різних шляхів подальшого розвитку.

У жовтні 2000 р. контрольний пакет акцій (78%) заводу «Океан» було викуплено голландською компанією «Damen Shipyards Group», яка почала діяти ще у 1927 р. і до сих пір залишається одним з світових лідерів у сфері суднобудування. «Океан» завжди приваблював своїм потенціалом, а для інвестора дуже важливою була можливість будувати великотоннажні судна для утвердження на світовому ринку. «Damen» вивчили всю фінансову ситуацію, залучили незалежний аудит, своїх спеціалістів й у результаті прийняли участь у конкурсі, погодившись з його умовами по виплаті кредитної заборгованості до бюджету та по заробітній платі. Вже за два роки після цього об'єм виробництва збільшився більш ніж у 600 раз, кредиторський борг зменшився з 230 млн. до 80 млн. гривень, «Океан» перейшов на стандарти та методи роботи, прийняті у країнах Євросоюзу.

Завод (вже з новою назвою ВАТ «Damen Shipyards Okean») почав працювати, виконувати нові замовлення на будівництво контейнеровозів, багатоцільових вантажних суден, танкерів-хімовозів, суховантажників, буксирів-постачальників та ін. Верф переглянула і кадрову політику: спеціалісти проходять стажування у Голландії, Англії, Румунії, Польщі, на роботу почали приймати молодь, зарплату підвищили до 400 доларів.

У серпні 2006 р. між власниками основного пакету акцій «Океану» – голландської компанії «Damen Shipyards Group» і норвезькою

«Aker Yards» була підписана угода про організацію спільного підприємства. З приходом на «Океан» нового власника підприємство отримало додаткові можливості у будівництві суден нового типу.

Загалом, з тих пір як завод було приватизовано пройшло 17 років. Час, досвід і результати роботи верфі показали, що нові власники підняли її до міжнародного рівня.

У 2009 р. заводом «Damen Shipyards Okean» зацікавилась російська компанія FLC West, яка займається інвестиціями у галузі, що мають стратегічне значення для держави, у тому числі у суднобудування та вантажоперевезення. Компанія зареєстрована у Люксембурзі та на 50% належить FLC, останні 50% належать приватній кіпрській інвестиційній компанії Almiar Investment Ltd. У липні компанія придбала 70% акцій «Aker Yards». Таким чином на ринку суднобудівних послуг з'явилась нова (об'єднана) група компаній – Wadan Yards AS.

У вересні 2003 року відбулося засідання конкурсної комісії щодо продажу контрольного пакету акцій ДАХК «Чорноморський суднобудівний завод». Передбачалось, що потенційними власниками можуть стати грецька або норвезька компанії, чи російські представники машинобудівного бізнесу. Але несподівано для всіх, акції холдингу придбало БАТ «Миколаївська малотоннажна верф» – підприємство, створене на базі виробничих площ цеху № 47 ЧСЗ. В основному «ММВ» займалась будівництвом невеликих морських яхт за індивідуальними проектами і, зрозуміло, таких коштів (119 млн. грн.) на придбання ЧСЗ не мала. Це означає, що кошти до ФДМУ (Фонд державного майна України) вніс третій суб'єкт. Ним було ЗАТ «Українські цінні папери», якому і належала «Миколаївська малотоннажна верф».

Згодом з'явилися і справжні власники заводу – російські інвестори брати Ігор та Олег Чуркіни, які ніяк не були пов'язані із суднобудуванням і взагалі, складалося враження, що вони скуповували все, що «погано лежало» (Львівський автобусний завод, металобрухт та ін.). Таким чином ЧСЗ почав поступово знищуватись.

У вересні 2005 р. почав діяти Комітет порятунку ЧСЗ, який очолив колишній директор заводу І. Овдієнко (1994-1996). Представники комітету неодноразово пікетували облдержадміністрацію, вимагаючи повернення верфі у власність держави. Але, це був би не найкращий варіант. Брати Чуркіни ще у 2004

році посилено переводили активи холдингу в інші підприємства. Ніхто тепер не знає, що таке ДАХК «ЧСЗ».

На щастя, Господарський суд м. Києва у липні 2007 р., задовольнивши позов ФДМУ, розірвав договір купівлі-продажу ЧСЗ і постановив повернути акції заводу державі. Було повернено колишнього голову правління холдингу – Олександра Сагайдакова. Його журналісти пов'язували зі «Смарт-груп» і російським бізнесменом В. Новінським, який контролює Херсонський суднобудівний завод. Саме менеджери Новінського за декілька років перетворили занедбаний ХСЗ у процвітаюче підприємство, завантажене замовленнями. На даний момент на ремонті знаходяться 18 суден різного класу.

Таким чином можна зробити висновок, що приватизація призведе до позитивних результатів лише тоді, коли інвестор (власник) матиме пряме відношення до суднобудування, його фірма неодноразово прийматиме участь у тендерах і фігуруватиме на ринку суднобудівних послуг не один рік. А, насправді, нашим корабелям все одно, кому належатиме завод, лише б він працював. Інвестор – надія на повне завантаження заводу, а отже своєчасне отримання працівниками заробітної плати.

Що ж приваблює закордонних інвесторів? Суднобудівні заводи – це перш за все потужні виробництва, які мають невикористаний потенціал і можуть реально будувати судна і навіть виконувати військові замовлення. Також, завод – величезна територія, яку можна використовувати не лише для суднобудування, а й для інших перспективних проектів. І ще, в якому б стані не перебувала верф, вона залишається важливим промисловим об'єктом, ціна якого на світовому ринку лише збільшуватиметься. Приватизація – це бізнес, і якщо він розумний, заводи відновлять свою колишню міць, статус, престиж, знову з'явиться Миколаїв – місто корабелів.

Розглядаючи проблему приватизації, потрібно дивитись в її коріння – чому взагалі Україна продає свої заводи? Невже нашій молодій державі не потрібні ні військові кораблі, ні цивільні судна? Та що вже говорити про кораблі, якщо навіть концепції розвитку військово-морського чи цивільного флоту у нас немає. Тих законів, які прийняті по підтримці суднобудування, недостатньо. Кожного року їх потрібно доповнювати, вдосконалювати. Продуктивно працює лише ФДМУ, який навчився продавати українські заводи та підп-

приємства.

Україна має досить високий потенціал розвитку суднобудування, але без державної підтримки, заводи «стоять». У такій ситуації ініціативу перехоплюють інвестори, які мають можливість допомогти. Саме тому, потрібно створити умови для захисту інвестицій і рівноправної конкуренції виробників. Так у 2000 р. було прийнято закон «Про спеціальну економічну зону «Миколаїв» (СЕЗ), мета якого – прискорення стабілізації роботи та подальшого розвитку суднобудівних заводів, портів, підприємств Миколаєва. Саме тоді і було розпочато роботу з потенційними інвесторами, але на сьогоднішній день, об'єктивно кажучи, лише Миколаївський морський торговельний порт і завод «Океан» «витягують на собі» програму СЕЗ. Миколаїв і Миколаївщина – це перш за все місцеві органи влади. Вони всім керують, на їх плечах лежить відповідальність за розвиток економіки регіону. На 50% існування цих органів залежить від при-

бутку з податків. А це означає, що прибуток визначатиметься кількістю компаній, які займаються інвестуванням у нашому регіоні.

Вже давно немає Радянського Союзу. Країни, що входили до його складу, змінили свої цінності та пріоритети розвитку, проводять самостійно свою зовнішню та внутрішню політику і самі вирішують, наскільки дозволити іноземному капіталу проникати у державні галузі виробництва. Україна – не виняток. Нам потрібно лише пам'ятати про те, що південь нашої держави є зоною концентрації багатьох геополітичних факторів, вузлом перетину інтересів Сходу та Заходу, і стратегічну важливість нашого регіону ніхто не відміняв. А отже, необхідно пильнувати за тими галузями, які мають першочергове значення для оборони та дуже обережно «впускати» сюди інвесторів, ретельно перевіряти чим займається інвесткомпанія й як розвиваються підприємства, які їй належать.

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У 20-х рр. ХХ ст.

Ольга Третьякова

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
старший викладач

Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: olga-tretyakova@mail.ua

За даними Всеукраїнського перепису населення 1926 р. у Південній Україні проживало 23365 осіб польської національності. Більшість з них були міськими жителями та проживали у Миколаєві, Одесі та Херсоні. Компактними групами у сільській місцевості поляки проживали у таких населених пунктах: у Чаплинському районі – села Преображенка, Павлівка, Новокиївка, Григорівка, Білоцерківка; Снігурівському районі – Киселівка; Херсонському районі – Цареводар; Великолепетиському районі – Костянтинівка та Миколаївка, у Нижньосірогозькому – Косаківка, Новопетрівка, Верхні Торгаї та на хуторі Вікторівка. На території Миколаївського округу поляки проживали у таких населених пунктах: на хуторі Жовтень Баланівської сільради Очаківського району, хуторі Іваницькому Новоодеського району та селі Щербані Вознесенського району.

Політика керівництва більшовиків у національному питанні була досить суперечлива.

Ще з дореволюційних часів керівники РСДРП(б) використовували національне питання у боротьбі зі своїми супротивниками, не маючи, однак, власної чіткої позиції. Проголосивши право націй на самовизначення аж до відокремлення, на практиці більшовики всіляко намагалися завадити утворенню нових держав на території колишньої Російської імперії, домагаючись так званого «єднання трудящих усього світу». При цьому національне питання оголошувалося другорядним, головним же вважалося питання соціальне. Однак події періоду революції та громадянської війни довели важливість розв'язання саме національного питання. Навіть існування радянської влади залежало від конкретних кроків на цьому шляху.

На початку 20-х рр. ХХ ст. проблема етнічних стосунків і національно-культурного будівництва, залишалася однією з найгостріших як в Україні, так і в інших радянських республіках. З огляду на це XII з'їзд РКП(б) у квітні

1923 р. проголосив політику коренізації, що передбачала підготовку та виховання кадрів корінної національності для використання їх у державному апараті й управлінні народним господарством, упровадження рідної мови та національних ознак у навчально-виховний процес закладів освіти, розвиток національної культури й т. ін. Адже комуністична партія вбачала у цьому ефективний засіб формування нової «соціалістичної культури».

Для практичного втілення політики коренізації створена низка спеціальних партійно-державних органів, які мали спрямовувати та координувати роботу з обслуговування потреб некорінного населення республіки у контексті радянзації населення національних меншин. Серед основних можна виділити наступні установи: Відділ національних меншин НКВС, Рада національних меншин Наркомату освіти, Центральна комісія у справах національних меншин при ВУЦВК, Державне видавництво національних меншин УСРР при ВУЦВК тощо.

При ЦК КП(б)У у 1921 році створено Польське бюро, відділи якого функціонували при губернських партійних комітетах, зокрема, при Харківському, Волинському, Одеському, Чернігівському, Подільському, Катеринославському. Своїм основним завданням вони визначали «проникнення партійного впливу в товщу польського трудового населення». Діяло Польське бюро до 1931 року.

У травні 1921 р. Президія ВУЦВК приймає рішення про створення Відділу національних меншин Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР. Його місцевими органами були підвідділи: німецький, єврейський, польський, що діяли при відділах управлінь губернських виконавчих комітетів. У 1921-1922 рр. в усіх українських губерніях, за винятком Чернігівської, з'явилися польські секції та були призначені їхні завідувачі.

У зв'язку з розвитком роботи по практичному вирішенні національного питання у 1924 році при ВУЦВК створена Центральна комісія у справах національних меншин (ЦКНМ) з її органами при губернських та окружних виконкомах. Комісія мала право проявляти ініціативу та брати участь у розробці й у проведенні через законодавчі органи всіх законопроектів, що стосувалися національної політики: приймати скарги на діяльність радянських органів, які порушували інтереси нацменшин і піднімати питання по цих скаргах перед відповідними органами; збирати, вивчати та розробляти матеріали,

які характеризували економічне, культурне і побутове становище нацменшин, проводячи у міру потреби спеціальні розслідування.

Залучаючи польське населення до державного будівництва та політичного життя, ЦК РКП(б), ВКП(б) і ЦК(б)У на чільне місце ставили завдання збільшення партійного прошарку серед поляків, прийом молоді до лав комсомолу як помічника та резерву більшовицької партії, активізацію роботи профспілок та інших громадських організацій серед полонії. Більшовицьким організаціям, їхнім керівним органам, Польбюро та відділам партійних комітетів відводилася ключова роль у роботі з польською меншиною. Збільшуючи партійні ряди за рахунок поляків, партійні організації мали подвійну мету: посилити через них вплив на все польське населення і водночас формувати кадри для майбутньої революції у Польщі.

Для залучення польського населення до радянського будівництва та формування у нього марксистсько-ленінської ідеології, серед поляків проводилася різноманітна агітаційно-пропагандистська робота.

У 1925/1926 рр. Миколаївська польсекція широко розгорнула масову роботу. Було проведено 5 загальних зборів поляків на склозаводі та 5 – у клубі Нацменшин. Для польського робітництва прочитані доповіді: «Про лікнеп», «Про становище в Польщі», «Про участь поляків у радянському будівництві», «Про Жовтневу революцію». Відбулося 4 загальних зборів комуністів-поляків: 2 на заводі А. Марті та 2 у клубі Нацмен, на яких також прочитані доповіді «Про становище в Польщі», «Про роботу Польбюро». Батьки учнів польської школи на зборах прослухали лекції: «Про декабристів», «Про гігієну дітей», «Про культурно-освітню роботу та її значення». Всього ж відбулося 17 масових зборів, на яких були присутні 1275 чол.

Масова агітаційно-пропагандистська робота за 1926 рік має такий вигляд: на скляному заводі прочитано дві доповіді «Про партію Пролетаріату», присутні 31 чоловік, у клубі Нацменшин – 2 доповіді на ту ж тему, присутні 250 осіб і «Про білий терор в Польщі» – 90 осіб. Для червоноармійців-поляків у 44-му полку прочитано доповідь «Про національну політику», присутні 28 осіб. У селі Щербані – «Про участь поляків у радянському будівництві» – 60 осіб, на хуторі Жовтень – «Про міжнародне становище», «Про походження релігії». «Про національну політику» – 85 осіб, у Польському клубі – «Про міжнaro-

дне становище робітників» – 120 осіб. Таким чином, до агітаційно-масової роботи залучено 664 особи польської національності.

Для роботи з населенням національних меншин розроблялися спеціальні плани терміном на рік, півроку, квартал. Протягом жовтня-грудня 1925 року планувалося провести наступну роботу: організувати польську сільську раду у Киселівці та підшукати для неї секретаря; посилити роботу сільрад з польським населенням, особливо у культурному відношенні; проводити роботу по залученню поляків у змішаних селах до КНС та у громадські організації, куди вони були слабо втягнуті.

У 1926 р. інструктором ЦКНМ при ВУЦВК Шмідтом проводилося обстеження роботи серед нацменшин Херсонського округу. В акті підсумків обстеження він зазначав, що ставлення польського населення до радянської влади у цілому задовільне. Міське польське населення (робітники, ремісники та службовці) об'єднує Польський клуб, однак серед робітників, спостерігається «дрібно-буржуазний ухил». Сільське населення у змішаних сільрадах перебуває під впливом ксьондзу. «В політичних і економічних питаннях вплив бідняцького елементу на середняцький зовсім відсутній».

На початку 1920-х років роботою Одеського Польбюро керував Гутковський. Вся робота зосереджувалася у Польському клубі. Там працювало кіно та проводилися масові зібрання польського населення, на яких читали доповіді на різноманітні теми. Наприклад, у жовтні 1921 року прочитано наступні доповіді: «Наші культурно-освітні завдання», «Внутрішнє та міжнародне становище Польщі», «Про клубну роботу», «Церква та соціалізм».

Систематична масова політосвітня робота серед польського населення міста проводилася у польських секціях Інтернаціонального клубу, клубі імені Леніна і щойно відкритому окремому Польському клубі. За рік організовано 29 польських зборів з доповідями та спектаклями на джутовій фабриці, склозаводі, суконній фабриці та клубах.

Важливу роль у процесі прищеплення польському населенню нової радянської культури, яка повинна замінити стародавні релігійні та національні традиції польського народу, відігравали урочисті заходи з нагоди революційних дат і проведення антирелігійної пропаганди під час релігійних свят.

Членам Польбюро і партійцям-полякам Херсонського окрпарткому у дні Великодніх

свят рекомендувалось брати активну участь в антирелігійній пропаганді серед польських мас клубу, зберігаючи «умілий підхід». У день Пасхи скликалися загальні збори комуністів-поляків і безпартійного польського населення міста. Польробітники читали доповіді на теми: «Про становище в Польщі», «Про шпигунську діяльність католицького духовенства», «Про походження та значення Великодня». Закінчувалися подібні заходи постановкою драматичним гуртком п'єси на революційну тематику. Як правило, подібні заходи відвідувала незначна частина польського населення.

Польські секції приймали активну участь у святкуванні революційних «червоних» дат, у першу чергу, звичайно, річниці Жовтневої революції. Цю подію, як і всі інші державні свята, відзначали за типовою схемою. Працівники польських секцій виготовляли сотні транспарантів польською мовою й у святкових випусках місцевих газет друкували статті рідною мовою. У містах поляки-робітники йшли на демонстрацію зі своїми трудовими колективами, а з ними і польські школярі несли червоні прапори. На святкових мітингах із вітанням обов'язково виступав завідувач місцевої польської секції. Увечері 7 листопада у Польському робітничому клубі доповідь про свято читав рідною мовою працівник польської секції. Після цього польський драматичний гурток ставив революційну п'єсу. Так традиційно проходило святкування річниці Жовтневої революції, організоване для жителів польської національності у кожному південноукраїнському місті, де були створені Польські робітничі чи Інтернаціональні клуби.

Для проведення святкових заходів у польських селах Півдня УСРР туди направляли співробітників польських секцій, які везли для селян гасла та літературу. Книжки польською мовою, як правило, були різноманітного змісту – наукові, політичні та сільськогосподарські. Наступного дня (8 листопада) після святкування в окружних або районних центрах драматичні гуртки Польських робітничих (Інтернаціональних) клубів виїжджали у села з виставами та концертами польською мовою.

Отже, історичний розвиток і заселення краю зумовили наявність на території Півдня України значної кількості польського населення, яке компактними групами мешкало як у містах так і селах.

Політика коренізації, що проводилася ор-

ганами радянської влади у 20-х роках ХХ ст., була направлена на залучення польського населення до радянського будівництва. Для практичної реалізації національної політики радянської влади у регіоні створена система спеціальних органів, що опікувалися життям польського населення. Основна мета їх роботи полягала в активному залученні польського

населення до радянського будівництва шляхом проведення агітаційно-пропагандистської діяльності. Головним результатом їх роботи мала стати повна трансформація свідомості польського населення та перетворення його на «радянських людей». Для цього використовувалися різноманітні форми масової агітаційно-пропагандистської роботи.

УАПЦ НА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х РОКІВ*

Олександр Тригуб

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10
e-mail: alextrigub@ukr.net

Питання становлення та розвитку Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) у міжвоєнний період на теренах Миколаївської й Одеської губерній до сьогодні залишається у колі малодосліджених проблем. У середовищі дослідників історії УАПЦ досить усталеною є думка про малозначущість південноукраїнських територій для руху з українізації православ'я зазначеного періоду. Такий підхід підштовхнув автора до більш ретельного вивчення зазначеного питання у південноукраїнському регіоні, і в тому числі, на теренах Єлисаветградщини (пізніше, з 1924 р. – Зінов'ївщини), яка перебувала у складі Миколаївської губернії, а з 1922 р. – Одеської.

На відміну від інших міст колишньої Херсонської губернії, Єлисаветградський повіт не проявляв, як це не дивно, особливого тяжіння до українізації православних церков. У той час як в Одесі, Миколаєві, Херсоні й інших населених пунктах Південної України почали створюватися активні громадські групи для створення релігійних громад на ґрунті українізації парафій, в Єлисаветграді спільнота не виявляла подібної активності. З цього приводу у листі до ВПЦР від 12 лютого 1922 р. єлисаветградський священник (на жаль, підпис розібрати не вдалося) писав: «Місцеве громадянство українське розпорошене, залякане, зголодніле, не виявляє активності, очікує».

У той же час у листі пробиваються й певні надії: «В повіті йдуть на уступки»; віддають дань часові. В 5й роті (Калніболот, Глодоськ) святами Різдва Хр.[истова] й на Новий Рік правили напів по українському.

Деякі укр.[аїнські] симпатії виявляє й один з місцевих протоієреїв, з Ковалівської церкви, настоятель о. Мих. Станиславський, магістр богосл.[ов'я], був.[ший] начальник дух.[овної] школи». Тобто говорити про повну відсутність зацікавленості в українізації православної церкви на теренах Єлисаветградського повіту не варто.

Ймовірніше за все, що даний факт розуміло й вище керівництво РПЦ, оскільки в умовах швидкого поширення на теренах УСРР автокефального руху (особливо у губерніях і повітах заселених переважно українцями) вирішило у квітні 1921 р. виділити Єлисаветградський та Олександрійський повіти колишньої Херсонської губернії у «напівсамостійне єпископство з перебуванням єпископа у м. Єлисаветграді».

Зазначене твердження підтверджує Єлисаветградська повітова ЧК, що у травні 1921 р. повідомляла, що «серед православних громадян розвивається посилена агітація на користь укр.[аїнської] церкви. У зв'язку з введенням української мови у церковне служіння, серед духовенства спостерігається невдоволення та можливий розкол, так як російське духовенство відмовляється служити по-українськи».

У своєму інформаційному зведенні за 26-31 січня 1922 р. Єлисаветградська повітова ЧК повідомляла: «Духовенство веде посилену агіткампанію проти українізаторів церкви, при чому заходи боротьби виробляються на засіданнях, що влаштовуються благочинними... Окрім того визнано необхідним для підняття свого авторитету серед прихожан поліпшити церковну службу, вимагати від

рядового духовенства ще більшої уваги до церковної служби, а також скасувати торгівлю требами, особливо за шлюби. Крім того, визнано посилити боротьбу з українізаторами церкви, шляхом приватних бесід і проповіддю, перекинувши, сильніших у богослов'ї священнослужителів у ті райони, де проявляється особливо сильно українізаторська течія».

Після Собору УАПЦ 1921 р. відбувається активний процес створення церковних структур. Згідно «Проекту об'єднання парафій Української Православної Автокефальної Церкви по окремим церковним краях» прийнятого на засіданні Малої Ради Всеукраїнського церковного православного ради (ВПЦР) УАПЦ 27 червня 1922 року всі парафії, розташовані на території колишньої Херсонської єпархії (у т.ч. і територія Єлисаветградського повіту) створювали церковний край під назвою «Степ» з центром в Одесі.

Не дивлячись на організаційно-адміністративне оформлення УАПЦ на теренах Єлисаветградщини, процес створення парафій проходив досить повільно, що пояснюється, на нашу думку, по-перше, значною консервативністю духовенства, і по-друге, наявністю в Єлисаветграді єпископської кафедри (єпископи значно впливали на ставлення віруючих і духовенства до тих чи інших подій у духовному та світському житті). Дана теза підтверджується листом до ВПЦР Єлисаветградського священика Івана Гулевича за 1923 р., в якому він писав, що «м. Єлисавет [назва міста часів УНР. – О.Т.] до цього часу уявляло із себе твердиню тихонівщини і всякі заходи щодо заснування автокефальної парафії розбивалися об міцно зорганізовану тут тихонівську організацію».

Необхідно відзначити, що боротьба місцевого духовенства зі спробами автокефалізувати Церкву на Єлисаветградщині мала певний успіх, оскільки у подальшому кількість парафій УАПЦ ніколи на теренах цього повіту/округи не мала великого числа і коливалася у межах від 1 до 6 (найбільша кількість була у 1928-1929 рр.).

На початку 1923 р. на теренах Єлисаветградщини була лише одна парафія у селі Шпаково Ново-Миргородської волості. Шпаківська парафія Свято-Одігітрієвської Божої Матері вирішила приєднатися до УАПЦ у кінці 1922 р. й у лютому 1923 р. туди було направлено священика Дмитра Павловського, який був настоятелем храму до травня

1924 р. Натомість офіційне приєднання парафії відбулося лише 26 серпня 1923 р.

Навесні 1924 р. українську парафію при Вознесенському храмі вирішили зорганізувати жителі району Кушівка, де була досить велика кількість україномовної людності. З цього приводу Єлисаветградське ДПУ у своєму «Огляді» від 4 липня 1924 р. зазначало: «На Кушівці ця течія [автокефалія. – О.Т.] зустрінута віруючими сприятливо. У цій церкві тихоновський поп Любавський вигнаний парафією». Для проведення служб до парафії було запрошено священика Дмитра Павловського на посаду священика-диригента, де він прослужив протягом травня 1924 – серпня 1926 р.

Українські храми Зінов'ївщини у 1924 р. було передано під опіку Черкаської окружної церковної ради на чолі з єпископом Юхимом Калішевським. Натомість офіційне затвердження даного поділу відбулося лише 23 червня 1925 р. згідно рішення ВПЦР (з доповненнями від 10 серпня 1925 р.) за яким «Степ» було поділено на чотири частини. У результаті Черкасько-Зінов'ївська церковна округа проіснувала до 1930 р.

Отримавши парафії Зінов'ївщини Юхим Калішевський у своєму листі від листопада 1924 р. пише до Липківського: «Найпочесніший отче! Одержав відомості з Єлисавету-Зінов'ївську. Справа там, а ні на крок не посувається вперед, тай як вона може посунутись, як перешкоди зо всіх боків. Є людність, є бажання мати свою церкву, та немає дозволу ні зібратись, ні приїхати тому, кого найбільш потрібно... У кого шукати правди, чи є вона тепер?».

Натомість більш оптимістичним є лист св. Д. Павловського від 22 грудня 1924 р., де він писав до ВПЦР: «Наша церковна справа в м. Зінов'ївську потроху налагоджується. У неділю після Введення відправив службу Божу в Кушівській церкві о. Юхим Калішевський. Наслідки його приїзду гарні. Зробив гарне враження на парахвіян всіх церковних кол. 21 грудня була перша відправа наша в грецькій церкві в центрі міста... Передбачається ці обидві парахвії зареєструватись, як тут кажуть, з Липківською орієнтацією. З великими потугами прийшлося добитись цього всього».

Окрім того 4 листопада 1924 р. Зінов'ївський окружний адмінвідділ передав Грецьку церкву окружного центру громаді УАПЦ на чолі зі священиком Йосипом Шевчуком і вже 16 грудня 1924 р. було укладено

договір на користування храмом.

Таким чином автокефальний рух почав розростатися на Єлисаветградщині, що, ймовірно за все, занепокоїло спецслужби і до українських парафій округи було застосовано вже випробуваний засіб *Divide et Impera* – *Розподіляй і володарюй*. У результаті в окрузі з'явилися представники Діяльно-Христової церкви на чолі з єпископом Феофаном Хомжою, яка розпочала розкладницьку роботу серед парафій УАПЦ, що й підірвало її розгортання на Єлисаветградщині.

В якості епілогу хотілося б навести частину листа вищезгаданого священика Дмитра Павловського до єпископа Івана Павловського від 5 липня 1927 р., де він писав про цей час: «Я вдарився [мається на увазі *виїхав*. – *О.Т.*] в місто Зінов'ївськ. Там в цей час авантюристик Гулевич під маркою УАПЦ робив якісь інші справи. Я став на боротьбу з ним.

Спочатку було трудно боротися, бо він користувався авторитетом у людності, але з часом він був розшифрований і йому прийшлося відійти від справи. Після цього я взяв до своїх рук керівництво і заснував там дві автокефальні громади: першу на окраїні міста на Кушівці при Св. Вознесінському храмові, а другу в центрі міста в т.зв. Грецькій церкві. Потім їздив до Києва запрошувати найпоч. Митрополита і просив дати двох священиків, яких з Черкаської округи митрополит привіз з собою, а саме: Левітського і Старжевського. Я, як Вам відомо, фаховець в співах, взяв на себе обов'язок служити ранні служби, а на пізніх керував хором, бо у Зінов'ївську треба було поставити дуже гарно співи. Справа йшла як слід. Де не взявся Хомжа, зруйнував все вщент і нарешті сам не зкористувався, бо прийшлося віддати обновицям».

* Робота над даною статтею стала можливою завдяки Стипендії від Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці з Фонду Миколи Шпетка.

ОДЕСЬКА ШКОЛА ДЕСЯТНИКІВ БУДІВЕЛЬНОЇ СПРАВИ ЯК ОБ'ЄКТ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Валерія Цубенко

Одеська державна академія будівництва та архітектури
завідувач кафедри українознавства
Україна, 65029, м. Одеса, вул. Дідріхсона, 4,
e-mail: Valeriya-77@yandex.ua

Новий історичний рубіж, який сьогодні проходить українська держава, позначений актуалізацією краєзнавчої проблематики. Пошукам вирішення краєзнавчих проблем Південної України XIX-XX ст., зокрема історії діяльності науково-технічних установ присвячені численні наукові дослідження. Завданням публікації є прагнення автора довести до читача матеріал з історії Одеської школи десятників будівельної справи Одеського відділення Імператорського Російського технічного товариства з 1891 до 1916 р., як структурної одиниці регіональної технічної освіти Південної України кінця XIX – початку XX ст. Основу публікації складають матеріали з Державного архіву Одеської області. Таким чином, враховуючи вищезазначене, актуальність обраної теми полягає у недостатньому її висвітленні.

Інтенсивний розвиток будівельної індустрії,

широкомасштабне ведення будівництва вимагали належної підготовки кваліфікованих спеціалістів у цій справі, тому 1 листопада 1891 р. В.М. Лігіним та О.О. Бернардаці була заснована Одеська школа десятників будівельної справи. Школа була урочисто відкрита молебнем у невеличкому приміщенні будинку Брюханова у Лютеранському провулку. Згодом було збудовано нове приміщення школи з центральним опаленням і вентиляцією, водою, газом, електроосвітленням. 1 вересня 1901 р. відбулося її урочисте відкриття.

Основним завданням нової школи була підготовка помічників архітекторів, які керували будівництвом за відсутності архітектора, а також фахівців, які спостерігали за прокладанням шосейних і ґрунтових доріг.

До школи приймалися винятково чоловіки з 18 до 45 років, які вже володіли якимсь ре-

меслом і були обізнані з будівельною справою. Серед учнів були вихованці з різних губерній Російської імперії: Бессарабської, Варшавської, Віленської, Вологодської, Волинської, Владимирівської, Калузької, Київської, Ковельської, Люблінської, Мінської, Оренбурзької, Тверської, Тульської, Таврійської, Смоленської, Тамбовської, Рязанської, Подільської, Полтавської, В'ятської, Псковської, Могилевської, Нижньогородської, Харківської, Херсонської та Чернігівської.

Термін навчання у школі становив два роки. Навчальний рік тривав з 1 листопада до 15 квітня. Навчання складалося з теоретичних і практичних занять. Викладалися такі предмети: Закон Божий, російська мова, фізика, географія, історія, арифметика, геометрія, малювання, краснопис, креслення, гігієна і надання першої допомоги при нещасних випадках, будівельне мистецтво, дорожня справа, землемірство та складання кошторисів.

Заняття у школі починалися о 8-й годині і тривали до 18-ї години (2 години витрачалися на обідні перерви). На літній період учнів направляли на виробничу практику. Професійно-практична підготовка включала моделювання з дерева та гіпсу, знімки планів, викреслювання шаблонів, вправи з робочих креслень. Після закінчення практики учні своєчасно мали подавати звіти, складені за спеціальною інструкцією В.І. Зубчанінова. Після затвердження звітів вони отримували свідоцтво про закінчення навчання. Відомо, що, особливо були відзначені звіти, зокрема, Абрамова, Родіонова, Карягіна й інших вихованців. Чисельність викладачів школи за 1891-1916 рр. становила 48, а учнів – 1008 осіб. Розподіл школярів був таким: теслів – 42,1%, мулярів – 18,8%, пічників – 7%, штукатурів – 6,6%, десятників-практиків – 6,4%, решту становили маляри, бетонники, покрівельники, брухівники, мармурники, токарі, різники, модельщики. З 1907 по 1910 р. згідно з рішенням Постійної Комісії та дозволом Попечителя учбового округу при Одеській школі

десятників будівельної справи працювали курси з водоканалізаційної справи.

Згідно з новим уставом про військову повинність, десятники, які закінчили повний курс навчання у школі, пройшли будівельну дворічну практику й отримали посвідчення, під час відбування військової повинності користувалися правами 2-го розряду, що давало їм можливість вступити до школи прапорщиків. Серед випускників школи були такі військовослужбовці, які відзначилися у бойових діях, були удостоєні високих нагород, отримали офіцерські звання.

В останні роки у школі десятників виникали протиріччя з приводу співвідношення викладання загальноосвітніх предметів і спеціальних. Дехто просив збільшити кількість годин для вивчення спеціальних предметів і скоротити відведений час для загальноосвітніх дисциплін. Однак організатори навчання дбали про здійснення повноцінного процесу засвоєння та загальноосвітніх дисциплін, професійних знань і навичок.

Школа утримувалася на кошти, що надходили переважно від Херсонського земства. Вона успішно функціонувала і лише внаслідок Першої світової війни (1914-1918) змуснена була припинити свою діяльність. Однак те позитивне, що було закладене в ній, посприяло подальшому розвитку технічної (будівельної) освіти.

Таким чином, вивчення історії Одеської школи десятників будівельної справи Одеського відділення Імператорського Російського технічного товариства (1891-1916), діяльність членів якого зробила суттєвий внесок у розвиток народного господарства є перспективним з огляду на потреби подальшого з'ясування феномену регіональної технічної (будівельної) освіти Південної України. Історична роль Одеської школи десятників будівельної справи досліджуваного періоду є вагомим, оскільки її вплив на освіту через учнів спостерігається протягом наступних століть і має широкі організаційні межі.

ХРОНІКА КОНФЕРЕНЦІЇ

Наукове видання

**Аркасівські читання:
Історичні дослідження на сучасному етапі
розвитку гуманітарної науки**

Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої 100-річчю Української національної революції

Миколаїв
26 квітня 2017 р.

Здано до набору 12.04.2017 р. Підписано до друку 21.04.2017 р. Папір офсетний. Формат 60х84/8. Гарнітура «Cambria». Друк лазерний. Ум.-друк. арк. 13,7. Наклад 100 прим.

Віддруковано з готового оригінал-макету
на власному обладнанні Науково-дослідницького центру
"Лукомор'є" «Державного підприємства «Науково-дослідний центр
"Охоронна археологічна служба України"»
Інституту археології НАН України